

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ



İRAN-IRAK İLİŞKİLERİNDE HAŞDİ ŞA'BI ÖRGÜTÜNÜN
ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Mahmut YAŞAR

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Uluslararası İlişkiler ve Terörizm Araştırmaları Programı

HAZİRAN, 2023

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ



İRAN-IRAK İLİŞKİLERİNDE HAŞDİ ŞA'BI ÖRGÜTÜNÜN
ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mahmut YAŞAR

(Y2012.305002)

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Uluslararası İlişkiler ve Terörizm Araştırmaları Programı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Tuğçe KAFDAĞLI KORU

HAZİRAN, 2023

ONAY FORMU

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum ‘‘Haşdi Şa’bi Örgütü’nün İran-İrak İlişkilerine Etkisi’’ adlı çalışmanın, tezin proje aşamasından sonuçlanmasına değin, bütün safhalarda; bilimsel, ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin, kaynaklar kısmında gösterilenlerden oluştuğunu, bu eserlere atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Mahmut YAŞAR

ÖNSÖZ

Yaklaşık bir yıldan bu yana devam eden “Haşdi Şa’bi Örgütü’nün İran-İrak İlişkilerine Etkisi” başlıklı tez çalışmamın yapımı aşamasında akademik konulardaki tecrübeleri ile yönlendiren ve desteğini esirgemeyen tez danışmanım Dr. Öğretim üyesi Tuğçe Kafdağlı Koru’ya sonsuz teşekkür ve şükranlarımı sunarım.

Bu süre zarfında çalışmama zaman ayırabilmem için desteğini esirgemeyen ve ümit veren eşime, yapıcı fikirleri ile daimî surette yanımda olan kıymetli arkadaşlarım A. Murat Hazine, M. Hüseyin Mercan ve Fatih Varol’a sonsuz şükranlarımı sunar, teşekkür ederim.

Haziran, 2023

Mahmut YAŞAR

İRAN-IRAK İLİŞKİLERİNDE HAŞDİ ŞABİ ÖRGÜTÜNÜN ETKİLERİ

ÖZET

Bu çalışma Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) işgali sonrasındaki süreçte Şiilik 'in doğduğu ve İran dışında en çok mensubunun bulunduğu Irak'ta devlet-dışı silahlı aktör olarak Haşdi Şa'bi örgütünün İran-Irak ilişkilerindeki konumunu ve etkisini incelemektedir. Çalışmanın teorik altyapısı, devletlerin dış politika davranışları olan Neoklasik Realizme dayanmaktadır.

Modern İran ve Ortadoğu tarihini, Soğuk Savaş dönemi uluslararası sistemi etkileyen en önemli gelişmelerden biri olan Şii din adamlarının önderliğinde yapılan 1979 İran İslam Devrimi bölgesel pek çok dengeyi değiştirmiştir. Bu süreçte incelemeye değer olan konulardan biri de İran'ın, sınırları dışında yaşayan Şii aktörlere yönelimi ve desteği üzerinden kurguladığı bölgesel hegemon güç olma amacını barındıran stratejidir. Bu bağlamda Şiiilerin İran dışında en çok yaşadığı ülkelerden olan Irak'ın İran ile ilişkisi önemlidir.

11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleşen saldırılar, devlet-dışı aktör ve devlet-dışı silahlı aktörlerin uluslararası sisteme etkisi açısından dönüm noktasıdır. Haşdi Şa'bi özelinde devlet-dışı/devlet-dışı silahlı aktörlerin İran-Irak ilişkilerine olan etkisi nedir sorusu çerçevesinde yapılan çalışmada, Haşdi Şa'bi'nin İran-Irak ilişkilerine etkisi incelenmiştir. 11 Eylül olayına bağlı olarak gerçekleşen Irak işgali hem Irak'ın hem de İran'ın ilişkilerini yeniden düzenlemiştir. İran'ın görece güç kazandığı dönemde, zamanla devlet dışı aktör olan ancak zamanla devlet kurumuna dönüşen Haşdi Şa'bi'nin katkısının görülmektedir. Bu sayede, İran'ın dış politikada Irak ile başlattığı bu hamle neticesinde bölgesel bağlamda güçlü bir aktöre dönüştüğü sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran, Irak, Neoklasik Realizm, Devlet-dışı Silahlı Aktörler, Haşdi Şa'bi.

THE EFFECTS OF THE POPULAR MOBILISATION UNITS (AL-HASHD AL-SHA'BI) ON IRAN-IRAQ RELATIONS

ABSTRACT

This study examines the position and impact of the Hashd al-Sha'bi (Popular Mobilization Forces) organization, which gives official recognition to state-outside armed actors affiliated with the Shiite sect, on the Iran-Iraq relations in Iraq, where the majority of Shiites live outside of Iran, amidst the chaos and violence that followed the US invasion. The study is based on the theoretical framework of Neoclassical Realism, which analyzes the decision-makers and mechanisms that influence decision-making within a country and the foreign policy behavior of states.

The 1979 Iranian Islamic Revolution, led by Shiite religious leaders, was one of the most important developments that affected the international system during the Cold War and brought about many changes, including changes in foreign policy behavior. Of particular significance is Iran's regional hegemonic strategy, which is built around its orientation and support for Shiite actors outside its borders. In this context, the relationship between Iran and Iraq, where the largest number of Shiites live outside of Iran, is important.

On the other hand, the attacks on September 11, 2001, marked a turning point in the influence of non-state actors and non-state armed actors on the international system. In the context of the question of the influence of non-state/non-state armed actors on Iran-Iraq relations, the impact of the Hashd al-Sha'bi organization on Iran-Iraq relations is examined. The invasion of Iraq following the 9/11 attacks led to a reorganization of both Iraq and Iran's relationships. It was found that the Hashd al-Sha'bi organization, which gradually became a state institution but never abandoned its non-state actor tendencies, played a role in Iran's transition to a dominant position in the new era. As a result of Iran's move in foreign policy towards Iraq, it is concluded that it has become a strong actor in the regional context.

Keywords: Iran, Iraq, Neoclassical Realism, Non-State Armed Actors, al-Hashd al-Sha'bi.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	i
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
I. GİRİŞ.....	1
II. TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	13
A. Realizm.....	13
B. Neoklasik Realizm.....	17
C. Dış Politika Kavramı ve Dış Politika Analizi.....	22
D. Devlet-dışı Aktör Kavramı ve Devlet-dışı Silahlı Aktörler	28
III. TARİHSEL SÜREÇTE İRAN-IRAK İLİŞKİLERİ	37
A. İran'ın Yakın Tarihi ve Dış Politikası	37
1. Pehleviler Dönemi	37
2. Muhammed Musaddık'ın Liderliğinde Milliyetçi Cephe Dönemi ve 1953 Darbesi.....	43
3. Muhammed Rıza Şah'ın İkinci Dönemi	46
4. 1979 İran İslam Devrimi ve İslami Cumhuriyet.....	47
5. İran Dış Politikası	54
B. Irak Tarihi ve Dış Politikası.....	62
1. 1958 Darbesi	66
2. 1963 Darbesi ve Baas Partisi'nin Yükselişi.....	67
3. 1968 Darbesi ve Saddam Hüseyin Yönetimi	68
4. Kuveyt'in İşgali (I. Körfez Savaşı).....	72
5. Körfez Savaşı Sonrası	77
6. 11 Eylül Saldırıları ve Irak'ın İşgali	80
7. Nuri Maliki Dönemi 2007-2014	84

8. 2014 Sonrası Dönem.....	91
9. Irak Dış Politikası	94
C. İran-İrak İlişkileri.....	100
1. İran-İrak Savaşı	101
2. ABD İşgalinden Sonra İran'ın Politikası	107
IV. HAŞDİ ŞA'BI ÖRGÜTÜ VE İRAN-İRAK İLİŞKİLERİNE ETKİSİ	111
A. Devlet-Dışı Aktör Olarak Haşd-i Şa'bi'nin Ortaya Çıkışı	111
1. Haşd-i Şa'bi'ye Bağlı Önemli Gruplar	116
a. Bedir Tugayları.....	116
b. Ketaib Hizbullah (Hizbullah Tugayları)	118
c. Asaib Ehli Halk	119
d. Hizbullah Nuceba Hareketi	120
e. Horasan Tugayları (Saraya al-Khorasani/Saraya Talia al-Khorasani)	121
f. Saraya Selam Tugayları	121
g. Atabat Grupları (Haşd-i Atabat).....	122
h. Azınlıklar.....	124
B. Irak Şii Partileri ve Haşd-i Şa'bi.....	125
C. İran-İrak İlişkilerinde Haşd-i Şa'bi Etkisi.....	129
1. Aidiyet ve Kimlik Sorunu (Haşd-i Şa'bi'nin Irak Devleti ve Toplumuna ile Uyuşmazlığı).....	134
2. Diğer Aktörlerin Haşd-i Şa'bi ile İlişkileri	144
a. Sadr Hareketi	144
b. Geleneksel Mercilik	145
c. Nuri Maliki	146
d. Kürtler	146
e. Sünniler.....	147
f. Neoklasik Realizm Bağlamında Uluslararası Sistemin İran ve Irak'a Sunduğu Fırsatlar ve Tehditler	148
V. SONUÇ	151
VI. KAYNAKÇA.....	161
ÖZGEÇMİŞ.....	175

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ACC	: Arab Cooperation Council
AEH	: Asaib Ehli Hak
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
C.	: Cilt
CENTO	: Central Treaty Organization (Bağdat Paktı)
CPA	: Coalition Provisional Authority
Çev.	: Çeviren
DDA	: Devlet-dışı aktör
DDSA	: Devlet-dışı silahlı aktör
DMO	: Devrim Muhafızları Ordusu
DP	: Dış politika
DPA	: Dış politika analizi
Ed. veya Haz.	: Editör/yayına hazırlayan
IAEA	: International Atomic Energy Agency
İİDYK	: Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi
İKYP	: Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi
İŞİD	: Irak-Şam İslam Devleti
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
MC	: Milletler Cemiyeti
ORHA	: Office of Reconstruction and Humanitarian Assistance
s. /ss.	: Sayfa/sayfalar
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UNMOVIC	: United Nations Monitoring, Verification and Inspection Commission

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 I. ve II. Tip Neoklasik Realizmin Dış Politika Modeli	19
Şekil 2 Neoklasik Realizmde Dış Politika	21
Şekil 3 Haşdi Şa'bi Yapılanması	116
Şekil 4 Haşi Şa'bi İçindeki Sünni ve Azınlık Grupların Sayısı	123
Şekil 5 Haşdi Şa'bi İçindeki Etnik ve Mezhebi Grupların Savaşçı Sayıları	125
Şekil 6 Haşdi Şa'bi İçindeki İran Destekli Gruplar	129

I. GİRİŞ

İran ve Irak, jeopolitik konumu ve zengin doğal kaynaklarından dolayı tarihin eski dönemlerinden itibaren Ortadoğu Bölgesinin en önemli aktörlerinden olmuştur. Mevcut sınırları İngilizler tarafından I. Dünya Savaşı sonrasında belirlenen iki ülke; etnik, dini ve kültürel çeşitliliğe sahip olup aynı zamanda komşu olmaları hasebiyle, bu çeşitliliklerden kaynaklanan iç içe geçiş söz konusudur.

Bu bağlamda çalışmamızın hipotezi, İran'ın Irak'ın ABD işgali sonrasında ortaya çıkan güç boşluğunda Irak menşeli Şii gruplardan olan Haşdi Şa'bi örgütünü kendi dış politika çıkarları doğrultusunda araçsallaştırdığıdır.

Çalışma neticesinde elde edilen sonuca giden araştırma sorusu ise “Haşdi Şa'bi yapılanmasının İran-Irak ilişkilerindeki etkisi nedir?” Bu araştırma sorusu ışığında “İran, Iraklı Şiiler gruplar üzerinden etkinliğini arttırmak için hangi yöntemleri kullanmıştır ve Şiiler başta olmak üzere Irak'ın iç unsurlarının bu metotlara verdiği karşılık nedir?”

Çalışmada İran'ın “Şii Hilali” projesi üzerinden kurguladığı kazanımlarını ve ulusal güvenliğini taziz etmek için bilhassa Irak üzerinde nüfuz etme eğilimi gösterdiği ve hedeflerini gerçekleştirmek için, Haşdi Şa'bi başta olmak üzere Iraklı bazı Şii gruplardan faydalandığı sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan Irak'ta İran'ın hedeflerini gerçekleştirmesinde Haşdi Şa'bi'nin önemli bir aktör olduğu sonucuna varılmakla birlikte, aynı zamanda Irak'ın çatışmalı ortamından dolayı çöken politik ve toplumsal altyapısına çözüm getirilemeyişinin İran'a ve yerel müttefiklerine yönelik tepkili ortamın da tezahür ettiği sonucuna varılmıştır.

Binlerce yıllık devlet geleneğine sahip olan İran, 19. yüzyıldan itibaren dönüşüm geçirme evresine girmiş ve 1920'li yılların başında Kaçar Hanedanlığının çöküşünün ardından, Türkiye gibi yeni bir döneme giriş yapmıştır. Asker kökenli Şah Rıza Pehlevi, İran'ı artan petrol gelirleri vesilesi ile bölgesinde ve uluslararası sitemde etkin bir aktöre, Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı reformların benzerlerini yaparak modern bir ülkeye dönüştürmenin mücadelesini vermiştir. Gerek II. Dünya

Savaşı sürecinde dış politikada takındığı tutum, gerekse ülke içindeki dinamikler, Rıza Şah'ın hedeflerini gerçekleştirilmeden iktidarına son vermiştir. Rıza Şah'ın ardından yerine oğlu Muhammed Rıza Şah Pehlevi, İran tahtına geçmiş, hem babasının yarım bıraktığı reformları tamamlama hem de İran'ı bölgesinde etkin bir güce dönüştürmenin mücadelesini vermiştir.

Petrol gelirlerindeki artış sayesinde iktidarının ilk yıllarında ülkede bazı değişimler yaşanmış ancak eğitimle ilgili cesur hamleleri, Safeviler'den bu yana halk ile yönetim arasında köprü vazifesi gören ve "Tütün İsyanı'ndan" da bilindiği üzere İran'da yönetimlere çekidüzen verecek kudrete sahip olan din adamları ile arası açılmıştır. İlaveten yabancı şirketlere verilen imtiyazlardan kaynaklanan sosyal, ekonomik ve politik rahatsızlık vb. sorunlar, Şah yönetimine karşı tepkilerin yükselmesine neden olmuştur. Muhammed Rıza Pehlevi, bu sorunlarla başa çıkmak için 1949'da kurulan gelenekçi-yenilikçi kompozisyonu yeni muhalif akım Milli Cephe'nin lideri Muhammed Musaddık'ı başbakanlık görevine atamıştır.

Musaddık, İran'ın modern tarihindeki en önemli atılımlardan bir tanesi olan "petrolün millileştirilmesi" kararını almış, ardından Şah'ın yetkilerini kısıtlamak için ordu ve yönetimde reform talebinde bulunmuştur. Kararın Şah tarafından reddi, İran'da kitlesel gösterilere sebebiyet vermiş ve Şah ülkesini terk etmiştir. Ancak Musaddık'ın petrolü millileştirme kararı uluslararası sistem ve hegemon güçler açısından kabul edilebilir bir karar olmadığından dolayı, Musaddık yönetimine karşı darbe yapılmış ve Şah, İngiltere-ABD desteği ile yeniden tahta oturmuştur.

Şah'ın ikinci döneminde uyguladığı bazı politikalar İran'ın geleceğini şekillendirmiştir. Tahtını tekrar kaybetme korkusu ile başlattığı güvenlikleştirme politikaları, ülkenin mali kaynaklarının çoğunu bölgesel güç olmak için askeri harcamalara yatırması, en önemlisi halkın sorunlarından bihaber olması, İran'ı yeni bir krizle karşı karşıya getirmiştir. Ülkenin en önemli iç dinamiklerinden olan esnaf (bazariler) ve din adamlarına yönelik baskılar hem Ortadoğu hem de uluslararası sistemi etkileyen özgün ve o denli sarsıcı 1979 İslam Devrimi'nin yaşanmasına neden olmuştur.

Irak'ta dönemsel Safevi iktidarları haricinde 1534-1917 tarihleri arasında Osmanlı Devleti egemen olmuş, bu tarihten sonra 1920 yılında İngiltere'nin kontrolünde monarşi yönetimi kurulmuş, 1958'de yapılan askeri darbe ile monarşiye

son verilmiş ve Cumhuriyet ilan edilmiştir. Ortadoğu’da askeri darbe geleneğine denk gelen bu dönemde art arda gerçekleşen birkaç darbenin ardından, 1968’de Baas Partisi’ne bağlı subayların yaptığı darbe ile 2003 yılına değin sürecek olan Baas Partisi dönemi başlamıştır. Baas Partisinin egemenliğinde de Saddam Hüseyin’in liderliğinde Tikritli grubun iktidarı ele geçirmesi dönüm noktasıdır. Saddam Hüseyin İran’da İslam Devrimi’nin yaşandığı tarihte ülkenin tek hâkimi olmuştur.

İran ve Irak; etnik, mezhebi ve kültürel mecrada hem zıtlıkların hem de iç içe geçmişlik durumunun, olduğu ender ülkelerdendir. İran’da Safeviler’den bu yana Şii geleneğin, Irak’ta ise 19. yüzyıldan itibaren nüfus açısından Şiiilerin çoğunluğuna rağmen, Osmanlı Devleti’nden bu yana Sünni geleneğin hâkim olması, iki ülkenin modern tarihindeki ilişkilerine yön vermiştir.

Şii tarihinde din adamları, Mehdi olgusundan dolayı yönetime ve politikaya mesafeli yaklaşarak talepkâr olmamıştır. Daha çok halkın dini ve gündelik hayatlarındaki sorulara karşılık vermeyi ve yönetim noktasında halkı ilgilendiren konularda dışarıdan destekleyici tutum takınmıştır. Ancak din adamları 1979 İran Devrimi’nde öncü pozisyonuna çıkmış ve bu durum İran Devrimi’ni farklı kılmaktadır. Devrimin lideri Ayetullah Ruhullah Humeyni’nin “Bu devrimin sadece İran’a özgü olmadığını, bütün ezilenlere ve mahrum kitlelere hitap ettiğini defaatle dile getirmesi ve başta İslam ülkeleri olmak üzere bütün ezilenlere devrim yapma çağrısı, dengeleri sarsmıştır.”¹ Humeyni’nin çağrısı, İran’ın yakın komşularını ve en çok sayısal bakımdan çoğunlukta olup mahrum kitle olan Irak Şiiileri arasında yankı bulmuştur. Saddam Hüseyin yönetimi ise İran’dan gelmesi muhtemel tehlikeye karşı Şiiilere yönelik baskı politikası ile karşılık vermiş ve bu durum ilişkileri; sınır, etnik, mezhebi ve bölgesel rekabetten dolayı gergin olan İran ile Irak arasında, 20. Yüzyılın son çeyreğinde I. Körfez Savaşı’nın yaşanmasına neden olmuştur. Irak-İran Savaşı esasında galibi olmayan ve bölgesel dengeleri altüst eden bir vaka olmuştur. Irak, Şii İran’a karşı kalkan görevi gördüğünü iddia ederek savaşta İran Devriminden etkilenmek istemeyen diğer Arap ve Körfez ülkelerinden; maddi, askeri teçhizat ve insan desteği almıştır. Savaşta en çok komşuları Kuveyt ve Suudi Arabistan Irak’ı desteklemiştir. Ancak Irak’ın İran tehlikesini bertaraf edememesi, Irak’ın Kuveyt’i işgal operasyonu ve sonrasında ABD’nin öncülüğünde Irak’ı Kuveyt’ten çıkarma operasyonu olan I. Körfez Savaşı’nın yaşanmasına neden olmuştur. I. Körfez Savaşı,

¹ İmam Humeyni, **Mustaz’af Müstekbir**, İstanbul, Objektif Yayınları, 1992, s. 134.

Irak'ı iç ve dış politikada başa çıkılması zor bir süreçle baş başa bırakmıştır. Saddam Hüseyin yönetimine karşı ülkenin kuzeyinde ve güneyinde isyan yaşanmış, ABD'nin önderliğinde uluslararası ambargo uygulanmıştır. Irak'ın iki savaştan dolayı altyapısı ve ekonomisi tamamen çökmüş, insan kaynağı kaybı yaşanmış, İran'da ise benzer durumlar yaşanmasına rağmen, halk devrim sonrasında yeni yönetimin etrafında kenetlenmiştir.

İran'ın Irak'ta etkili güce dönüşmesinde devlet-dışı aktörler (DDA) ve devlet-dışı silahlı aktörlerin (DDSA) payı büyüktür. İşgal sonrası oluşan güç boşluğu İran'a, İran-Irak Savaşı esnasında Saddam Hüseyin yönetimine karşı mücadele amacı ile kurulan Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi (İİDYK), Sadr Hareketi ve Dava Partisi'ni destekleyerek nüfuzunu genişletme imkânı vermiştir.

Irak'ın çatışmalı ve kargaşalı ortamı, 11 Eylül İkiz Kule saldırıları ile dünya çapında etkili eylemlere imza atan "Selefi-Cihadi" ideolojiye mensup DDSA'ların, faaliyet yapmasına zemin sağlamıştır. El-Kaide ve sonrasında Irak Şam İslam Devleti'nin (İŞİD) eylemleri bölgede sistemik şoka neden olmuştur. Irak'ın El-Kaide ve İŞİD kaynaklı eylemlerden dolayı hem siyasi hem de askeri güç boşluğuna düşmesi, devleti zafiyete sürüklemiş, Haziran 2014'te Musul'un İŞİD tarafından ele geçirilmesi zafiyetin zirve noktası olmuştur.

Irak'ı bu zor durumdan kurtarmaya yönelik ilk hamle, dünyada en çok taklitçisi olan Şii din adamı Ayetullah Seyyid Ali el-Hüseyini es-Sistani kutsal savunma cihadı fetvası vermiş ve eli silah tutan tüm vatandaşları, ülkesini savunmaya davet etmiştir. Çağrının ardından toplanan on binlerce kişiye askeri eğitim verilmiştir. Sistani'nin çağrısına kulak verenlerin çoğu Şiilerden (Sistani ve Şii mercilerin takipçileri, İran yanlısı Bedir Tugayları, Ketaib Hizbullah, Sadr Hareketi mensupları) olmuş ancak ülkenin diğer etno-dini grupları da (Sünni aşiretler, Hristiyanlar, Yezidiler) katılmıştır. Irak Hükümeti, toplanan gönüllülerin bir Şii seferberliği olmadığı mesajını vermek için yapılanmanın adını Haşdi Şa'bi koymuştur. Uluslararası destek ile İŞİD'e karşı verilen mücadelede Haşdi Şa'bi'nin payı büyüktür ve Irak Parlamentosu'nda oy çokluğu ile 2016'da Irak'ın resmi askeri gücü kabul edilmiştir.² Ancak zamanla mezhepsel eğilimli grupların yapı içerisinde kilit konumları elde etmeleri ve operasyonları esnasında tespit edilen hak ihlalleri, Haşdi Şa'bi'nin İŞİD karşısında

² Raed Al-Hamed, "Alhashed Alshabi... Khalfiaat Altashkil, Aldawr Walmustaqbal", **Fiker Center for Studies**, İstanbul, 2019, ss.13-14.

verdiği mücadelede elde ettiği popülariteyi sarsmış, varlığına yönelik endişeler vuku bulmuştur.

Öte yandan İran destekli grupların en önemli güce dönüşmesi ve Irak'ın ulusal çıkarları yerine İran'ın belirlediği politikalara göre pozisyon almaları, Haşdi Şa'bi'ye ilişkin diğer önemli sorundur. Haşd-i Şa'bi, 2021 seçimleri sonrasında İran müttefiki Dava Partisi'nden başbakan seçilmesinden de anlaşılacağı üzere İran-İrak ilişkilerinde kilit konuma yükselmiştir. Dolayısıyla İran, Devlet-dışı Aktörler (DDA) ve Devlet-dışı Silahlı Aktörler (DDSA) üzerinden Irak'taki nüfuzunu korumaya devam etmektedir ve bu nüfuzun hali hazırda Irak'taki koruyucusu Haşdi Şa'bi içindeki müttefikleridir.

Genel kabule göre devletlerarası ilişkileri konu edinen uluslararası sistemin başlangıcı (modern devlet-modern uluslararası sistem) Vestfalya Antlaşması'dır. Ancak Uluslararası İlişkilerin bilim dünyasında bağımsız bir disiplin olarak kabul edilme tarihi, savaşların neden olduğu trajediden esinlenerek savaşları önlemeye yönelik araştırmaların yapılmaya başlandığı I. Dünya Savaşı sonrası dönemdir. Vestfalya Antlaşması'nda aynı zamanda Uluslararası İlişkilerin ilkeleri kabul edilen toprak bütünlüğü, sınırların ihlal edilmemesi, egemen eşitlik ve hem yasal hem de eylemsel manada herhangi bir devletin başka bir devletin hudutlarındaki faaliyetlerine karışmaması hususunda anlaşmaya varılmıştır.³

Ulus devlet hakikati, bu ilkelerin aksi yönünde gelişmelere sahne olmuş ve devletler bekaları için kazanımlar aramıştır. Güvenliğin ve hayatta kalmanın her zaman temel ilke kabul edildiği anarşik sistem ve sistemin yarattığı zorunlulukları yerine getirme zarureti, Kenneth Waltz'un da ifade ettiği gibi, "devletlerin her zaman uluslararası sistemin gerektirdiği gibi davranmama durumunu ortaya çıkarmıştır."⁴

Bu nedenle uluslararası sistemi anarşik ortam ve devletlerarası ilişkileri çatışma-rekabet yönelimi ile ele alan realizmin serdettiği hipotez, devletlerarası ilişkilerin parametresi haline gelmiştir. Soğuk Savaş itibari ile hızlanan küreselleşme beraberinde risk ve aktör çeşitliliği getirmiş ve sistemin yegâne aktörü olarak devleti kabul eden Realizm; gücün temerküzü anlayışından dolayı maruz kaldığı eleştirileri aşmak adına Kenneth Waltz ile gücü temerküz etme evresinden araçsallaştırma evresine geçerek

³ Özlem Kaygusuz, "Egemenlik ve Vestfalyan Düzen", **Küresel Siyasete Giriş**, Ed. Evren Balta, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s.26.

⁴ Kenneth N. Waltz, **Theory of International Politics**, Addison-Wesley Pub. Co, 1979, ss.118-128.

ivme kazanmıştır. Soğuk Savaş sonrası değişkenlik gösteren uluslararası sistemde, realist teori geleneğinde, devletlerin birimsel düzeydeki yorumlamasına yönelik eksiklik olduğu düşünülerek, devletlerin yapısı ve etkileşim içinde olduğu siyasi çevreye öncelik vererek, çevre temelli bir varoluş görüşünü öne süren Neoklasik Realizm yaklaşımı ortaya çıkmıştır.

Neoklasik Realizm, devletlerin etkileşime girdiği uluslararası sistemin doğasını dikkate alarak uluslararası siyaseti anlamaya çalışan, dış politika analizine yönelik bir yaklaşımdır. Beşerî ve iç siyaset faktörlerine vurgu yapan klasik realizm ile uluslararası sistemin yapısının devlet davranışını nasıl belirlediğini vurgulayan Neorealizm arasında, bu iki tutumun bir sentezini ortaya koymaya çalıştığı söylenebilir.⁵ Neoklasik Realizm, yapısal realizmin (structural realism ya da neorealizmin) bilimsel titizliğe ve uluslararası sistemin nedensel üstünlüğüne (causal primacy) yaptığı vurguyla, klasik realistleri ilgilendiren ülke-içi düzeydeki kurumlara, algı sorunlarına ve liderlik kaygılarına çekilen dikkati göz önünde bulundurarak iki yaklaşımı mezcetmeye çalışan nispeten yeni bir girişimdir.⁶

Neoklasik Realizmin lider, ülke içi dinamikler ve uluslararası sistemde ortaya çıkan tehdit ve fırsat durumu hipotezine birebirde uyan ülkelerden bir tanesi olan İran, Pehleviler döneminde ulusalcı-seküler yönetim anlayışına sahip olup, bölgesel güç olma emelini gerçekleştirmek adına lider, ülke içi dinamikler ve uluslararası sistemde ortaya çıkan tehdit ve fırsat durumu saikine uyan bir dış politika anlayışı ortaya koymuştur. Bu anlayış gereğince tez konumuzu da yakından ilgilendirdiği şekilde Irak üzerindeki egemenlik arzularını ülke içindeki dinamikleri (Kürtler) destekleyerek gerçekleştirme eğilimi göstermiştir.

İran'ın 1979 İslam Devrimi sonrasındaki dış politika yönelimi ise yine sistemdeki fırsat kavramı eksenli formüle edilmiştir. Devrim sonrasında Humeyni'ye atfedilen “ne Doğu ne Batı ancak İslam, ezilenlerin devrimi” minvalinde açıklamalar, İran'ın bölgesel güç olma emeli ve güvenlik eksenli politikasına işaret etmektedir. Ortadoğu'da bölgesel güce dönüşmesine ivme kazandıran olgu ise dış politikasında ayrı bir başlığa dönüşen sınırları dışında yaşayan Şiiilerdir. 1979 İslam devriminden

⁵ Jonathan Joseph, “Realism and Neorealism in International Relations Theory”, **Wiley Online Library**, September 15, 2014.

⁶ Norrin M. Ripsman, “Neoclassical Realism”, **Oxford Research Encyclopedia of International Studies**, Ed. Norrin M. Ripsman, Oxford University Press, 2011, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.36>.

sonra İran'ın dış politikasında hitap ettiği ve araçsallaştırdığı bu gruplar, Yemen, Afganistan, Irak, Suriye ve Lübnan arasında kurduğu stratejik projesinden kaynaklanmaktadır. İran'ı bu denli etkinleştiren hadise ise Irak'ta 2003 yılında ABD'nin öncülüğünde yapılan yönetim değişikliğidir. Böylece İran'ın bölgesel projelerinin önünde set vazifesi gören Saddam Hüseyin engeli ortadan kalkmıştır.

Keza Irak hem petrolün verdiği maddi güç ve özgüven hem de Arap dünyasında Cemal Abdülnasır'ın ölümü sonrasında ortaya çıkan lider boşluğunu kapatmak için İran gibi bölgesel güç olma ve sistemdeki fırsat açıklarından istifade etme yarışına girmiştir. Bu nedenle araştırma yöntemimiz ve konu itibariyle bir devletin diğer devlet içindeki iç unsurlardan faydalanarak tahakküm alanını genişletme olduğundan dolayı, modern dönem İran-İrak ilişkileri bu yönden analiz edilmektedir. Ayrıca iki ülkenin ilişkilerindeki kilit nokta, güvenlik kaygısıdır ve bu nedenle 20. yüzyılın başlangıcından 2003 işgali arası dönem, Neoklasik Realizmin dış güvenlik politikası bağlamında ele alınmıştır.

Çatışmaların ve uluslararası sistemin güvenlik algısında önleyici güvenlik paradigmasını aktifleştiren 11 Eylül saldırıları, aynı zamanda değişen çatışma doğası nedeniyle, sistemde Realist görüşün yeniden hâkim akım olmasını sağlamıştır. ABD, Waltz'un da ifade ettiği gibi uluslararası sisteme uygun davranmayarak Irak'ı işgal etmiştir. Bu işgal neticesinde yaşanan kaos ve çatışmalı ortam, hakkında farklı birçok analizler ve teoriler ortaya atılmakla birlikte, İran'ın Irak'a karşı üstünlük kazanma ve bölgesel güç olma yolunda ivme kazanma sonucu ortaya çıkmıştır.

İran-İrak ilişkileri, 20. yüzyıl siyasi tarihleri, dönüşümleri, dış politika yönelimleri ve Ortadoğu'daki rolleri ile ele alınmıştır. Öte yandan İran'ın Irak'a yönelik müdahalesi Şii mezhebi üzerinden yorumlansa da mezhebi eğilimler kadar önemli olan politik tahakküm ve ekonomik eğilimlerdir. İran'ın 1979 Devrimi sonrasındaki dış politikasına dair "Pan-Şiizm ve dini retorik" vurgusu çokça yapılsa da İran-İrak Savaşı'ndan bu yana ikili bir dış politika yolu izlemektedir. Irak'a yönelik yaklaşımında ise türbe ziyaretleri ekseninde gelişen dini turizm, ekonomik çıkarlar ve güvenlik kaygısı, bir kenara atılmamalıdır. Bu bağlamda Irak ile olan ticari ilişkisi, imtiyazları ve dini turizm yatırımları ve askeri anlaşmaları, İran ulusal güvenliği açısından hayati öneme sahiptir.

İran hem Irak hem de Lübnan, Suriye ve Yemen gibi ülkelerde, ülke içi baskı unsurlarını, askeri, ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan çeşitli düzeylerde destekleyerek hegemonyasını genişletmiş ve pekiştirmiştir. İran-İrak ilişkilerinin ABD işgali sonrasındaki evrelerinde Irak'ın merkezi güçten yoksunluğu ve bu duruma bağlı olarak siyasi, sosyal ve güvenlik boşluğu ortaya çıkmıştır. Bu boşluk, "Karl Marx'ın sınıfsal yaklaşımına statü kavramı ile karşılık veren Max Weber'in; hem modern devletin güç araçlarını elinde bulunduran tek özne olma hem de realizmin yegâne güç kaynağı devlet normuna zıt olan bir süreci doğurmuştur."⁷ Irak'ın devlet sistemiğine meydan okuma olan bu durum, resmi ordu statüsüne sahip olmasına rağmen, devlet-dışı silahlı aktör refleksi ile hareket eden Haşdi Şa'bi'yi doğurmuştur.

IŞİD'e karşı uluslararası destekli yapılan savaşta, sahada en aktif şekilde mücadele eden yapılardan bir tanesi Haşdi Şa'bi'dir. Haşdi Şa'bi, Irak ordusunun iflasının ardından Bedir Tugayları/Örgütü, Ketaib Hizbullah gibi gayrinizami harp tecrübesi olan gruplar sayesinde disiplinli bir görüntü vermiştir. Bu nedenle IŞİD'in Irak topraklarında etkisizleştirilmesinde ve sonrasında nispi güvenli ortamın tesisinde Haşdi Şa'bi'nin rolü büyüktür.

Haşdi Şa'bi'yi tehdit unsuruna dönüştüren olgu ise Şia'nın taklit mercilerinden ötürü var olan ideolojik temel ve motivasyon çeşitliliğidir. Günümüz Şii dünyasında Velayet-i Fakih modeli ve Ayetullah Ali el-Hüseyni es-Sistani gibi geleneksel merciler arasında ulemanın politik tutumuna dair var olan görüş ayrılığı ve tartışmaları, aynı zamanda mezhep içi rekabeti körüklemektedir. Bu nedenle Haşdi Şa'bi bünyesinde çatışan görüşler yer almaktadır ve bu da esasında yegâne aktör devlet hipotezine aykırı bir yönelimi göstermektedir. Bu nedenle Irak hükümetlerinin Haşdi Şa'bi'yi yasallaştırarak sisteme angaje etme girişimi akamete uğramıştır.

Diğer yandan İran Haşdi Şa'bi içinde desteklediği gruplar vasıtasıyla Irak'ın iç siyasetine müdahil olma seviyesini yükseltmiştir. Ekim 2019 protesto gösterileri, Mustafa Kazımi'nin Haşdi Şa'bi'yi sınırlandırma çabaları ve Haydar Abadi döneminden bu yana Suudi Arabistan ile başlatılan ilişkilerin, ticari ve güvenlik anlaşmaları seviyesine yükselmesi, Irak'ın işgal sonrasında bölgesel rolüne geri dönme ve İran nüfuzundan kurtulma eğilimini göstermektedir. Ancak Haşdi Şa'bi bünyesinde yer alan İran destekli Asaib Ehli Hak grubu lideri Kays Hazali'nin

⁷ Ibrahim Al-Marashi, "Iraq's Popular Mobilisation Units: Intra-Sectarian Rivalry and Arab Shi'a Mobilisation from the 2003 Invasion to Covid-19 Pandemic", **International Politics**, 2021, s.3

dönemin başbakanı Mustafa Kazımı'yi "şimdiye değin direnişin silahlarını durdurmaya hiçbir hükümetin gücü yetmemiştir, direnişin silahlarını durdurmaya çalışma" açıklaması ile doğrudan tehdit etmesi, yapının merkezi yönetime karşı ulaştığı riskli boyutun göstergesidir.⁸ Hem ABD ve Türkiye hem de Suudi Arabistan gibi Körfez ülkelerine yönelik benzeşen tehditkâr eylem ve söylemler, Irak'ı hem iç hem de dış politikada zorlu bir süreçle mücadele etmeye sürüklemektedir.

İran-İrak ilişkilerinde Haşdi Şa'bi Örgütü'nün etkilerinin neler olduğu sorusuna cevabın araştırıldığı bu çalışmada, İran-İrak ilişkileri tarihsel arka planı ile ele alınarak son dönemde vuku bulan gelişmeler etrafında incelenmiştir. 11 Eylül saldırıları sonrasında hem Irak ve İran'ı hem de Ortadoğu Bölgesini derinden etkileyen gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişmelerin akabinde toparlanmakta güçlük çeken Irak'ta, yeni bir politik düzen kurulmaya çalışılmıştır. Nitel araştırmaların ışığında yapılan bu çalışmada Irak'ın yeni düzeninin etkin aktörlerinin, Şii gruplar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Irak'ta Şii grupların bu denli güçlü aktörlere dönüşmesinin başlıca nedeni İran'ın, Devrim Muhafızları Ordusu komutanı Kasım Süleymani'nin yönetiminde uygulamaya koyduğu ve bu politika sayesinde bölgesel hegemon güç potansiyeline yükseldiği Devlet-dışı Silahlı Aktörler 'den faydalanmadır. İran, Iraklı Şii grupları askeri, ekonomik ve siyasi mecralarda destekleyerek, Irak'taki nüfuzunu arttırmıştır. İran, 2014 yılı sonrasında çöküşe geçen Irak'ta Haşdi Şa'bi'nin kuruluşundan sonra Kasım Süleymani'yi sahaya sürerek nüfuzunu pekiştirmeye yönelmiştir. Bu nedenle Haşdi Şa'bi oluşumunun, İran-İrak ilişkilerindeki etkisinin kısa vadede İran lehine olduğu ve İran tarafından araçsallaştırıldığı sonucu ortaya çıkmıştır. Esasen Irak Şiiliği ile İran Şiiliği arasındaki tarihsel münasebet gereği kendisine nispeten daha bağımsız bir politik konumda olması beklenen Haşdi Şa'bi, İran İslam Cumhuriyeti'nin bölgeye dönük dış politika doktrini açısından İran'ın çıkarlarının maksimize olmasını sağlayacak bir rol üstlenmiştir. Tezin genelinde açıklanan tarihsel zemin ve yakın tarihte Irak merkezli yaşanan çatışmaların bütüncül bir bakış değerlendirilmesi sonucunda Haşdi Şa'bi'nin Irak'ın iç siyasetinde baskın bir güç haline gelmesinin IŞİD'in zayıflamasıyla sınırlı belli dönemi de aşan bir dış politika yaklaşımına dönüştüğü açıklıkla gözlemlenmektedir. Bu yönüyle Haşdi Şa'bi'nin Irak'ta birbirinden bağımsız politika izlemeye başlayan Şii grupları, mezhep

⁸ Al-Hadath, "Qays Alkhazali Yuvañih Tahdid Bishakl Mubashir Lirayis Alwuzara' Mustafaa Alkazimi", 27.06.2020, Erişim Tarihi: 27.01.2023, <https://www.youtube.com/watch?v=llj12HwqNwY>

eksenli kitlesel davranışlara dayanan bir amaç dahilinde tekrar konsolide etmesi bu bağlamda ayrı bir ehemmiyete sahiptir.

Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro ve Steven E. Lobell'in "Neoclassical Realist Theory of International Politics" çalışması, Realist teori geleneği içinde devletlerin dış politikaya yönelik karar alımlarını konu edinen Neoklasik Realizme etraflıca izahat getirmektedir. Türk akademik kaynaklarında ise Sami Kiraz'ın "Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi" ve Ümran Üçbaş'ın "Neoklasik Realizm ve Türkiye'de Dış Politikanın Süreçsel Analizi" çalışmaları, Neoklasik Realizmin anlamada değerli çalışmalardır.

Anoushiravan Ehteshami, Neil Quilliam, Gawdat Bahgat'ın "Security and Bilateral Issues between Iran and its Arab Neighbours" ve Philip Wolny'nin "Iran and Iraq: Religion, War, and Geopolitics" çalışmaları, İran-İrak ilişkilerini tarihsel arka planı ile ele alan değerli çalışmalardır. Gene R. Garthwaite'nin "İran Tarihi: Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze", Ervand Abrahamian'ın "Modern İran Tarihi", İran Tarihi hakkında; Phebe Marr ve Ibrahim Al-Marashi'nin "The Modern History of Iraq", Adeed Dawisha'nın "Iraq A Political History from Independence to Occupation" ve Hanna Batatu'nun "The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq" çalışmaları ise Irak tarihi hakkında istifade edilen değerli çalışmalardır. Phillip Smyth'in "The Shiite Jihad In Syria And Its Regional Effects" isimli çalışması, Irak özelinde yazılmamış olsa da konu bağlamında Şii Devlet-dışı Silahlı Aktörleri ve motivasyonlarını anlamada önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Diğer yandan yapılan araştırmalarda Türk akademik kaynaklarında Haşdi Şa'bi özelinde yazılmış doktora çalışması bulunmaması sebebi ile bu alanın bakir kaldığı, yazılan yüksek lisans tezlerinin ise terörizm, güvenlikleştirme ve vekâlet savaşları üzerinden yapılması, konunun potansiyeli dikkate alındığında alanı akademik anlamda yetersiz kaldığı gözlemlenmiştir. Çalışmamızdaki ana konumuzun Neoklasik Realizm bağlamında olması sebebi ile İran-İrak ilişkilerinin, dış politikalarındaki istek ve faaliyetlerinin, sistemik baskı araçlarının, karar vericilerin isteklerinin ve devletin yapısı gibi yönlendirme yeteneğine sahip değişkenlerin değerlendirilmesinden dolayı diğer tezlerden farklı bir odak noktasına sahiptir. Türkçe yazın kaynaklarında Haşdi Şa'bi'yi konu edinen Kazım Mehmet Erol'un kaleme aldığı "Açık Kaynak İstihbaratı ve Askeri İstihbarat Haşdi Şa'bi Örgütü Üzerinde Uygulama" kitabı, alandaki boşluğa

büyük bir katkıda bulunmakla birlikte, konuyu sadece istihbarat-güvenlik bağlamında ele almaktadır. Tarihçi İbrahim al-Marashi'nin International Politics dergisi için kaleme aldığı "Iraq's Popular Mobilisation Units: Intra-Sectarian Rivalry and Arab Shi'a Mobilisation from The 2003 Invasion to Covid-19 Pandemic" makalesinde Haşdi Şa'bi'yi devlet mekanizmasına alternatif güç veya Irak özelinde gücü tekeline tutma bağlamında Weberyen teori üzerinden incelemiştir. Tarihsel sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler arasındaki ilişkiye göre ülke içi dinamiklere göre ele alınmıştır. Şüphesiz alan ve konuya ilişkin çok değerli olan bu çalışma, mezkûr yapının dış politika yönü eksik kalmıştır. İdris Okudici'nin "Iran's Influence In Iraq Between 2011-2020", Taylan Çökenoğlu'nun "The Evolution Of The Shiite Politics And Militancy In Iraq: The Case Of Hashd Al-Shaabi" çalışmaları, hem İran-Irak ilişkilerini ve İran'ın Irak'taki nüfuzunu, hem de Haşdi Şa'bi'yi analizde önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Ancak Haşdi Şa'bi'nin hem Irak hem de bölgesel bağlamda kapasitesi ve etkisi dikkate alındığında, Türk akademik kaynakları zayıf kalmaktadır. Bu nedenle Haşdi Şa'bi'nin bölgesel etkisi de dikkate alınarak analiz edilmesi elzemdir.

Elinizdeki çalışma ise hem yakın tarihin en dikkat çekici uluslararası krizlerinden birisi olarak pek çok araştırmacının ele aldığı ABD'nin Irak işgali sonrası bölgede yaşanan sürecin Irak Şiilerini getirdiği noktayı anlama hem de bölgenin en önemli tarihsel aktörlerinden birisi konumunda olmayı sürdüren İran İslam Cumhuriyeti'nin Irak dış politikasıyla Irak Şiilerinin yakın tarihteki ilişki katmanlarını değerlendirme yönleriyle akademiye katkı sunma hedefindedir. Zira İran, Arap isyanları sürecinin başlaması ve IŞİD'in ortaya çıkışının ardından kendi istihbarat servislerince örgütlenen devlet-dışı silahlı aktörleri beklenmedik bir süratle Arap coğrafyasına yerleştirmiştir. Irak ile doğrudan kara sınırına sahip olması ve geçmişte uzun bir savaş yaşadığı Irak topraklarında doğrudan Irak vatandaşlarını kendi lehine bir zemin oluşturmak üzere devlet-dışı silahlı aktörlerin bünyesinde mobilize etmesi, İran'ın bölgesel dış politikasının anlaşılması için oldukça önemli değişkenler olarak görülmektedir. Dolayısıyla tez boyunca açıklanan ve ortaya konulan yaklaşımın temelinde akademiye İran İslam Cumhuriyeti'nin Haşdi Şa'bi üzerinden ortaya koyduğu dış politika aksiyonları ile Neoklasik Realist teori açısından ortaya çıkan görüntü arasındaki ilişkinin araştırmacılar açısından tartışılabileceği bir zemin açma hedefi yatmaktadır.

II. TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmamızda İran-İrak ilişkisi, iki ülkenin birbirilerine yönelik dış politikası ve Haşd-i Şa'bi örneğinden DDA'ların iki ülke ilişkilerine etkisinin analizi yapılmaktadır. Bu bakımdan konuya yönelik etraflı analiz ve bakışın, devletlerin iç politikalarının ve yapılarının (kurumlar, elitler, örgütler ve liderler) dış politikalarını etkilediklerini ve bundan dolayı dış politika değerlendirmesi yapılırken iç politika ve etkin güçlerin de hesaplanması gerekmektedir. Bu nedenle çalışmanın teorik altyapısına ilişkin analizin Neoklasik Realizm ile yapılmıştır.

A. Realizm

Uluslararası İlişkiler, uluslararası sistemdeki aktörlerin (devlet, devlet-dışı aktör, uluslar) geniş içerikli ilişkilerini (sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel vs.) ele alan bilim dalıdır. Temelleri itibariyle hem insan doğasıyla hem de toplumların doğasıyla ilintili bir disiplindir. I. Dünya Savaşı'nın akabinde ortaya çıkan Uluslararası İlişkiler disiplini, dünyaya barışçıl bir yön kazandırma arayışındaki idealist akımın ürettiği düşüncelerin üzerine kurulmuş, II. Dünya Savaşı sonrasında ise realizmin etki alanına girmiştir.⁹

İki savaş arası dönemde Milletler Cemiyeti'nin kurulması, güç dengesinin Avrupa'nın dışına kayması ve ABD Başkanı Woodrow Wilson'un etkin diplomasisi sayesinde, dünya barışı söylemi öne çıkmış ve bu doğrultuda uluslararası sistemde liberalizm ve idealizm etkin teorilere dönüşmüştür. Ancak iki akımın istediği dünya barışı, I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle ayrıлып galip devletlerin dayattığı şartlara razı olan Almanya'nın 1930'lu yıllardan itibaren tekrar güçlenmesi ile değiştirmiştir. Almanya'nın zor şartlar altında imzalamak zorunda kaldığı ateşkes antlaşmalarının ağır şartlarının ülkenin yeniden yükselişine engel teşkil etmesi, ülkede çatlak seslerin yükselmesine ve bir müddet sonra ulusçuluk akımının yükselişine neden olmuştur. Ulusçuluk Almanya'da Adolf Hitler, İtalya'da Benito Mussolini'nin iktidara gelmesi

⁹ Deniz Ülke Arıboğan, *Uluslararası İlişkiler Düşüncesi Tarihsel Gelişim*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2019, s.15.

ile faşizme dönüşmüş ve faşizm bu gelişmelerden sonra adeta siyasi fenomen haline gelmiştir. Faşizmin yükselişi doğal olarak beraberinde tedirginliğe sebebiyet vermiş, nihayetinde öncülü olan I. Dünya Savaşı'ndan daha kötü ve milyonlarca insanın yaşamına mal olan II. Dünya Savaşı yaşanmıştır. Böylece uluslararası sistemde idealist ve liberal teorilerin yerine, Uluslararası İlişkiler disiplini gibi insan ve toplum doğasıyla benzer ilintiye sahip olan, insan doğasındaki karamsar bölümü karşılayan, devletlerarası ilişkilerde çıkarın ve gücün belirleyici unsur olduğu görüşünü savunan realizm etkin teori olmuştur. Kökeni Yunan tarihçi Tucidides (M.Ö. 460 - M.Ö. 395), İtalyan devlet adamı Niccolo Machiavelli (1469-1527) ve İngiliz filozof Thomas Hobbes'in (1588-1679) hipotezlerine dayandırılan realizm, daha çok tarih ve siyaset bilimi geleneği içinde yer bulmuştur. 20. yüzyıldan itibaren Uluslararası İlişkiler disiplini içinde realizm adı altında gelişmiştir. E. H. Carr ve Hans Morgenthau ile başlayan realist akım, Kenneth Waltz, Robert Gilpin, John Mearsheimer, Stephen Walt, Randall Schweller ve daha birçok isimle birlikte Uluslararası İlişkiler disiplini içinde yer edinen köşe taşı teorilerden olmuştur.¹⁰

Uluslararası İlişkiler biliminde realizmin ilk çağdaş yorumlaması, İngiliz tarihçi Edward Hallet Carr tarafından yapılmakla birlikte, uluslararası sistemde hegemon teoriye dönüşüm ve bilimsel süreci, Hans J. Morgenthau'nun 1948'de yazdığı "Politics Among Nations (Uluslar Arası Siyaset)" kitabı ile başlamıştır.¹¹ Uluslararası İlişkilerde temel yaklaşımı güç ve çıkar kavramları etrafında şekillenen realizm, sistemde veya aktörler arası ilişkilerde duygusallığa yer olmadığını, sistemin anarşik olduğunu savunmaktadır. Realistlere göre Uluslararası İlişkiler ve uluslararası politikanın anarşik ortamında "hayatta kalma" endişesi taşıyan devletin tek aktör olduğu yönündedir. Nitekim Morgenthau'nun temel görüşü, uluslararası politikada devletlerin yegâne aktörler olarak güç maksimizasyonunu hedeflediği yönündedir.¹² Kenneth Waltz ise burada Morgenthau'dan farklı olarak devletlerin güç maksimizasyonunu değil güvenliği öncelediğini savunmaktadır.¹³

Uluslararası İlişkiler teorileri üzerine süregelen tartışmalar içerisinde hem realizmin hem de idealizmin normal kullanım bağlamından kopararak paradigmalara

¹⁰ Ali Balcı, "Realizm", **Uluslararası İlişkilere Giriş**, Ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı, İstanbul, Küre Yayınları, 2018, s. 119.

¹¹ Arıboğan, a.g.e., s.190.

¹² Barbara Kunz, "Hans J. Morgenthau's Political Realism, Max Weber, and the Concept of Power", **Max Weber Studies**, 2010, cilt 10, sayı 2, s.190.

¹³ Waltz, a.g.m., ss.100-102.

dönüştürüldüğüne dair yaygın bir kanaat bulunmaktadır ve bu husustaki rekabet esasında Peleponnez Savaşları ve Tukidides’den bu yana kavram kaynaklı olmayıp bakış açıları kaynaklıdır.¹⁴ Ancak Rekabete rağmen Uluslararası İlişkilerin, bu paradigmaları kurumsallaştıran disiplin olduğunu da belirtmek yerinde olacaktır.

Morgenthau’ya göre Klasik Realizmin, diğer türlerinden ayırt edici yanı Uluslararası İlişkileri belirleyen olgunun insan doğası olduğu tezidir ve rekabetin de bu tezden yani insan doğasından (güç isteğinden) kaynaklandığını ifade etmektedir.¹⁵ Ayrıca “Uluslararası Politika” isimli kitabında Klasik Realizmin uluslararası siyaset ve dış politikaya bakış açısını yansıtan ilkeleri, siyasal gerçekliğin altı ilkesi ile izah etmektedir.¹⁶

ABD ile Sovyet Rusya’nın başını çektiği ideolojik bloklaşma, 1970’li yıllarda yerini hızlanan küreselleşme ile ekonomik kutuplaşmaya bırakmıştır. Karşılıklı bağımlılık teorisi ve liberalizm, uluslararası sistemde tekrar etkinlik kazanmaya başlamıştır. Böylece Soğuk Savaş döneminin hâkim teorisi klasik realizmin çokça eleştirildiği dönem başlamıştır. Realistlerin bu dönemde en çok eleştirildikleri konu, uluslararası politikada ele alınan konulardaki ehemmiyet ayrımıdır. Realistler bu dönemde uluslararası politikadaki hususları ve gelişmeleri yüksek politika-alçak politika ayrımı üzerinden yorumlamıştır. Uluslararası politikanın ana gündemini ekonomik, toplumsal ve kültürel ilişkileri içeren alçak politikadan ziyade, savaş ve güvenlik konularını içeren yüksek politikanın belirlediğini iddia etmişlerdir.¹⁷ Realistleri eleştirenler, 1973 petrol krizi, uluslararası para ve ödemeler sisteminin (Bretton Woods) çöküşü ve uluslararası ticaretten kaynaklanıp hala çözülemeyen sorunların, uluslararası politikanın ana gündemini oluşturan konular olduğuna işaret etmektedir ve bu ayrımı doğru bulmamaktadırlar.

Realizmin farklı fraksiyonlarından olan Neorealizm (yapısal realizm), ilk defa bu dönemde Kenneth Waltz tarafından 1979 yılında yazılan “Uluslararası Politika Teorisi” kitabında ortaya atılmıştır. Waltz, diğer teorik akımların yoğun tepkisine

¹⁴ Robert M. A. Crawford, **Idealism and Realism in International Relations: Beyond the Discipline**, New York, Routledge, 2000. s.8.

¹⁵ Hans Morgenthau, **Uluslararası Politika, Uluslararası Politikada Gerçekçi Bir Kuram**, Çev. Baskın Oran-Ünsal Oskay, Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği Yay. 1970, ss.1-2.

¹⁶ Morgenthau, a.g.e., ss.2-18; Jonathan Cristol, “Morgenthau vs. Morgenthau? “The Six Principles of Political Realism” in Context”, **American Foreign Policy Interests**, 2009, sayı 31, cilt 4, ss.239-240)

¹⁷ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İş birliği; Realizmin Eleştirisi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002, s.207.

maruz kalan realizmi, sistemik unsurlara daha fazla yoğunlaşan bir formda yeniden yorumlayarak iddiasını sürdürmesini sağlamıştır. Hobbesçu-Morgenthau'cu klasik realizmin, anarşi ve egoizme yaptığı eşit vurgunun aksine son otuz yıldan bu yana realist çalışmaların çoğu, büyük ölçüde Waltz'un etkisinin neticesinden dolayı, az veya çok yapısal niteliktedir. Klasik realistler gücü daha çok amaç olarak görmekte iken Waltz ise gücü amaçtan ziyade bir araç olarak görmektedir.

Uluslararası sistemde yeni akımların boy göstermeye başladığı bu dönemde, bir yandan sistemik düzlemde devlet dışında rol oynayan yapıların aktif hale geldiğini iddia eden plüralist teorisyenler, diğer yandan realizmin güncelleştirilmiş yorumlarını gündeme getiren Neorealist teorisyenler popüler olmuştur.¹⁸ 1970'li yıllarda ortaya çıkan Neorealizm, kısmen plüralizm ekollerine alternatif, kısmen de geleneksel realizmin ekonomik güçleri göz ardı etmesinden kaynaklanan boşluğu doldurma çabasında olmuştur. Böylece Neorealizm, uluslararası sistemin sınırlayıcı tesirini ifade etmek için Uluslararası İlişkilerde aktörlerin veya etkileşimlerinin esasına dayanan meziyetleri bir tarafa koymayı amaçlamıştır.¹⁹

Klasik realizm teorisyenlerinin uluslararası sistemin yapısını bencillik ve güç ile açıklamasına karşın Neorealist teorisyenler sistemi anarşi ile açıklamaktadır. Waltz, uluslararası sistemin anarşik olduğunu değiştiremeyeceğini, büyük-küçük fark etmeksizin tüm devletlerin bu anarşik yapıya uyma mecburiyetinde olduğunu, güç dengesinin sürekliliğini (dengeleme) ve devletlerin önceliğinin güvenlik olduğunu öne sürmüştür.²⁰ Realist teorisyenlere göre devletler, merkezi otoriteden yoksun olan uluslararası ortamda güç ve çıkar odaklı politikalara yönelmektedir çünkü bu ortamdaki belirleyici unsur devletin gücüdür. Dolayısıyla güç yoksunluğu devletleri güvensizlik hissine kapılarak güvenlik ikilemine (security dilemma) başvurmaya sevk edecektir. Güvenlik ikilemi, yalın manası ile bir devletin varlığına karşı tehlike hissetmesi durumunda başvurduğu silahlanma ve diplomatik faaliyetleri içermektedir. Esasen devletlerin gelecekteki güç ve niyetlerine karşı duyduğu endişe olgusudur. Kaotik uluslararası ortamın da zorlayıcı unsuru olan bu durum aynı zamanda güç

¹⁸ Scott Burchill, Realism and Neorealism, s.83'den aktaran, Deniz Ülke Arıboğan, Uluslararası İlişkiler Düşüncesi Tarihsel Gelişim, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2019, ss.231-232.

¹⁹ Scott Burchill vd., **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Realizm, Çev. Muhammed Ağcan-Ali Aslan, İstanbul, Küre Yayınları, 2019, s.59.

²⁰ Waltz, a.g.e., ss.100-102.

dengecinin korunmasına ön ayak olmaktadır.²¹ Ancak güvenlik ikileminin yalın manası bu yönde olmakla birlikte temelinde güvensizlik yatmaktadır ve bir devlet güvensizlik endişesi ile silahlanmaya başvurduğunda daha çok güvensizlik hissine kapılabilir. Dolayısıyla güvenlik ikilemi bir araç olmaktan ziyade sonuçtur.

Soğuk Savaş dönemi teorisi olan Neorealizm, Soğuk Savaş dönemini barış ve istikrar, sonrasındaki çok kutuplu dönemde ise saldırganlığın yükselişe geçeceği iddiasındadır ve bu iddiadan yola çıkarak Soğuk Savaş dönemini, uzun barış dönemi olarak adlandırmaktadır.²² Diğer yandan zamanla Neorealizmin temel varsayımlarını kabul eden ancak uluslararası sistemin işleyişini farklı yorumlayan akımlar türemiştir. Bu bağlamda devletlerin güç yerine güvenliği amaçladığını savunan savunmacı realizm ile devletler için gücün bir amaç olduğunu ifade eden saldırgan realizmdir.²³

Realizm, Soğuk Savaş'ın ardından karmaşık bir hal alan, salt askeri bir yapıdan çıkıp, ekonomik ve çevresel sorunların da dâhil olduğu bir kompozisyona dönüşen güvenlik sorunsalına yaklaşımından dolayı çokça eleştirilmiştir. Bu nedenle Soğuk Savaş'ın ardından realizmin de sona ereceğini ileri süren görüşler serdedilmiştir.²⁴ Bu eleştirilerin başlıca nedeni Soğuk Savaş'ın sonlanmasının öngörülememesidir. Diğer yandan çok kutuplu dönemde saldırganlığın ve savaşların artışı konusunda haklılığına rağmen Neorealizm de klasik realizm gibi Soğuk Savaş sonrası dönemdeki gelişmelerden ötürü yaklaşımları hasebiyle hem realistler hem de diğer teorik akımlar tarafından eleştirilmiştir. Nihayetinde Neorealizmin eksik kaldığı yönleri esasında bir dış politika analizi teorisi olan Neoklasik Realizm doldurma çabasıdır.

B. Neoklasik Realizm

Uluslararası İlişkilerin Soğuk Savaş döneminde hâkim teorisi olan realizm, aynı zamanda varsayımlarından dolayı en çok eleştirilen teorisidir. Realizme, 1970'li yıllardan itibaren teknolojik, ekonomik ve politik mecralarda artan karşılıklı bağımlılığı açıklamakta yetersiz kaldığı yönünde eleştiriler getirilmiştir. Gerçekten de

²¹ Arı, a.g.e., s.199; Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, Bursa, Alfa Yayıncılık, 2017, ss.101-102.

²² Andrew Heywood, "Küresel Siyaset", **Küresel Siyaset Teorileri**, Çev. Nasuh Uslu-Haluk Özdemir, Ankara, BB101 Yayınları, 2018, s.100.

²³ Jeffrey W. Taliaferro, "Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited", **International Security**, cilt 25, sayı 3, 2000/01, ss.128-161

²⁴ İhsan D. Dağı vd., **Devlet, Sistem ve Kimlik, Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019, ss.85-88.

bu dönem uluslararası sistemin etkin aktörü olan devletlerin dışında yeni aktörlerin, sisteme dâhil olmaya ve ekonomik parametrelerin öne çıkmaya başladığı dönemdir. Waltz'un realizmi eksik görülen bu yönü ile formüle ederek yapısal bir işleve kavuşturmasına rağmen SSCB'nin yıkılışının ardından değişen uluslararası sistemden dolayı eleştiriler devam etmiştir. Soğuk Savaş'ın bitişi, Uluslararası İlişkiler teorilerini yalnızca yapısal yorumlamaların ötesine taşımıştır. Böylece realist teori içinde yeni tartışmalar başlamıştır: İlk tartışma, uluslararası sistemde güvenlik eksikliğinin devletleri güç maksimizasyonuna başvurmaya sevk edeceğini iddia eden saldırgan realistler ile anarşinin devletleri güvenlik yarışına sürükleyeceğini, devletlerin güç yerine tehditlere karşı dengeleme perspektifi ortaya koyması gerektiğini savunan savunmacı realistler arasında olmuştur.²⁵

Realist akım içinde aynı minvaldeki ikinci tartışma ise uluslararası siyasette gücü ön plana çıkararak klasik realistlerle, sistemik yaklaşan neo-realistler arasında olmuştur. Yine bu dönemde Neorealizmin bilhassa birim düzeyi analizde yetersiz kaldığı düşünülerek devlet ve bireylerin de analize dâhil edilmesi gerektiğini savunan çalışmalar ortaya çıkmıştır. Böylelikle devlet-merkezli olarak adlandırılan Neoklasik Realizm, bu sürecin ürünüdür.²⁶

Neoklasik Realizm, Realist teori içinde yukarıda ifade edilen süreçlerin neticesinde Neo-realizmin eksik görülen yanlarını tamamlama amacıyla ilk defa Gideon Rose tarafından 1998 yılında "World Politics dergisinde yazılan Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy (Dış Politikada Neoklasik Realizm ve Teorisi)" makalede kullanılmıştır.²⁷ Rose, Neorealizmin devletlerin etkileşimleri neticesinde meydana gelen sorunları açıklığa kavuşturmaya odaklandığını, davranışlarını detaylıca incelemeye yönelmediğini belirterek, "Neoklasik Realizm" kavramını ortaya atmıştır.²⁸ Rose'un Neoklasik Realizm tanımlaması şu şekildedir: "Neoklasik Realizm, hem dış hem de iç değişkenleri içerdiği, belirli durumlarda güncellendiği ve sistematize edildiği, bir ülkenin dış politikasının maksadı ve muhtevasının, ülkenin uluslararası sistemdeki konumu ve

²⁵ Zeynep Şartepe, "Devrim Sonrası İran'da Muhafazakâr- Reformist Ayrışmasının Dış Politikaya Yansımaları", Uludağ Üniversitesi, 2015, s.6.

²⁶ Ümran Uçbaş Gürses, "Neoklasik Realizm ve Türkiye'de Dış Politikanın Süreçsel Analizi", Yıldız Teknik Üniversitesi, 2020, s.16.

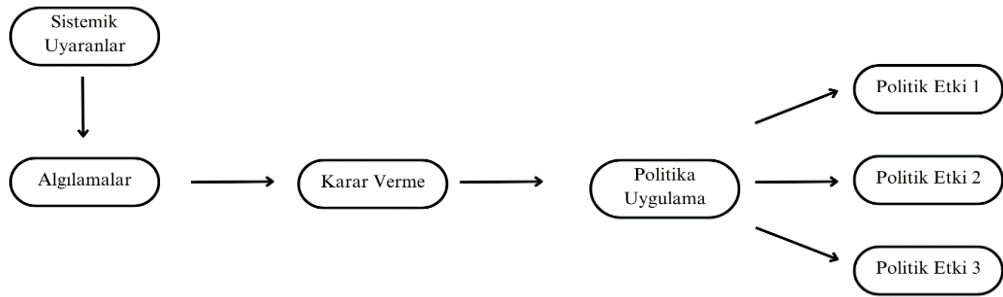
²⁷ Gideon Rose, "Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", **World Politics**, sayı 51, 1998, ss.144-172.

²⁸ Rose, a.g.m., ss.144-172.

sahip olduğu maddi güç kapasitesi tarafından belirlendiği için realisttir. Aynı zamanda bu tür güç yeteneklerinin dış politika üzerindeki etkisinin dolaylı ve karmaşık olması, sistemik baskıların birim düzeyinde araya giren değişkenler aracılığıyla çevrilmesinden dolayı Neoklasik Realizm”dir.²⁹

Diğer yandan Neoklasik Realizm ’in köşe taşlarından olan Jeffrey W. Taliaferro ise Neoklasik Realizm’in her şeyden önce bir ülkenin maddi gücü tarafından yönlendirilen dış politikasındaki istek ve faaliyetlerinin ve maddi gücün dışında sistemik baskı araçları, karar vericilerin istekleri ve devletin yapısı gibi değişkenlerin de yönlendirmede etkili olduğunu ifade ederek teorinin davranışsal boyuta yönelen boyutuna dikkat çekmektedir.³⁰

Neoklasik Realizm ‘in devlet seviyesinde ele aldığı başlıca etkenler veya ara değişkenler içinde, devlet ve toplum arasındaki ilişkilerin dinamikleri, toplumu yönlendirme gücüne sahip aktörlerin ve çıkar gruplarının dış politika üzerindeki etkisi, devletin siyasi ve askeri kurumlarının kurumsal kapasiteleri, elitler arasındaki mutabakat ve uyum, devlet adamlarının ulusal ve uluslararası siyasete dair fırsat ve tehdit değerlendirmeleridir.³¹



Şekil 1 I. ve II. Tip Neoklasik Realizmin Dış Politika Modeli³²

Neoklasik Realizm, Uluslararası İlişkilerin doğasına ve sistemine (aktör, anarşik ortam) Realizmin diğer yorumları gibi yaklaşmaktadır. Ancak temelde devletlerin içyapılarından yola çıkarak dış politika, askeri ve diplomatik faaliyetleri inceleme alanı edinmektedir. Dolayısıyla Neoklasik Realizme yönelik, Neorealizm gibi

²⁹ Rose, a.g.m., s.146.

³⁰ Jeffrey W. Taliaferro vd., “Introduction: Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy”, Cambridge University, 2009, s.5.

³¹ Eyüp Ersoy, “Neoklasik Realizm”, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Der. Ramazan Gözen, İstanbul, İletişim Yayınları, 2021, s.185.

³² Norrin M. Ripsman, Steven E. Lobell, Jeffrey W. Taliaferro, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, New York, Oxford University Press, 2016, 31.

Uluslararası İlişkiler teorisi olarak bakılmayıp daha çok bir dış politika teorisi gibi yaklaşımlar da vardır. Devletlerin dış politikalarını açıklama amacıyla formüle edilen Neoklasik Realizme göre dış politika bağımlı değişken olarak kabul edilmekte ve devlet davranışları bu bakış açısından ele alınmaktadır. Bu noktada devletin içyapısından kaynaklanan unsurlar ara değişkenler olarak dış politikaya yön vermektedir.³³

Neorealistler devletlerin ekonomik kapasitelerini geliştirme, askeri gücünü arttırma ve siyasi kapasitelerini güçlendirme gibi iç meseleleri ikinci plana atıp, devletlerin davranışlarına ve uluslararası güç dağılımına göre yaklaşılması gerektiğini savunmaktadır. Esasında Neoklasik Realizmin ortaya çıkışı, Neorealizm 'in bu tezine binaen getirdiği tepkisel yaklaşım olan dâhili ve harici dengelemedir.³⁴ Diğer yandan Neorealizmin devletlerin anarşik uluslararası ortamda hayatta kalma gayesi uğruna aldıkları önlemler (güvenlik) tezine karşın, Neoklasik Realistler devletlerin dış çevrelerini kontrol altına alarak uluslararası sistemde hayatta kalmaya çalıştıklarını iddia etmektedir.³⁵ Neoklasik Realizm, devletleri Neorealizm gibi kara kutu ya da bilardo topu gibi görmez, devletlerin dâhili siyasal yapılarındaki farklı aktörleri önceleyerek odaklanır. Bu nedenle, bazı isimler tarafından realizm içine sızmış liberal teorinin uzantısı muamelesi görmüştür.³⁶

Neoklasik Realizmin ortaya çıktığı 1990'lı yıllarda Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin etkisiyle de Uluslararası İlişkiler disiplininde hareketli tartışmaların olduğu bir dönemdir. Bu bakımdan ilk zamanlar, Neorealizmin anomalik ölçülerine izahat getirmeyi amaçlayan, nispi ve tamamlayıcı bir dış politika yaklaşımı olarak ortaya çıkan Neoklasik Realizm, sonrasındaki çalışmalarla şümulü bir dış politika teorisine evrilmiştir. Günümüzde yapılan çalışmalar, Neoklasik Realizmin artık uluslararası politikanın geneline izahat getirebilen bir teoriye dönüştüğü iddiasındadır.³⁷

³³ Sami Kiraz, "Bir Dış Politika Analizi Yaklaşımı Olarak Neoklasik Realizm'in İncelenmesi", **Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2020, cilt 13, sayı 4, s.422, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1006159>

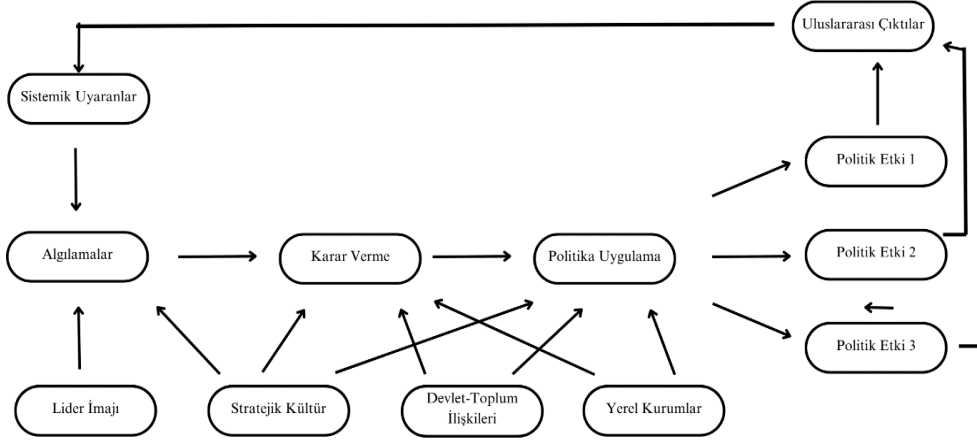
³⁴ John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, **The Globalization of World Politics, Contemporary Realist Challenges to Structural Realism**, New York, Oxford University Press, 2008, s.205.

³⁵ Rose, a.g.m., s.152.

³⁶ Ali Balcı, 2018, a.g.e., ss.141-142.

³⁷ Nuri Yeşilyurt, "Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro, And Steven E. Lobell, Neoclassical Realist Theory of International Politics/Kitap İncelemesi", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, cilt 14, sayı 55, 2017, s.119.

Neoklasik Realizme yöneltilen bu eleştiri ve konumlandırma sorunsalına rağmen, teorik çerçevesi ve bir dış politika teorisinden ziyade Uluslararası İlişkiler teorisine dönüşümünde Norrin M. Ripssman, Jeffrey W. Taliaferro ve Steven E. Lobell'in "Neoclassical Realist Theory of International Politics" isimli çalışması önemlidir.³⁸



Şekil 2 Neoklasik Realizmde Dış Politika³⁹

Neoklasik Realizm'in, devlet olgusuna yönelik bakışı, uluslararası sistemin sistemik yapısı ile devletin dış politika davranışı arasındaki araçtır.⁴⁰ Uluslararası sisteme bakışları ise dış politikayı etkileme odaklı olup, devletlerin dış politika davranışlarını düzenleyen unsurların sistemik tehdit ve baskı araçları ve teşvikler olduğu yönündedir. Bilhassa süper güçlerin stratejik seçimlerinin hem uluslararası formları hem de sistemin yapısını etkilediğini iddia ederek dış politika ve uluslararası politikayı birbirine bağlamaları, başlı başına bir teori olma iddiasının en önemli dayanağıdır. Nitekim Neorealizm'in devletlerin, uluslararası sistemin yapısını değiştirebilecek ölçüye varan davranışlarını analitik bağlamda etkisiz saymasına karşın, Fransız İhtilali'nden SSCB'nin çöküşü ve bu süreçte sistemi sarsıcı düzeyde meydana gelen birçok gelişmenin başat aktörü devletler ve içlerindeki dinamiklerdir. Bu doğrultuda Neorealizm'in önemli teorisyenlerinden Mearsheimer'in ABD dış politikasına yön veren devlet içindeki çıkar gruplarına dair yazdıkları Neoklasik Realizm'in analiz çerçevesinin ve düzeyinin önemini göstermesi açısından önemlidir. Dolayısıyla Realist teori geleneğinde uluslararası sistemin hem mevcut

³⁸ Detaylı bilgi için bkz: Ripssman vd., **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, Oxford University Press, 2016.

³⁹ Ripssman, a.g.e., 2016, 34.

⁴⁰ Gürses, a.g.e., s.18.

tablosundan hem de aktör çeşitliliğinden ötürü vereceği cevapların birçoğunda Neoklasik Realizm'in katkısı olacaktır.

C. Dış Politika Kavramı ve Dış Politika Analizi

Uluslararası İlişkiler disiplininin alt dallarından bir tanesi olan dış politika; Uluslararası İlişkiler, politika ve uluslararası politika gibi kavramlarla karıştırılmaktadır. Bu sebepten ve birbiri ile bağlantılı kavramların kesişme noktasında yer almasından dolayı, üzerinde tam manasıyla uzlaşamayan kavramlardandır. Farklı tanımlamalara rağmen en yalın manası ile bir ülkenin sınırları haricindeki siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel etkileşimini ve faaliyetlerini içeren süreçtir. Bir devletin uluslararası siyasal sorunları amaçları, hedefleri ve davranışları açısından ele alan aynı zamanda uluslararası sisteme veya diğer devletlere karşı tutumunu inceleyen süreç ve alt disiplin dış politikadır.⁴¹

Dış politikalar, hükümetlerin diğer devletlere karşı eylemlerini yönlendirmek için kullandığı stratejilerdir. Dış politika süreci, devletlerin dış politika kararları almak ve uygulamak için kullandığı yapı ve prosedürler dizisidir.⁴²

James Rosenau ise, dış politika kavramını üç ayrı başlıkta a) Yönelimler, b) Planlar ve Taahhütler ile c) Eylemler olarak dış politika şeklinde tanımlamaktadır. Yönelimler olarak dış politika, devletin, Uluslararası İlişkilerdeki davranışlarına şekil veren prensiplerinin ve genel eğilimlerinin karşılığı olarak görülmektedir. Bu eğilimler ve prensipler, her toplumun mazisine, geleneğine ve yaşantısına yerleşmiş anlayışlarından beslenmektedir. Planlar ve taahhütler olarak dış politika, belirlenmiş hedeflere yönlendirilmiş stratejileri ve kararları içermektedir. Eylem olarak dış politika ise, devletlerin kendi yönelimleri, planları ve taahhütleri temelinde, uluslararası ortamda meydana gelen olaylara ve gelişmekte olan durumlara yönelik olarak uygulamaya koydukları davranışlarına işaret etmektedir.⁴³

⁴¹ Arı, 2017, a.g.e., s.56.

⁴² Jon C. Pevehouse ve Joshua S. Goldstein, **Uluslararası İlişkiler**, Çev. Haluk Özdemir, İstanbul, BB101 Yayınları, 2017, s.208.

⁴³ M. Fatih Tayfur, "Dış Politika", **Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar**, Der., Atilla Eralp, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019, ss.76-77.

Bu tanımlamalardan yola çıkarak Uluslararası İlişkilerde hareketli bir sürecin ürünü olan dış politikayı, ulusal politikalara hizmet etmesi için devletin resmi karar vericileri tarafından sistem ile eyleme konulan siyasi, ekonomik ve kültürel faaliyetler olarak ifade edebiliriz.

Dış politika, Soğuk Savaş sonrası döneme kadar, realist bakış açısına uygun olarak tanımlanmış, iç ve dış politika arasında ayırım kesinliği yapan ve devleti yegâne karar verici kabul etmektedir. Dış politika, devletlerin hakimiyet alanlarının dışındaki alana ilişkin planladıkları ve uygulamaya koydukları stratejilerdir.⁴⁴ Realizmin dış politikaya bakışında öncülerinden Morgenthau ve önemli teorisyenlerinden Waltz'un görüşleri önem arz etmektedir. Morgenthau'ya göre politikanın köklerini insan doğasının bir anlamda sıfır toplamlı nitelikleriyle uyumlu olmalı, politik realizmin çıkış noktası çıkar kavramıyla şekillenmeli ve bu kavram dönemsel yaklaşımların üzerinde tutulmalıdır.⁴⁵ Esasında bu bakış açısı devletlerin dış politika davranışlarını evrensel etikle sınırlanmasının mümkün olmadığı kabul edilerek etik yargılamalara tabi tutulmayıp ancak politik kriterlerle analiz edilmesine işaret etmektedir. Diğer yandan devletlerin dış politik eylemleri üç alternatif yöntemi göstermektedir: mevcut gücün korunması, gücün artırılması ve aksettirilmesi, mevcut gücün ispatı.⁴⁶

Uluslararası İlişkiler teorisi bağlamında Realizmin Neorealizme doğru ilerlediği tarihsel sürecin önemli köşe taşlarından birisi olan Waltz'un 1979'da formüle ettiği politik mimariye göre ise devletler uluslararası yapıdan ötürü benzer şartlarda benzer politik davranışlar serdetmektedirler. Dış politika bağlamında ise Waltz'a göre dış politikayı insan doğasına ve devletin gücüne dayandırarak indirgemeci bir perspektif sergileyenler yalnızca klasik realistler değildir. Klasik liberaller ile üretim araçları üzerinden tanımlayan Marksistler de aynı seviyede indirgemecidir.⁴⁷ Waltz ise hatalı gördüğü bu yaklaşımı kendi teorisiyle ortadan kaldırarak dış politika ve uluslararası politik davranışla, devletlerin oluşturduğu politik yaşam alanını birbirinden ayıramama sorununu tartışmaktadır.

⁴⁴ Ertan Efegil, "Dış Politika Kavramının Tanımı", **Dış Politika Analizi (Ders Notları)**, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2018, s.22.

⁴⁵ Cristol, a.g.m., ss.239-240.

⁴⁶ Ömer Göksel İşyar, "Realist Sistem Anlayışı ve Dış Politika", **Devletler ve Davranışları Dış Politika**, Bursa, Dora Yayıncılık, 2019, s.195.

⁴⁷ Kenneth Waltz, **Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1982, ss.99-103.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, hem realist akımın etkisinin azalması hem de küreselleşmenin beraberinde getirdiği yenilikler, dış politikayı da etkilemiş ve sisteme devletlerin dışında yeni aktörler dahil olmuştur. Bu durumun neticesi dış politikaya şu şekilde yansımıştır: İç ve dış politikalar, Soğuk Savaş döneminde birbirinden bağımsız yürütülmekte iken ve dış politika üzerinde, iç politikalarla ziyade uluslararası politikalar belirleyici olmuştur. Soğuk Savaş'ın ardından ise bu yöntem değişmiş, iç ve dış politikaların birbirini etkilediği ve aktör çeşitliliğinin olduğu bir dönem başlamıştır. Örneğin Soğuk Savaş döneminde iç politikanın konusu olarak bakılan çevre kirliliği, yolsuzluk, ekonomi politikaları ve kalkınma sorunları, Soğuk Savaş'tan sonra uluslararası düzlemde tartışılan askeri güvenlik, nükleer silahlanma, enerji, ideolojik rekabet ve devletlerarası çatışma gibi konulara eklenerek iç politika sorunu olmaktan çıkmıştır. Uluslararası sistemin mevcut tablosunda devlet ve DDA'lar arasında rol paylaşımı olmakta ancak egemen devlet kavramı önemini yitirmediğinden dolayı, dış politikada devletlerin etkisi devam etmektedir. Burchill 11 Eylül ve sonrasındaki gelişmelerin sonucundan yola çıkarak “devlet-dışı terörizm” olarak adlandırdığı süreç, devletlerin Uluslararası İlişkilerde ve dış politikada artan etkinliği sonucunu ortaya çıkarmıştır: Burchill'e göre her terörist saldırı beraberinde kurban devlet olgusunu doğurmuş devletler birbirlerinin içişlerine önleyici paradigmaya dayalı bir müdahale cesareti edinmiştir.⁴⁸ Bilhassa 11 Eylül saldırılarının etkileri, Arap isyanlarından sonra devam etmekte olan gelişmeler ve asimetrik savaşlar, uluslararası sistemde devletin en güçlü aktör olarak varlığını sürdürmesinin ana nedenidir. Ancak dış politikada devletlerin hissedilir etkisi olmakla birlikte Soğuk Savaş'ın bitimi, 11 Eylül ve Arap isyanlarının neticesinde DDA'lar hatta DDSA'lar da sürece dahil olmuştur.

Diğer yandan dış politikada karar alma ise birey seviyesinde, devlet seviyesinde ve sistem seviyesinde olmak üzere üç tür karar alma yaklaşımını ortaya çıkarmıştır.⁴⁹ Dış politika davranış ve süreçlerini ele alan dış politika analizi, 1950-60'lı yıllarda yayınlanan üç dış politika analizi çalışmasıyla gelişim göstermeye başlamıştır. İlk eser, Richard C. Snyder, H. W. Bruck ve Burton Sapin tarafından 1954'te yayınlanan ve dış politikayı süreç mahiyetinde ele alıp inceleyen “Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics'tir.” Bunu Harold ve Margaret Sprout'un 1957'de

⁴⁸ Scott Burchill vd, a.g.e., s.118.

⁴⁹ Erişen, a.g.e., ss. 372-375.

geliştirip, dış politikayı karar alıcıların ve dış politikaya ilişkin birey ve grupların psiko-sosyal, siyasi ortam ve algıları çerçevesinde ele alan “Man-Milleu Relationship Hypotheses in the Context of International Politics” makalesi izlemiştir. Üçüncü eser ise Joseph Frankel’in 1963’te yayınlanan “The Making of Foreign Policy” adlı kitabıdır.⁵⁰ Dış politika analizi, Uluslararası İlişkilere genel karakterini veren genel teorik tartışmalardan büyük oranda uzak kalan, bürokratik siyaset gibi nevi şahsına münhasır ve seçici yaklaşımlar geliştiren bir alt disiplindir. Bu alanda yapılan çalışmalarda rasyonalist Uluslararası İlişkiler teorilerinin değindiği güç dağılımı gibi faktörler hiçbir zaman tümünden belirleyici rolde kabul edilmemiş, daha çok karar vericilerin algılarına ve bu algıları etkileyen psikolojik, vukufi (bilişsel) ve kültürel faktörlere önem verilmiştir.⁵¹

Devletlerin sınırları dışında yürüttüğü ilişkilerinin ve dış politikalarının çalışıldığı bölüm olan dış politika analizi, Uluslararası İlişkilerin alt disiplinlerinden bir tanesidir. Temel amacı yönetimde söz sahibi olan aktörlerin (devletler, liderler ve devletdışı aktörler), dış politikalarını, dünya ile etkileşimlerini incelemektir. Realizmin uluslararası sistemde etkin olduğu bir dönemde ortaya çıkan dış politika analizi, doğal olarak bir devletin gücü ve güvenliğinin arttırımı etrafında şekillenmiştir.

Dış politika analizi, Uluslararası İlişkiler ve benzer bazı disiplinleri birleştiren bir alt disiplindir. Temelinde devletlerin dış politikalarını çalışmak yer almaktadır. Temel amacı, dış politika olaylarını sistemik unsurlar bağlamında yorumlayarak karar vericilere ve devlete genellenebilir çıkarımlar ulaştırmaktır.⁵² Bu nedenle yeri geldiğinde farklı disiplinlerden farklı araçlar kullanarak amaçlarını gerçekleştirilebilmektedir. Uluslararası İlişkiler disiplindeki dönüşümler gibi zamanla dış politika analizinin de faaliyet alanı genişlemiştir. Bu nedenle çağımızın koşullarında dış politika analizi’nin faaliyet alanına, başta devletler olmak üzere, farklı

⁵⁰ Nurcan Özgür Baklacioğlu, “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Dış Politika Analizinin Gelişimi”, **Dış Politika**, Der., Faruk Sönmezoğlu-Özgün Erler Bayır, İstanbul, Der Yayınları, 2014, s.47.

*Bkz. Richard C. Snyder, H. W. Bruck ve Burton Sapin, “Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics”, **Foreign Policy Decision-Making**, Palgrave Macmillan, New York, 2002, s.2.

⁵¹ Bahar Rumelili, “İnşacılık-Konstrüktivizm”, **Küresel Siyasete Giriş**, Ed. Evren Balta, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s.170.

⁵² Cengiz Erişen, “Dış Politika Analizi”, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, Ed. Şaban Kardaş-Ali Balcı, İstanbul, Küre Yayınları, 2018, s.367.

coğrafyalarda karşımıza çıkan çeşitli iktidar odaklarının uluslararası siyaset ile etkileşimini inceleme girmektedir.⁵³

Bir devletin varlığını doğrudan etkileyebilme gücüne sahip olan dış politika ve analizine yönelik bakış açısı, Soğuk Savaş döneminin hakim teorisi olan Realizm doğrultusunda devlet odaklı olmuştur. DDA'lar ise bu dönemde dış politikada pek yer edinmemiştir. Klasik Realistlerden ayrıldığı nokta uluslararası sistemi “anarşik” sıfatıyla niteleyip devletlerin davranışını bu sıfatın sonuçlarıyla ilintilendirme olan Neo-realizm'in kurucusu Waltz, aynı ayrımı dış politika analizinde de yapmıştır. Buna göre dış politika yaklaşımında sistemsiz zemin ve aktör olarak devletlerin davranışındaki zemin birbirinden ayrıdır.⁵⁴ Waltz'un Uluslararası İlişkiler ve dış politika analizinde yöneldiği ayrım merkezli sistemik yaklaşım önemini muhafaza etmektedir. Bu yönü ile dış politika analizinde de köşe taşı kabul edebileceğimiz Waltz'un bu ayrımını sosyal inşacılığın önemli teorisyenlerinden olan Alex Wendt de yapmıştır.⁵⁵

Neorealizmin uluslararası sistemi değerlendirdiği çift kutup sistemli istikrar tanımlaması dış politika için de geçerlidir. Mearsheimer'a göre uluslararası istikrarın ana nedeni II. Dünya Savaşı sonrasında başlayıp Soğuk Savaş'ın sonuna kadar devam eden çift kutuplu dengedir.⁵⁶

Realizmin Soğuk Savaş'ın sonuna doğru eleştirilmesi ve SSCB'nin yıkılışı sonrasında uluslararası sistemin değişmesi, liberalizm ve inşacılık gibi akımların etkinlik kazanmasına olanak sağlamış ve bu değişim dış politika ve analizine de yansımıştır. Nitekim bu dönemde lider, kamuoyu, siyasi parti, ordu ve bürokrasi olmak üzere birçok faktörün dış politikada etkin olduğu bir dönem başlamıştır. Heywood, küreselleşmenin hızlanması ve karmaşık karşılıklı bağımlılığın artmasının, beraberinde devletlerarası ilişkilerin kapsamının daha da genişletip derinleştirdiğini belirterek ülke içi ve ülke dışında uygulanan politikaların iç içe geçtiğini, bu sebepten dış politikanın önemini kaybettiğini öne sürmektedir. Ancak küresel siyasette karar etkeninden ötürü

⁵³ R. K. Beasley ve M. S. Snarr'dan aktaran Gencer Özcan, “Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar Teoriler Süreçler”, **Dış Politika Analizi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.

⁵⁴ Kenneth Waltz, “Realist Thought And Neorealist Theory”, **Journal of International Affairs**, cilt 44, sayı 1, 1990, ss.32-33.

⁵⁵ Rumelili, a.g.e., s.170.

⁵⁶ John J. Mearsheimer, “Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War”, **International Security**, cilt 15, sayı 1, 1990, s.11. <https://users.metu.edu.tr/home405/utuba/wwwhome/Mearsheimer.pdf>.

dış politikanın tamamen saf dışı bırakılmayacağını da ifade etmektedir.⁵⁷ Nihayetinde Heywood'un bu tezine rağmen uluslararası sistemdeki çıkar çeşitliliği, dış politikanın önemini kaybetmesine pek olanak tanımamaktadır.

Dış politika analizinin merkezinde yer alan dış politikada karar alma, Morton A. Kaplan, Richard Rosecrance, Klaus Knorr, Sydney Verba, Karl Deutsch, James Rosenau, John W. Burton, Stanley Hoffman, J. David Singer ve Richard Snyder gibi siyaset bilimcilerin ve Uluslararası İlişkiler uzmanlarının mensup olduğu, Uluslararası İlişkiler'in başlı başına bir bilim dalı ve bilgiye giden yolun gözlemlenebilmesine inanıp, realizmdeki gibi ön kabule muhalefet eden "Davranışçı" ekolün geliştirdiği bir modeldir.⁵⁸ Bu bağlamda realizmin dış politika yaklaşımına eleştiri getiren davranışçılar, dış politikada bir devletin dış politikasının resmi karar alıcıların aldığı kararlardan oluşacağı görüşünü savunmaktadır. Dış politikada karar alma evresinin başlangıç noktası ise karar alma mercilerinin hedefleri belirleyip, önlemleri değerlendirdiği, ihtimal dahilindeki her eylemin kar-zarar, fayda-maliyet muhasebesini yaparak en yüksek fayda ve en düşük maliyete sahip olanı seçtiği modeldir. Karar almanın, dış politikayı ilgilendiren farklı konuları inceleyen dış politika analizinden ayrıldığı yanı, karar almada etkisi olan birey, menfaat grupları, kamuoyu ve devlet kurumlarını çalışma alanı edinmesidir. Anarşik bir düzene sahip olan uluslararası sistemde süreç, hem sistem hem de dış politika analizi ve karar almada birey, devlet ve sistem seviyesinde olmak üzere üç temel analize göre ilerlemektedir. Bu durumun gerekçesi ise disiplinlerarası karmaşıklığı basit düzeye indirmektir.

Nathan Leites'in 1951 yılında yazdığı "The Operational Code of The Politburo"⁵⁹ isimli çalışması ile öncülük ettiği liderin dış politikada karar almadaki etkisine dair, önemli çalışmalardan bir tanesi de Margaret G. Hermann'ın, birey seviyesindeki analiz ile dış politikada karar alma sürecinde lider tipolojisinin dış politika yapımındaki etkisini ele aldığı çalışmasıdır.⁶⁰ Bu analiz çeşidinin içeriğinde liderlerin kişisel özellikleri, inançları ve değerleri ile dış politika analizi yapılmaktadır. Diğer yandan liderlerin bağlı oldukları gruplar, yakın çalışma arkadaşları veya

⁵⁷ Andrew Heywood, **Küresel Siyaset**, BB101 Yayınları, Ankara, 2018, s.183.

⁵⁸ Sönmezoglu, Bayır, a.g.e., ss.16-18.

⁵⁹ Detaylı bilgi için bkz. Nathan Leites, **The Operational Code of Politburo**, New York, Mc-Gra Hill Book Company, 1951.

⁶⁰ Margaret G. Hermann, "Explaining Foreign Policy Behaviour Using the Personal Characteristics of Political Leaders", **International Studies Quarterly**, cilt 24, sayı 1, 1980, ss.7-46.

danışmanlarından oluşan küçük grupların (groupthink) dış politikada karar almadaki etkileri, birey seviyesindeki analiz altında incelenen konulardandır. Devlet seviyesindeki analizde ise ordu, ekonomik güç, kamuoyu (çıkarcı grupları, sivil toplum kuruluşları) vb. grupların dış politika üzerindeki etkileri incelenmektedir. Sistem seviyesindeki analizde ise bir devletten ziyade birçok devletin yer aldığı ve bazı olaylara (örneğin terörizm, COVID-19) karşı geliştirilen ortak eylemlerin dış politikaya etkisi incelenmektedir.

Dış politikada karar alma analizi hususundaki bilindik örnek ABD'nin 1962'de Sovyet Rusya ile yaşadığı Küba Füze Krizi'dir.⁶¹ Sovyet Rusya ve ABD'nin, Sovyet Rusya'nın Küba'ya konuşlandırdığı füzelerden dolayı karşı karşıya gelmesi, yeni bir dünya savaşının habercisi olarak algılanmasına rağmen iki ülkenin karşılıklı anlaşması neticesinde füze sorunu çözüme kavuşturulmuştur. Siyaset Bilimci Graham T. Allison "The Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis" isimli kitabında füze krizi örneği üzerinden "Dış Politika Analizinde Bürokratik Politika ve Kurumsal Süreç" modellerini geliştirmiştir.⁶² Allison, çalışmasında rasyonel aktör, bürokratik ve örgütsel modellerden yola çıkarak, her bir modelin karar alma sürecindeki metot ve ana varsayımlarını yorumlamıştır. Valerie M. Hudson ise dış politikayı etkileyen faktörlere yönelik ele aldığı çalışmasında süreci bilişsel süreçler, liderin kişiliği, küçük grup dinamikleri, kurumsal süreçler, bürokratik politikalar, kültür, iç siyasetteki anlaşmazlıklar, ulusal özellikler ve uluslararası sistem olarak tasnif etmiştir.⁶³ Böylece farklı seviyede analizlerle değişken bir yapıya sahip olan dış politika analizi ve karar alma sürecinde yanlış karar almanın önüne geçilmesi hedeflenmektedir.

D. Devlet-dışı Aktör Kavramı ve Devlet-dışı Silahlı Aktörler

1648 Vestfalya Antlaşması'ndan itibaren hareketli ve dönüşümlü bir sürecin yaşandığı uluslararası siyasette, Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler örgütleri gibi hükümetler arası örgütler kurulmasına rağmen, uluslararası sistemin etkin aktörü devletler kabul edilmiştir. Bağımsız devletlerin uluslararası politikada yegane aktörler

⁶¹ Detaylı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, "Küba Füze Buhanı", **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, İstanbul, Kronik Kitap, 2020, ss.459-467.

⁶² Detaylı bilgi için bkz. Graham T. Allison, **Essence of Decision Making: Explaining the Cuban Missile Crisis**, Boston, Little, Brown and Company, 1971.

⁶³ Valerie M. Hudson, "The History and Evolution of Foreign Policy Analysis", Der. Steve Smith, Amelia Hadfield ve Tim Dunne, **Foreign Policy: Theories, Actors, Cases**, London, Oxford University Press, 2008, s.16.

olup olmadığı sorusunun cevabını, 1970’li yılların ortalarında gelişim gösteren karşılıklı bağımlılık teorisi aramıştır. Böylece realizmin uluslararası siyaset anlayışına gelişim dönemi itibari ile çok popüler eleştiriler getirmiştir.⁶⁴ Diğer yandan küreselleşmenin hızlanmasının beraberinde getirdiği geniş yelpazeli sorunların çözümünde, hem devletlerin hem de Birleşmiş Milletler gibi uluslararası aktörlerin yetersiz kalması, sivil toplum kuruluşlarına (non-governmental organization) ve devlet-dışı aktörlere (non-state actor/NSA) alan açmış, ayrıca bu gelişmelerin beraberinde Soğuk Savaş sonrası uluslararası politikalarda yaşanan değişim, bu yapıları uluslararası sistemdeki etkin aktörlerden birisine dönüştürmüştür. Geleneksel bağlamda uluslararası sistemin temel aktörü egemen devletlerdir, ancak son yıllarda aktörler listesine yeni eklemeler girmiştir. Örneğin ulus-aşırı şirketler, ulus-aşırı sınıflar ve kumarhane kapitalistleri, Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi uluslararası örgütler, Uluslararası Af Örgütü gibi uluslararası sivil toplum kuruluşları (STK’lar), el-Kaide gibi terörist yapılar, kadın hakları ve çevreci hareketler.⁶⁵ Bu çalışmada konunun muhtevası bakımından sivil toplum kuruluşlarından ziyade DDA ve DDSA’lar ele alınacaktır. “DDA, uluslararası siyasette rol alan devlet hâricindeki kurum, birey ya da örgüttür.”⁶⁶ Oxford sözlükte ise “siyasi etkiye sahip olan ancak belirli bir ülke veya devletle müttefik olmayan kişi veya kuruluş” olarak tanımlanmaktadır.⁶⁷

Uluslararası İlişkiler’de DDA’ları incelerken iki kategoride ele almak mümkündür. DDA’lar, devlet ve devletlerin bir araya gelerek oluşturdukları uluslararası örgütlerin haricindeki, gerek ulusal düzeyde legal/illegal gerekse uluslararası düzeyde legal/illegal faaliyet gösteren aktörlerdir.⁶⁸ Ulusal ve uluslararası baskı grupları, hükümet dışı örgütlenmeler (NGO) olarak da isimlendirilen örgütlenmeler, ulusal ve uluslararası alanda faaliyetleri olan çok uluslu şirketler ve yine ulusal ve uluslararası alanda faaliyet gösteren silahlı gruplar ve terör örgütleri bu kategoriye girmektedir.

⁶⁴ Faruk Yalvaç, “Devlet”, **Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar**, Der. Atilla Eralp, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019, s.25.

⁶⁵ Burchill vd. a.g.e., s.27.

⁶⁶ Ahmet Emin Dağ, “Devlet-dışı Aktör”, **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü**, İstanbul, Vadi Yayınları, 2016, s.275.

⁶⁷ Oxford Lexico, English Dictionary, Erişim Tarihi 27.12. 2021 https://www.lexico.com/definition/non-state_actor.htm

⁶⁸ Arı, a.g.m., s.73.

Devletdışı aktörlerin temel vasıfları şu şekildedir: Lobi ve baskı yolları ile ulusal politikaları (iç, dış politika) etkileme çabasında olan çeşitli (ideolojik, ekonomik, silahlı ve terör) gruplar olmalarıdır. DDA olarak da isimlendirilen bu yapılar, sadece iç ve dış politikaları etkilemekle kalmayıp, yaşanmakta olan insan hakları ihlalleri, küresel ısınma ve çevresel sorunlar, kadın hakları, çatışma vb. sorunlara karşı da yürüttükleri faaliyetler nedeniyle uluslararası bir çehre kazanmıştır. Örneğin 3200'den daha fazla hükümet dışı örgüt Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nde danışmanlık statüsüne sahiptir. Sayıları günümüzde 13.000'nin üzerindedir.⁶⁹

DDSA'ların temel tanımları hem çalışma araçları hem de katılım konuları açısından uluslararası hukukçular, farklı disiplinlerden sosyal bilimciler ve uluslararası hükümet ve sivil toplum kuruluşlarından uygulayıcılar arasında farklılık göstermektedir.⁷⁰ Bu çerçevede bir devlet DDSA'lardan bir tanesini bağımsızlık hareketi, özgürlük savaşçısı veya devrimci addetmekte iken başka bir devlet ise aynı DDSA'yı isyancı, ihtilalci veya terörist addedebilir. Bu belirsizlik ve tanım sorunsalının temel nedeni, her devletin ulusal politikasından kaynaklanan siyasi tutumudur. DDSA'lar için yapılabilecek en genel tanımlama siyasi hedeflere ulaşmak için muayyen bir toprak parçası veya etnik-dini topluluk üzerinde her açıdan kontrolü etmek amacıyla şiddet içerikli araçlar kullanan, ideolojisi ve eylem özgürlüğü olan yapılandırılmıştır.⁷¹ Bu çerçevede DDSA'lar isyancı, militan, şehir çeteleri ve savaş lortları, ulus aşırı gruplar, milisler ve güvenlik şirketleri olmak üzere altı kategoride sınırlandırılabilir.⁷²

Vestfalya Barış Antlaşması ile temeli atılan modern devlet sistemi, küreselleşme ve Soğuk Savaş'ın ardından sorgulanmaya başlanmıştır. Bu sorgulama sosyal, politik, ekonomik ve dini içerikli arka plana sahiptir. Esasen I. ve II. Dünya Savaşları'nın ardından başat güçler tarafından bilhassa Ortadoğu'da çizilen sınırlar ve bazı ülkelerin yönetsel sorunları, hem modern ulus devlet sistemi ve uluslararası sistemin sorgulanmasına hem de sorunların devamına neden olmuştur. Nitekim günümüzde de

⁶⁹ Zerrin Ayşe Öztürk, "Küresel Siyaset", **Siyaset Bilimi**, Ed. Halis Çetin, Ankara, Orion Yayınları, 2020, ss.684-685.

⁷⁰ Willian Moraes Roberto ve Ana Carolina Melos, "The Stuation Regarding Non-State Military Actors in the Middle East", **UFRGSMUN | UFRGS Model United Nations**, Porto Alegre, 2014, sayı 2, s. 248.

⁷¹ Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, "DDSA'ları Anlamak: Kavramsal Bir Çerçeve", **Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler**, Ankara, SETA Yayınları, 2021, ss.14-15.

⁷² Keith Krause ve Jennifer Milliken, "Introduction: The Challenge of Non-State Armed Groups", **Contemporary Security Policy**, 2009, sayı 30, s.204.

devam etmekte olan sorunların kökeni bu dönemde yaşanan bazı olaylara dayanmaktadır. Bu bağlamda İslami düşüncenin çağdaş dönemdeki önemli temsilcilerinden olan Mısırlı düşünür Seyyid Kutub'un Cemal Abdunhasır'ın kararı ile 1966'da idam edilmesi İslam dünyasını 20. yüzyılda sarsan olaylar silsilesinin başlangıcıdır. Öyle ki bu idam İslamcı karşı çıkış tarihinin simgelerinden bir tanesi kabul edilmektedir. Kutub'un idamının ardından İslamcılığı kitlelere yön verecek forma ulaştıracak olan olaylar silsilesinin devamı, birbirinden bağımsız gerçekleşip 21. yüzyılın kaderini etkileyecek olan İran Devrimi, Kabe Baskını, Camp David Antlaşması ve Sovyet-Afgan Savaşı'dır.⁷³

Diğer yandan Ortadoğu'nun yakın tarihinde DDA ve DDSA'ların tezahürü ve bölgenin çatışmalı ortamının en önemli parçalarından birisi İsrail'in kuruluşu sonrasında vuku bulan "Filistin sorunu"dur. İsrail'in varlığı, yeni kurulan Arap Devletlerini (Mısır, Irak, Ürdün, Suriye ve Lübnan) ve revaçta olan Arap ulusalcılığını önlem almaya sevk etmiş; bölgesel ve uluslararası dengeleri derinden etkileyecek olan 1948 Arap-İsrail, 1956 Süveyş Krizi, 1967 Altı Gün Savaşı, 1972 Yom Kippur Savaşları ve birçok gerilim bu soruna bağlı olarak yaşanmıştır.⁷⁴

⁷³ Hamit Bozarslan, "1979: Büyük Sarsıntı", Ortadoğu Bir Şiddet Tarihi: Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye, Çev. Ali Berktaş, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, ss.143-144.

Kabe Baskını: Cuheyman el-Uteybi'nin liderliğini yaptığı "İhvan" isimli örgütün, 20 Kasım 1979'da Suudi Arabistan'ın batılı Hristiyan ülkelerle işbirliği yapmasına, petrol satışı ve silah satın alımına tepki amaçlı düzenlediği baskındır. 5 Aralık tarihine kadar süren bu baskın ve ayaklanma, Fransız askerlerinin desteği ile bastırılmıştır. Bu olayın ardından Vehhabi-Selefi din adamlarının desteği ile kurulan Suudi krallığı ile batı karşıtı din adamları arasında derin bir ayrışma meydana gelmiştir. Nitekim el-Kaide'nin lideri Usame bin Ladin de Kuveyt'in Irak tarafından işgali esnasında ülkedeki askeri alanların ABD askerlerine açılmasını protesto ederek ayrışma yoluna gitmiştir. Kabe baskını, Suudi hanedanlığına karşı ülkede baş gösteren ayaklanmalar ve el-Kaide örgütünün ideolojisini şekillendiren Selefi-Cihadi anlayışın ayrışma noktası olması bakımından önemlidir. Bkz. Bozarslan, a.g.e., ss.154-156.

Camp David Antlaşması: Arap dünyasının siyasi bağlamda lider ülkesi kabul edilen Mısır, XX. yüzyılda Cemal Abdunhasır'ın iktidara gelişi ile İsrail karşıtlığı ve Filistin davasının bayraktarı konumuna yükselmiştir. Nasır'dan sonra yerine devlet başkanı olan yardımcısı Enver Sedat, ABD'den yardım alma ve İsrail'e karşı kaybettiği Sina bölgesini geri alma karşılığında İsrail'le 26 Mart 1979'da İsrail'le, ABD'nin arabuluculuğunda barış antlaşması imzalamıştır. Mısır'ın Doğu Blokundan Batı Blokuna geçişinin simgesi olan Camp David Barış Antlaşması, ulusal çıkarlarına uygun görünmekle birlikte hem ülkesinde hem de Arap dünyasında Sedat'ın "Filistin davasına ihaneti" olarak algılanmış ve tepki çekmiştir. Camp David Antlaşması, Nasır'ın sindirmek için birçok baskı aracını kullandığı İslamcı muhaliflerin, siyasal mecrada prestij kazanmasını ve solun yerine Filistin davasının yeni temsilcisi olması açısından önemlidir. Bkz. Bozarslan, a.g.e., ss.156-161.

Sovyet-Afgan Savaşı: Aralık 1979'da Soğuk Savaş döneminin diğer kutbu olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, müttefiki olan sosyalist iktidarı korumak adına Afganistan'ı işgal etmiştir. Esasen emperyal maksatlarla yapılan bu işgal "imparatorluklar mezarlığı" olarak ün yapmış olan Afganistan'da, gerileme döneminde olan SSCB'nin çöküşünü hızlandırması ve İslam dünyasının her yerinden savaşçıların katılımı ile kutsal savaş vasfına haiz olması açısından önemlidir. Ayrıca XXI. Yüzyılın uluslararası sistemini etkileyen birçok sorunun (11 Eylül saldırıları) temelleri bu savaşla birlikte atılmasından ötürü önemlidir. Bkz. Bozarslan, a.g.e., ss.167-170.

⁷⁴ Bozarslan, a.g.e. s.80-110

Arap devletlerinin 1967 Altı Gün Savaşı'nda yaşadığı bozgun, Filistin sorununda yeni bir dönemin başlangıcıdır. Filistin ulusunun temsiliyetinde Altı Gün Savaşı öncesinde 1964'te kurulan Filistin Kurtuluş Örgütü'nün çatı yapılanma olduğu (El-Fetih, Tanzim, Üçüncü Yol Partisi, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi, Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi) yeni bir örgütlenme yöntemine başvurulmuştur. Bu yönelim aynı zamanda Filistinli mağdur kitlenin sorunla başa çıkmak için radikal forma dayalı yeni eylem biçimleri ürettiği kısacası “Filistin radikalizmini” doğurmuştur.⁷⁵

Filistin Kurtuluş Örgütü, hem siyasal ve temsiliyet hem de örgütsel ve eylemsel (uçak kaçırma, rehin alma ve bombalı uçak eylemleri) biçim açısından ortaya koyduğu yöntemi ile Ortadoğu'daki farklı toplumsal gruplara örnektir. Bu bağlamda bazı bileşenleri Filistin sorununu ses getirici eylemler ile uluslararası kamuoyuna taşımayı hedeflemiş, ayrıca Lübnan İç Savaşı'nın başat aktörlerinden olması ise Arap dünyasını ve Ortadoğu'yu etkileme bakımından örnektir. Bu nedenle DDA/DDSA'ların maksat ve hedefleri açısından döneminin popüler yapısı olup ayrıca geliştirdiği şiddet kültürü ile haleflerine örnektir. Zira hem Filistin halkının resmi temsilcisi konumuna yükselmesi hem meşruiyet kazanma açısından Haşdi Şa'bi ve Lübnan Hizbullahı gibi yapılara öncülük etmiştir. Dolayısıyla Ortadoğu menşeli DDA ve DDSA'lara bu yönü ile alan kazandırmıştır.

Ortadoğu'da DDSA'ların oluşumu, devamı ve eylemlerinde bu olayların dışında SSCB'nin yıkılışının ardından Balkanlar'da vuku bulan etno-dini temelli savaşlar, Körfez Savaşı ve Afganistan'daki kaos ortamı etkili olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasında hissedilen iyimser siyasi hava, benzer şekilde Soğuk Savaş sonrasında da kısa ömürlü olmuştur. Bu döneme damgasını vuran çalışma ise ABD'li siyaset bilimci Samuel Huntigton'un 1993'te yazdığı “Medeniyetler Çatışması” konulu makalesidir. Huntigton, Francis Fukuyama'nın ABD'nin liderliğindeki liberal-demokrat çizgideki siyasetin insanlık için ulaşılabilecek son siyasi aşama olduğu iddiasında bulunduğu tarihin sonu tezinin aksine, ulus devletlerin uluslararası sistemdeki belirleyici rollerinin devam edeceği ve medeniyetler arası çatışmaların küresel politikaya hakim

⁷⁵ Selin M. Bölme vd. “Kim Kimdir? Filistin'de Siyasal Aktörler ve Partiler”, SETA Yayınları, 2012, s.8-10

olacağını iddia etmiştir.⁷⁶ Nitekim Balkanlar'da yaşanan kriz ve batılı devletlerin Filistin sorunu konusunda İsrail yanlısı politikaları, Huntington'un bu tezini doğrulamış ve ABD için Sovyet Rusya'dan sonra yeni öteki dini motivasyona sahip olan aktörler olmuştur.

DDSA'ların küresel siyasete etkisinin dönüm noktası, 11 Eylül saldırıları ve el-Kaide örgütüdür. Neredeyse her ideolojiden (dini, marksist, sosyalist) beslenen DDSA'ların bulunduğu Ortadoğu'da, 20. yüzyılın sonunda kurulan HAMAS ve Lübnan Hizbullahı gibi aktörler yerel düzeyde mücadele etmiştir. Ancak Sovyet Rusya-Afganistan Savaşı esnasında kurulan el-Kaide örgütü, bu hususta birçok örgütten farklı ulusaşırı bir karaktere sahiptir. El-Kaide, Müslümanların kutsal kentleri olan Mekke ve Medine'nin de işgal altında olduğunu vurgulayarak "cihad" ilan etmiş ve İslam ülkelerindeki tüm iktidarlara karşı savaş açmıştır.⁷⁷ 11 Eylül saldırılarından sonra ABD yönetiminin "teröre karşı savaş" adı altında Afganistan ve Irak'a düzenlediği askeri operasyonların sonuçları Ortadoğu'da DDSA'ların geniş bir taban bulup yayılmalarına neden olmuştur. Diğer yandan 2010 yılında Tunus'ta başlayıp kısa sürede Mısır, Libya, Yemen ve Suriye'ye sıçrayan halk isyanları, hem çatışma sahalarının genişlemesine hem de DDSA'ların bu süreçte etkin aktör olmaları ile sonuçlanmıştır. Öyle ki bölgesel ve başat aktörler, bu savaşlardaki bazı politikalarını DDSA'larla yaptıkları işbirliği çerçevesinde yürütmüştür. Arap İsyancıları sonrasında konvansiyonel savaşlar, yerini devletler ve DDSA'lar arasındaki çatışmalara ve vekâlet savaşlarına⁷⁸ bırakma süreci başlatmıştır. Bu süreç Arap İsyancıları ile DDSA'ların tehdit olma durumu ve Uluslararası İlişkiler'deki etkinliklerini değiştirmeye başlamıştır.⁷⁹ Çatışmaların da doğasını değiştiren bu

⁷⁶ Detaylı bilgi için bkz. Samuel Huntington, "The Clash of Civilizations?", **Foreign Affairs**, "What did Samuel P. Huntington's "The Clash of Civilizations?" get right and wrong, and how does it look two decades later?" Mayıs 2017.

⁷⁷ El-Kaide lideri Usame bin Ladin, Suudi Arabistan yönetiminin Saddam Hüseyin ve İran tehlikesine karşı Körfez Savaşı esnasında ve sonrasında ABD ile ittifak yapmasını eleştirmiş, bundan dolayı Mekke ve Medine şehirlerinin işgal altında olduğunu iddia etmektedir. Bkz. John L. Esposito, **Kutsal Olmayan Savaş**, ss.26-27.

⁷⁸ **Vekâlet Savaşları:** Çatışan aktörlere ilaveten stratejik çıkarları uğruna savaşa dolaylı yoldan müdahil olan aktörlerin olduğu harp türüdür. Üçüncü taraflar doğrudan çatışmalara girmeyip; eğitim, maddi, harp materyali desteği sağlama yolu ile dâhil olmaktadır. Örnek: Soğuk Savaş döneminde SSCB ve ABD'nin doğrudan savaşmak yerine farklı kıtalarda destekledikleri aktörler aracılığıyla yürüttükleri mücadele ve İran'ın Irak'ta Haşd-i Şa'bi'ye sağladığı askeri destek.

Bkz. Melih Kazdal, "Savaşın Dönüşümü ve Vekâlet Savaşları: Tarihsel ve Olgusal Değerlendirme", Sakarya Üniversitesi, 2018.

⁷⁹ Mesut Özcan, "Karma Güvenlik İkilemi ve Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Uluslararası Sistemdeki Rolü", **Güvenlik Çalışmaları Dergisi**, cilt 22, sayı 2, Ankara, 2020, s.234.

gelişmelerin neticesinde DDSA'lar hem tehdit aracı hem de uluslararası siyasetin etkin bir aktörüne dönüşerek, uluslararası düzlemde konuşulan başat konular arasına girmiştir.

Maddi ve manevi yönden diğer kurum ve grupların tümünü hâkimiyeti altına almayı başaran bir merkezi yönetim sistemi ve tarihsel bir kurum olan devlete realizmin bakış açısı, uluslararası sistem perspektifinde yegâne aktör merkezlidir.⁸⁰ Nitekim Realist teorinin tüm fraksiyonları sistem içerisindeki tek aktör olarak devleti kabul etmektedir. Waltz, sistem içerisinde devlet ve devlet dışı aktör arasındaki ayrım değerlendirmesi “yegâne aktörden ziyade belirleyici aktör” çerçevesindedir. Piyasa teorisindeki şirketler gibi devletler de sürekli olarak DDA'lar ile etkileşim halindedir. Ancak ulus devletler siyasi, askeri ve ekonomik bir bütün olarak görülmeye devam edildikleri sürece, uluslararası sistemin belirleyici ve yegâne aktörü olma meziyeti devam edecektir. DDA'ların sistemdeki zayıf birkaç devlet üzerindeki etkisi, onları belirleyici aktör haline getiremez, belirleyici aktör olmaları için zayıf devletler üzerinde gösterdikleri etkinin benzerini büyük güçler üzerinde de göstermeleri gerekmektedir.⁸¹

Diğer yandan küreselleşmenin devletlerin yapısını etkilemesi ile yeni bir süreç başlamıştır. Ulus aşırı terörizm ve küresel boyuttaki tehditler, devletleri etkileyen en önemli olaylardır. Bu durum “başarısız devlet” örneği üzerinden devletlerin varlıklarını sorgulanır hale gelmiştir. 11 Eylül, 21. yüzyılda artan terörizm kaynaklı güvenlik tehditleri ve asimetrik savaşlar, iç düzeni sağlama ve vatandaşları tehditlere karşı koruma bakımından devletlerin etkin rolünü kazanmasına olanak sağlamıştır.⁸² Böylece uluslararası sistemde devlete yegâne aktör olarak bakan ve 20. yüzyılın sonunda bu bakışından dolayı yoğun eleştirilere maruz kalan ve uluslararası sistemde sorgulanır hale gelen realizm, artan güvenlik endişesinden dolayı yeniden etkin teoriye dönüşmüştür.

Realizmi anlamlandırmak için sıklıkla kullanılan kavramlar arasında bulunan anarşi ve belirgin bir devlet otoritesinin yokluğu gibi hususlar, DDSA'ların belirli bir bölgede dış politika bileşeni haline dönüşmesini açıklamak için önem arz etmektedir. DDSA kavramının Neoklasik Realizm içerisinde belirli bir bağlama oturtulabilmesi

⁸⁰ Heywood, a.g.e, s.163.

⁸¹ M. Ali Tuğtan, “Güç, Anarşi ve Realizm”, **Küresel Siyasete Giriş**, Ed. Evren Balta, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s.124.

⁸² Heywood, a.g.e. s.171-176.

doğal olarak ilgili aktörün kullanabileceği bir otorite boşluğuna ihtiyaç duymaktadır. Temelde Neo-liberallerin yaklaşımıyla ilintili görülen DDA'ların dış politika üzerinde müessir olduğu görüşü konu DDSA'lar olduğunda güç kavramının kullanımı yönüyle Neoklasik Realizm çerçevesinde de anlam kazanmaktadır.⁸³ Nihayetinde Neoklasik Realizm ibaresini ilk kez kullanan Rose ve atıf yaptığı realist yazarların tümüne göre dış politika dinamikleri sistemdeki güç dağılımının doğasına göre şekillenmektedir. Bu bağlamda güç temerküz eden DDSA'lar da Neoklasik Realizmin dış politika analizinde ehemmiyet taşımaktadır. Zira Rose'un dış politika analizinde karar alıcılarının algıları da ideolojik unsurları dahil ettiği sistematik yaklaşım, haliyle DDSA'ların sahip olduğu etkinlik karşısında da nötr kalamayacaktır.⁸⁴ DDSA'lar üzerine çalışan pek çok akademisyene göre Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana kavramsal olarak devlet merkezli yaklaşım DDA'ların artan önemi karşısında belirgin bir gerileme yaşamıştır. Zira Uluslararası İlişkilerin güncel gelişimi içerisinde hiyerarşik kontrolün dışında gittikçe güçlenen ve askeri yetenekler yönünden ağırlığını hissettirebilen DDA'lar ve DDSA'lar, artık küresel yahut bölgesel sorunların anlaşılabilmesi için hem aktör hem de faktör olma vasfı kazanmıştır.⁸⁵ Çünkü hem dış politika analizinin teorik açıdan eklektik oluşu hem de sürece dair yaklaşımı DDSA'ların niteliğini doğal hale getirmektedir. Dış politika analizi içerisinde de DDSA'lar hem ideolojik zenginlikleri hem de determinist açıdan, bir sorun dahilinde öngörülemez etkilerinden dolayı ciddi düzeyde bir zemin elde etmektedir. Hofmann ve Schneckener'e göre Uluslararası İlişkiler teorisinin bu zemindeki faydası silahlı aktörleri değerlendirirken farklı kamplar ve stratejik yönelimleri anlayabilmek için önemlidir. Zira DDSA'ların anlaşılması, sorunun doğasında bulunan paradigmanın ve dünya görüşünün anlaşılmasını mümkün kılacaktır. DDSA'lar çoğunlukla hiyerarşi içerisinde güce erişmeyi arzulayan bir zemini temsil ettiği kadar aynı zamanda bir sorunun da parçasıdır.⁸⁶ Bu da DDSA'ların Neoklasik Realizm açısından çeşitli faktörlere bağlı bir angajmana tabi olması sonucunu doğurmaktadır. Esasen DDSA'ların amaçları ve bu amaçları besleyen motivasyon türü, faal olduğu bölgedeki

⁸³ Ole Holsti, "Theories of International Relations and Foreign Policy: Realism and Its Challenge" Ed. Charles W Kegley, **Contraversies in International Relations Theory, Realism and the Neoliberal Challenge**, New York, St. Martin's Press, ss.44-47.

⁸⁴ Kiraz, a.g.m., ss.417-440.

⁸⁵ May Darwich, "Foreign Policy Analysis and Armed Non-State Actors in World Politics: Lessons from the Middle East", **Foreign Policy Analysis**, cilt 17, sayı 4, Kasım 2021, s.2.

⁸⁶ Claudia Hofmann ve Ulrich Schneckener, "Engaging Non-State Armed Actors in State- and Peace-Building: Options and Strategies", **International Review of the Red Cross**, sayı 93, 2011, s.604.

siyasi hakimiyet hedefleri, şiddet kullanımına dair yaklaşımları ile bütün bunların bir kombinasyonunun anlaşılması ayrı bir önemi haizdir.⁸⁷

DDSA'lar ile angajman bireylerin dahil olması faktörüne bağlıdır. Faktörler ile bu gruplar hem görünüm biçimleri hem de çeşit bağlamında geniş ölçüde farklılık göstermektedir. Bu farklılığın temel nedeni de amaçları ve motivasyonlarıdır. Mevcut statükoyu değiştirmeye çalışabilirler, iktidar partisinin uzak bir temsilcisi olmayı, bölgesel hâkimiyet kurmayı isteyebilirler veya basitçe herhangi bir hâkimiyet için fiziksel ve psikolojik şiddet kullanabilirler. Farklı sebepler ve bunlar ağırlıklı olarak ideoloji veya kâr odaklı veya bunların bir kombinasyonu olabilir. Bu nedenle bölgesel açıdan sorunun sonucu konumunda bulunabilen DDSA'lar, Uluslararası İlişkiler sistemi açısından sorunun sebebi olarak görülebilmektedir.

⁸⁷ Hofmann ve Schneckener, a.g.m., s.619.

III. TARİHSEL SÜREÇTE İRAN-IRAK İLİŞKİLERİ

A. İran'ın Yakın Tarihi ve Dış Politikası

1. Pehleviler Dönemi

Batı dünyasında 1789 Fransız İhtilali'nin ardından başlayan gelişmelerin etkileri bir müddet sonra Doğu dünyasında da hissedilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin geçirmekte olduğu dönüşüm sürecinin benzeri bu dönemde İran'da da yaşanmaya başlanmış, Osmanlı topraklarına ve Hindistan'a seyahat eden ve Batı ülkelerine eğitim almak için giden İran vatandaşları, bu ülkelerde karşılaştıkları yeniliklerin etkisinde kalmıştır. Bu bağlamda birçok ülkede tezahür eden politik akımların benzerleri İran'da da ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler başta dini ve sosyal yapılar olmak üzere ülkedeki birçok kesimi etkilemiştir. Kaçar Hanedanlığının ülkeyi yönettiği dönemde yaşanan bu gelişmeler İran'da devlet otoritesini zayıflatmış, büyük çalkantılara ve sosyal olaylara neden olmuştur.

İran'ın stratejik, politik ve coğrafi önemine ek olarak 1908'de keşfedilen zengin petrol yataklarının eklenmesi, ülke açısından dönüm noktası olmuştur. Süper güçlerin çekişme aracı olan petrol hem ekonomik hem de siyasi boyutta dönemin süper güçlerinin (İngiltere ve Rusya) tahakkümünde olan İran'a, keşfedilen petrolden dolayı var olan ilgiyi arttırmıştır. Ancak bu rekabet sadece petrole bağlı olmayıp, İngiltere ve Rusya'nın hegemon güç olmasındaki bazı faktörlerin İran'ın da yer aldığı Ortadoğu Bölgesinden geçmesinden kaynaklanmaktadır. Rusya'nın asırlardan beri en büyük hayali olan sıcak denizlere inme ve İngiltere'nin sömürgesi olan Hindistan'ı ele geçirme isteğine, ulaşım ve coğrafi açıdan en uygun topraklardan bir tanesi İran'dır ve bundan dolayı İran'ı ele geçirmek istemiştir. İngiltere ise süper güç olmasının başat nedeni olan Hindistan'ı korumak ve Rusya'nın Hindistan ve Basra Körfezine inmesini engellemek için İran'ı tampon bölge olarak kullanmıştır. Rusya ve İngiltere'nin modern ordularına karşı giriştikleri savaşlarda yenilen Kaçarlar, Ruslarla Gülistan (1813), Türkmençay (1828), İngiltere ile Paris Antlaşması'nı (1857) imzalamak zorunda kalmıştır. İran dayatılan bu antlaşmalardan dolayı başta siyasi, ekonomi,

tarım, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri olmak üzere birçok alanda dış tahakküm altına girmiştir.⁸⁸

Yabancıların ülkede etkin olması elbette toplum tarafından kabul edilmemiş ve zaman zaman ülkenin yukarıda bahsettiğimiz hususlardan dolayı işgal altında olmasına tepki gösterilmiştir. Diğer yandan İngilizler Ruslara karşı, Ruslar da İngilizlere karşı üstünlük kazanmak için zaman zaman ülkede kendilerine taraftar olan eğilimleri öne sürmüş ve iç çalkantılarla İran'a tamamen hükmetmeyi amaçlamıştır.

19. yüzyılda ulusal birliğini tamamlayarak güçlenip sömürge elde etme yarışında diğer Avrupalı güçlerin gerisinde kalan Almanya, deniz gücüne yönelerek bu alanda dünyanın en güçlü devleti olan İngiltere'ye rakip olmuş ve sömürgelerine göz dikmeye başlamıştır. Bu rekabette İngiltere'ye üstün gelmek ve dünyanın en önemli suyollarından olan Basra Körfezi'ni kontrol etmek için İngiltere'nin aleyhine İran'da birtakım faaliyetlere girişmiştir. İngilizler, Almanya'nın büyük bir deniz gücüne dönüşüp İngiltere için kayıtsız kalamayacağı bir tehdit oluşturmaya başlaması üzerine 1905'ten itibaren Ruslarla işbirliği yapmağa yönelmiştir. Rusya ile iyi ilişkileri olan İran Şahı'na karşı anayasa talep edenleri desteklemiş olsa da 1907'de Ruslarla İran'ı bölen bir anlaşma imzalamıştır.⁸⁹

Nitekim Almanlar I. Dünya Savaşı'nda İran'daki etnik ve dini bazı unsurları kullanarak İngilizlere karşı üstünlük kurmak istemiştir. Dolayısıyla İran yönetimi I. Dünya Savaşı'nda tarafsızlık politikası gütmesine rağmen, hegemon güçlerin nüfuz sahası olması hasebiyle dolaylı yoldan savaşın bir parçası olmuştur. I. Dünya Savaşı esnasında artan ve savaş sonrasında devam eden siyasi başıboşluğa ve ekonomik krize bir de salgın hastalıklar eklenmiş, böylece ülkede istikrarsızlık devam etmiştir. 1917'de Rusya'da yaşanan Bolşevik Devrimi İran'ı da etkilemiş, ülkenin kuzeyinde bazı çatışmalar yaşanmış ve merkezi hükümet bu istikrarsızlık sürecinde etkisiz kalmıştır. Bu kontrolsüzlük ve artan Bolşevik etkisi, ülkedeki hâkim yabancı güç olan İngiltere'yi tedirgin etmiş ve 9 Ağustos 1919'da İran-İngiltere dostluk antlaşması imzalamıştır.⁹⁰ Bu anlaşmaya göre İngiltere İran'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığını tanımış, yeniden kalkınması için askeri ve ekonomik alanlarda destek vermeyi kabul

⁸⁸ Mohammed Reza Djalili ve Thierry Kellner, **İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi**, Çev. Reşat Uzmen, İstanbul, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 2021, ss.18-24.

⁸⁹ Tayyar Arı, "Geçmişten Günümüze Ortadoğu", **Savaş, Siyaset ve Diplomasi**, Bursa, Alfa Akademi Basım, 2017, cilt 1, s.366.

⁹⁰ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.58.

etmiştir. Esasında İngilizlerin bu adımları atma gerekçesi, artan Bolşevik etkisine karşı İran'ı kontrol altında tutma isteğidir. Ancak anlaşma İran meclisi tarafından kabul edilmediği için ülkede kaos yaşanmış, Ruslar ülkenin kuzeyinde yeniden ortaya çıkması kaosu dozunun arttırmıştır. İngilizler, Kaçarların ülkeye hâkim olamaması ve gittikçe artan Bolşevik etkisine karşı hamle olarak Bolşevik karşıtı olan Kazak Tugayı komutanı Rıza Han ve milliyetçi gazeteci Seyyid Ziyaeddin Tabatabai'yi desteklemiştir. İngilizlerin desteği sayesinde kısa sürede etkin ve ülkenin tek modernize askeri gücü olan Albay Rıza Han'ın liderliğinde liderliğindeki Kazak Tugayı, İran için yeni bir başlangıç noktasıdır.⁹¹

Rıza Han, 21 Şubat 1921'de üç bin asker ile Tahran'da denetimi ele geçirmiştir. Ahmed Şah'a kendisini Bolşevik tehlikesine karşı korumak için geldiklerini söyleyerek Şah'ın güvenini kazanmış ardından İngiliz yanlısı gazeteci Seyyid Ziyaeddin Tabatabai'yi başbakanlığa atmasını talep etmiştir. Tabatabai başbakanlığa atandıktan sonra Albay Rıza Han da genelkurmay başkanlığına atanmıştır. Ülkenin yeni etkin aktörüne dönüşen Rıza Han, Ahmed Şah'ın da onayı ile İngiliz yanlısı politikaları devam ettiren başbakan Tabatabai'yi görevden uzaklaştırarak başbakanlık görevini de üstlenmiştir.⁹² Orduyu güçlendirme ve muhtelif siyasi oluşumlarla kurduğu ittifaklar sayesinde kısa sürede İran'ın etkin yöneticisi konumuna yükselen Rıza Han, İngilizlerin ve uzun yıllardan beri süren çatışma, kaos ve krizden mustarip halkın da güçlü bir merkezi yönetim isteğini ince bir diplomasi ile kullanarak mecliste yapılan oylama ile son Kaçar Şahı Ahmed Şahı devirerek 1925'te Kaçarların iktidarını sonlandırmıştır. Böylece Kaçar Şahı Ahmed'in ülkeyi terk etmesi ile ülkede ipleri tamamen ele geçiren Rıza Han, bir süre sonra toplanan kurucu meclisin kararı ile Rıza Şah Pehlevi adını alarak yeni şah ilan edilmiştir.⁹³

Batıda yetişmiş bazı aydın ve politikacıların desteğini alarak işe koyulan Rıza Şah'ın temel hedefi, başkent Tahran'ın dışında varlık gösteremeyen devleti, modern ve merkezi bir yapıya kavuşturarak yeniden inşa etmek olmuştur. Bu doğrultuda ilk önce modern teknik ve silahlarla donatılmış bir ordu ve devlet bürokrasisi inşa etmiştir. Ülkede kıyafet, kullanılan dil, eğitim ve ekonomi başta olmak üzere birçok alanda

⁹¹ Gene R. Garthwaite, "İran, 1921-2003: Pehleviler ve İran İslam Cumhuriyeti", **İran Tarihi: Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011, s. 206.

⁹² Ervand Abrahamian, "Devlet ve Toplum", **Modern İran Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2019, s.85.

⁹³ Abrahamian, a.g.e., s.88.

düzenlemeler yapmıştır. Şahın reformlarında ve merkezi bir devlet kurmakta başarılı olmasının en önemli nedeni, izlediği ince diplomasi ile aşiretleri, büyük toprak sahiplerini, din adamlarını ve politik eğilimleri etkisiz hale getirmesidir. Petrol gelirleri sayesinde ülkedeki ulaşım ağları genişlemiş, sağlık ve eğitim hizmetlerinde ilerleme kaydedilmiştir. Ancak Rıza Şah reformları gerçekleştirmek uğruna birçok defa zor kullanmış, ülke polis devletine dönüşmüştür. Şah'ın halkın sırtına yüklediği ağır vergi yükümlülüğü, kıyafet kanunu (şapka ve kadınlara yönelik örtünme şekli), başta dini oluşumlar olmak üzere bazı kesimlerin tepkisini çekmiştir. Bu bağlamda ilk önemli tepkilerden bir tanesi Şia'nın inanç dünyasında önemli bir konuma sahip olan kutsal mekânlardan Meşhed'teki İmam Rıza türbesinde 1911'de Rusların düzenlediği saldırının yıldönümünde, bir vaizden gelmiştir. Vaiz, Rıza Şah'ın ekonomik ve sosyal reformlarına ağır tepki göstermiş, öyle ki Şah'ı İslam Peygamberinin torunu Hz. Hüseyin'in katledilme emrini veren Emevî Sultanı Yezid'e benzetmiştir.⁹⁴

Din adamlarının dışında batı ülkelerinde eğitim aldıkları dönemde sosyalizmin etkisinde kalan genç nesil aydınlar da Rıza Şah'ın otoriter yönetimine karşı en çok muhalefet eden kesimlerdenidir. Rıza Şah'ın tepki çeken en önemli kararlarından bir tanesi de 1933'de İngiliz petrol şirketi Anglo-Iranian Oil Company ile imzaladığı petrol anlaşmasıdır. Bu anlaşmaya göre İran'ın petrol gelirlerindeki kâr payı %20'ye çıkarılmış ancak imtiyazın bitiş tarihinin 1961'den 1993'e uzatılması ve İran'ın kar oranının düşük olmasından dolayı tepki çekmiştir.⁹⁵ Rıza Şah, iktidara geldiğinde dış politika yönelimini tüm ülkelere eşit mesafede bir politika uygulamayı hedeflemiş ve bu çerçevede SSCB-İngiliz etkisini dengelemek için 1930'lu yıllarda Almanya ile yakınlaşmış ve bu yakınlaşmanın neticesinde Almanya İran'ın en büyük ticari ortağına dönüşmüştür. Doğal olarak ülkedeki Alman danışman ve teknisyen sayısında artış yaşanmıştır. Ayrıca dış ticarete Almanya'nın haricinde SSCB İran'ın en önemli dış ticaret ortağı olmuştur. İran, II. Dünya Savaşı'nda tarafsızlık ilan etmesine rağmen, Almanya ile yakınlaşması Müttefik Güçleri tedirgin etmiştir. İngiliz ve SSCB güçleri, Müttefik güçlerine yakınlaşan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne yardım ulaştırmak için Ağustos 1941'de İran'ı işgal etmiş, 1943'te ABD işgale katılmıştır.⁹⁶ Şüphesiz SSCB'ye yardım ulaştırma amacı bu işgalin tek nedeni değildir; insan hayatını kolaylaştırma hususunda önemli bir araç olan petrolün İran'da bolca

⁹⁴ Abrahamian, a.g.e., s.124.

⁹⁵ Garthwaite, a.g.e., s.210.

⁹⁶ Djalili ve Kellner, a.g.e., ss.73-79.

bulunması ve işgalci güçlerin artan petrol ihtiyacı bu işgalin diğer önemli gerekçesidir. Rıza Şah işgalci güçlerin Alman büyükelçiliğini kapatma isteğini geri çevirdiğinden ötürü, başkent Tahran işgal edilmiştir. Rıza Şah başkentten işgalinden sonra 15 Eylül 1941 tarihinde tahtını 21 yaşındaki oğlu Muhammed Rıza Şah'a bırakarak ülkeyi terk etmiş, ilk önce İngilizlerin denetiminde Mauritius adasına yerleşmiş, ardından 1944'te vefat edeceği tarihe kadar yaşamak üzere Güney Afrika'ya gitmiştir.⁹⁷

İran tıpkı I. Dünya Savaşı'ndaki gibi II. Dünya Savaşı yıllarını da işgal altında geçirmiştir. Esasında 19. yüzyıldan itibaren yaşanan birçok gelişme ile modernleşme döneminin kademeli şekilde başladığı İran'da, reformist bir kişiliğe sahip olan Rıza Şah'ın yönetiminde bu süreç biraz daha hızlanmakla birlikte, Şah'ın despot yönetimi ve başta petrol anlaşmaları olmak üzere birtakım politikaları tepki çekmiş ve nihayetinde tahtını terk etmek zorunda kalmıştır. Ancak modern İran'da ulus devlet Rıza Şah'ın milliyetçi, merkezîyetçi ve modernleşmeci politikaları sayesinde kurulmuştur.

İran'ın Müttefik Güçler tarafından işgali sonrasında tahta çıkan Muhammed Rıza Pehlevi, zorlu bir evre ile karşı karşıya kalmıştır. Zira Müttefik Güçler İran'daki tahakkümlerini sürdürmek için genç Şah'ın tahta çıkmasına rıza göstermiştir. 1942'de İngiltere, SSCB ve İran arasında bir ittifak anlaşması imzalanmıştır. İşgalcilerin İran'daki varlığına yasal statü kazandıran bu anlaşma; ülkenin kara ve deniz ulaşımını, iletişim hatlarını kullanma ve asker bulundurma hakkını kazandırmıştır. Karşılığında ise İran'ın egemenliğine, bağımsızlığına ve sınırlarına karışılmayacağı konusunda anlaşılmıştır. Diğer yandan savaşın bitiminde sonra 6 ay içinde askeri güçlerini ülkeden çekme sözü verilmiştir. Rıza Şah'ın döneminde 1922-1927 yılları arasında İran maliyesine danışmanlık yapan ABD'li ekonomist Arthur Millspaugh, işgalci güçlerin onayı ile savaştan dolayı zor durumda olan İran ekonomisini düzeltmek için yeniden mali danışmanlık görevine getirilmiş ve ülkede Amerikan etkisi hız kazanmaya başlamıştır.⁹⁸

İşgal, savaş ortamı ve yönetim boşluğu, Rıza Şah'ın döneminde sindirilmiş olan toprak sahipleri, din adamları, aşiret liderleri ve Rıza Şah öncesi dönemin siyasi elitlerine tekrar İran'ın siyasi sahnesine çıkma imkânı vermiştir. Bu hareketliliğin

⁹⁷ Djalili ve Kellner, a.g.e., s.79.

⁹⁸ Ünal Gündoğan, "İran İslam Devrimin Anlamı", **İran ve Ortadoğu**, Ankara, Adres Yayınları, 2016, ss. 93-94.

neticesinde birçok kesim reform yapılmasını dile getirmiştir. 30 Ocak 1942’de Marksist ideoloji mensuplarının kurduğu Tudeh Partisi (Kitlelerin Partisi), haklar ve reformlar hususunda en geniş çaplı kampanya yürüten siyasal hareket olarak öne çıkmıştır. Nitekim partinin programında toprak reformu, işçi hakları, toplumsal ve ekonomik eşitlik, yönetim biçiminin yeniden düzenlenmesine dair istekler belirtilmiştir. Bu sebepten 20. yüzyıl İran’ında birçok kesimden destek görmüştür.⁹⁹

II. Dünya Savaşı’nın sona ermesinin ardından İran’ın mücadele vermek zorunda kaldığı en önemli sorunların başında yabancı güçlerin ülkeden çekilmesi meselesidir. ABD ve İngiltere 1946’da askeri güçlerini İran’dan çekmiş, SSCB ise güçlerini geri çekmek istememiş ve bu isteksizlik, İran’da sonu kanlı çatışmalarla biten olayların yaşanmasına neden olmuştur. SSCB’nin Azerbaycan eyaletinde desteklediği Tudeh mensupları Cafer Pişevari’nin liderliğinde 12 Aralık 1945’te Özerk Azerbaycan Cumhuriyetini ilan etmiştir.¹⁰⁰ Diğer yandan 1945’te kurulup bugüne kadar varlığını sürdüren İran Kürdistanı Demokrat Partisi (İKDP) ise 22 Ocak 1946’da Mahabad’ta Gazi Muhammed’in liderliğinde Kürdistan Cumhuriyeti’ni ilan etmiştir.¹⁰¹ Bu dönemde İran’da yeni kurulan hükümetin Başbakanı Ahmed Kavam, SSCB kaynaklı kargaşa nedeniyle yeni kurulan Birleşmiş Milletlere başvuruda bulunarak diploması yollarını kullanmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin 30 Ocak 1946’da aldığı tavsiye kararının ardından Tahran ile Moskova arasında sorunun diyalog yolu ile çözülmesine yönelik müzakereler başlamıştır. İran, 1942 Anlaşması ve Tahran Konferansı’na binaen işgal güçlerinin çekilmesini uluslararası arenada dile getirip kullanma yoluna başvuruda bulunarak SSCB’yi anlaşmaya razı etmiştir. Nihayetinde 9 Mayıs’ta Sovyetler Birliği İran’ı tamamen boşaltmıştır.¹⁰²

İran, SSCB ile %51 hissesinin ilk 25 yıl Rusya’da, ikinci 25 yıl ise yarı yarıya paylaşımının kabul edildiği 50 yıllık bir Rus-İran ortak petrol şirketi kurularak İran petrolünün işletilmesinin Rusya tarafından yapılmasını, Azerbaycan ve Mahabad’ın İran’ın iç meselesi olduğunu kabul ederek İran’dan askerlerini çekmesi karşılığında anlaşmıştır. İran ordusu bu gelişmenin ardından bağımsızlık girişiminde bulunan

⁹⁹ Reza Kaviani, “The Iranian Communists and The Soviet Union”, **International Journal of Political Science**, Islamic Azad University, South Tehran Branch, cilt 1, sayı 1, 2011, s.36, https://journals.iau.ir/article_522735_3a54fbd4bee270a2f45417b90eab3846.pdf

¹⁰⁰ Kaviani, a.g.m., s.41.

¹⁰¹ Serdar Yıldırım, “Türkiye Dışındaki Kürtler”, **Kürtler**, Ed. Adnan Demircan ve Mehmet Akbaş, İstanbul, Nida Yayınları, 2015, s.528.

¹⁰² Djalili ve Kellner, a.g.e., s.85.

Azerbaycan ve Mahabad'a askeri operasyon düzenleyerek bağımsızlık girişimlerini sonlandırmıştır. Ancak SSCB ile yapılan anlaşma parlamentonun görev süresinin dolması ve Müttefik Güçlerle savaş esnasında yapılan anlaşmaya göre yeni parlamentonun onayı olmadan İran'ın herhangi bir anlaşmayı kabul edememesi anlaşmanın hayata geçirilememesi ile sonuçlanmıştır.¹⁰³ Diğer yandan tıpkı 1896 tütün boykotu ve 1919'da İngiltere ile imzalanan antlaşma gibi bu antlaşma da ülkedeki ulusalcı ve dini grupların tepkisini çekmiştir. Esasında İran ince bir siyasetle Sovyet askeri güçlerini topraklarından çıkarmış, başını ağrıtan iki önemli sorununu da çözmüştür. İngiltere ve ABD, SSCB-İran çekişmesinde Tahran'ı desteklemiştir. Böylece Doğu Avrupa merkezli yeni başlamış olan Soğuk Savaş'ın bu bölge dışındaki ilk çekişmesi de Tahran hattında meydana gelmiştir.

SSCB ile yapılan antlaşma, İran'ın iç siyasetinde anlaşmazlığa ve kutuplaşmaya neden olmuş ve Şah, bu kutuplaşmalardan yararlanarak otoritesini güçlendirme adımları atmıştır. Öyle ki Türkiye'de 1980 darbesinden önce ideolojik ayrışmadan kaynaklanan olayların yaşandığı dönemde, halk arasında ordunun devletin en güvenilir kurumu olması anlayışı gibi, İran'da da Şahlık makamı bu kutuplaşmalar esnasında halkın en çok güvendiği siyasi merciye dönüşerek ülkenin ve toprak bütünlüğünün sembolü kabul edilmiştir. Nitekim Şah otoritesini güçlendirmek için bu güveni fırsata çevirmek istemiş ve babasının yolundan giderek ilk önce orduya yatırım yapmış, ardından ülkedeki toprak sahipleri, aşiret liderleri, din adamları ve siyasi elitlerin arasında var olan ihtilaflardan yararlanarak otoritesini güçlendirmiştir.

2. Muhammed Musaddık'ın Liderliğinde Milliyetçi Cephe Dönemi ve 1953 Darbesi

19. yüzyıldan itibaren belirli aralıklarla işgal edilen İran'da, yabancılar birçok ticari imtiyaz elde etmiştir. İran özellikle petrol rezervlerinin keşfinden sonra daha fazla ticari imtiyaza boyun eğmek zorunda kalmış ve bu durum halkın sırtına ekonomik yük olarak binmiştir. Ülke bu sebepten dolayı dışa bağımlı hale gelmiş ve bu durum halkın milli duygularını öne çıkarmıştır. Nitekim II. Dünya Savaşı'ndan sonra İran siyasetinin gündemini meşgul eden en önemli konulardan bir tanesi, başta batılı şirketlerle yapılan petrol üretim anlaşmaları olmak üzere ticari imtiyazlar olmuştur. Şah'ın bu politikası ilk önce Tudeh'in önderliğinde solcu ve milliyetçi

¹⁰³ Arı, a.g.e., s.375.

kesimlerin tepkisini çekmiş ancak Şah, Tudeh'in, Azerbaycan ve Mahabad gelişmelerine müdahil olarak Sovyetlerden destek almasını iç siyasette Tudeh'i etkisizleştirmek için kullanmıştır. İran'ın ulusal egemenliği ile doğrudan bağlantılı olan bu gelişmelerde Tudeh'in ülke egemenliğinin aleyhine çalıştığı iddiası, 1949'da yasadışı ilan edilerek birçok üyesinin tutuklanması, ardından güç kaybederek yer altına çekilmesi ile sonuçlanmıştır.¹⁰⁴

İran'da Tudeh'ten sonra Şah karşıtı siyaseti sürdürmek üzere İsviçre'de hukuk eğitimi alan Kaçar ailesine mensup Dr. Muhammed Musaddık, sahneye çıkmıştır. Böylece Tudeh'in boşalttığı muhalefet koltuğunu, gelenekçi-yenilikçi fark etmeksizin monarşinin otoritesinin sınırlandırılması ve yabancıların ülkenin içişlerine müdahale etmesine karşı olan çeşitli siyasi parti, sivil toplum kuruluşları, din adamları ve pazar esnafının katılımıyla Musaddık'ın liderliğinde 1949'da kurulan Milli Cephe doldurmuştur.¹⁰⁵ Musaddık'ın siyasi ajandasında İranlı diğer siyasilerin "olumlu denge" yani yabancı güçlere ılımlı yaklaşma politikasına karşın "olumsuz denge politikası" olarak isimlendirilen karşıt politika yer almıştır. Petrol anlaşmaları örneğinden yola çıkarak herhangi bir dış güce verilecek bir tavizin başka tavizlere de neden olacağını ve bunun da ulusal egemenliği tehlikeye sokacağını sıklıkla vurgulamıştır. Nitekim İran'ın petrol kaynaklarının üretiminde, satışında ve ihracatında tam denetimi elinde bulundurmasının kati surette vazgeçilmez hakkı olduğunda ısrar etmiştir.¹⁰⁶ Bu bağlamda Musaddık'ın başkanlığını yaptığı komisyon, meclise İran petrolünün millileştirilmesini içeren bir önerge sunmuştur. Bu önergenin beraberinde Milli Cephe taraftarları İran sokaklarında petrolün millileştirilmesine yönelik gösteriler düzenlemiştir. Nihayetinde 15 Mart 1951'de İran petrolünün millileştirilmesi ile ilgili mecliste oylama yapılmış ve petrolün millileştirilmesi önergesi meclis tarafından onaylanmıştır.¹⁰⁷ Diğer yandan Musaddık'ın petrol politikasının sıkı muhaliflerinden olan Başbakan Razmara Mart 1951'de bir suikast sonucu öldürülmesinin ardından yerine Şah'ın onayıyla Musaddık göreve gelmiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Kaviani, a.g.m., s.39.

¹⁰⁵ William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2015, s.323.

¹⁰⁶ Abrahamian, a.g.e., s.151.

¹⁰⁷ Arı, a.g.e., s.379.

¹⁰⁸ Abrahamian, a.g.e., s.154.

Musaddık, göreve gelir gelmez gür bir sesle dile getirdiği petrolün millileştirilmesi çağrısını uygulamaya koymak için harekete geçmiştir. Bu çağrısı işgalci güçlerden ötürü ulusal duyguları yükselişte olan halktan ve muhalif kesimlerden de destek almıştır. Böylece İran Ulusal Petrol Şirketi (National Iran Oil Company) kurmuş ve Anglo-Iranian Oil Company'nin tüm haklarını devretmesi için müzakere süreci başlatmıştır. Ancak Anglo-Iranian Oil Company haklarını devretmeye karşı çıkması ve İngiltere'nin de bu süreçte Anglo-Iranian şirketini desteklemesi, ülkede yeni bir gerilime neden olmuştur. İngiliz hükümetinin kararı ile şirket personelleri tahliye edilerek İran'dan petrol alımı durdurulmuştur. Musaddık aynı dönemde petrol politikasının dışında; Şah'a karşı üstün gelmek için seçim yasası ve toprak reformu, ordunun Şah'ın denetiminden alınarak hükümete verilmesi önermesini de meclise sunmuştur. Musaddık'ın Şah'a karşı gerçekleştirdiği bu hamlelerden sonra Şah, 16 Ağustos 1953'te Musaddık'ı başbakanlıktan azlederek yerine General Fazlullah Zahidi'yi atamıştır. Musaddık'ın görevi bırakmayı reddetmesi üzerine Milli Cephe taraftarlarının sokaklara çıkarak Şah'ın aleyhine düzenlediği gösteriler, sürecin seyrini değiştirmiştir. Kitleseel gösterilerin neticesinde Şah İran'dan ayrılarak yurtdışına kaçmıştır.¹⁰⁹

Ülkede siyasi anlamda her şey Musaddık'ın tasarladığı gibi ilerlese de petrolün millileştirilmesi, Batılı ülkelerin uyguladığı boykottan ötürü yaşanan mali kriz, din adamlarının Musaddık'ın seküler bir siyasi sistem kurmasından duyduğu endişe ve Tudeh'in işçi sınıfı üstünden muhalif tutum sergilemesi, Milli Cephe'de ayrışmaya neden olmuştur. Asıl darbeden önce cephede başlayan bu çatlaklar, dış destekli darbenin bir bakıma zeminini hazırlamıştır. Ancak asıl mesele ABD ve İngiltere'nin İran petrolünün millileştirilmesinin diğer petrol üreticisi ülkelere örnek olması çekincesidir ve bu çekinceden ötürü ülkeye kaos hakim olmuştur. Nihayetinde İngiliz İstihbarat Servisi MI6 ve ABD İstihbarat Servisi CIA'nin koordinesinde 19 Ağustos 1953'te Ajak operasyonu adı verilen darbe gerçekleştirmiştir.¹¹⁰ Darbeden sonra Başbakan Musaddık tutuklanmış ardından Muhammed Rıza Şah Pehlevi İran'a geri dönmüştür.

¹⁰⁹ Garthwaite, a.g.e., ss.220-221.

¹¹⁰ Djalili ve Kellner, a.g.e., ss.90-91.

1953 darbesi dış destekli olması hasebiyle İran'ın modern tarihindeki en önemli olaylardandır. Nitekim bu olay detaylarına ilerleyen bölümlerde değinilen 1979 İslam Devrimi'nin tetikleyici unsurlarından, aynı zamanda İran'da dış güçlere karşı duyulan nefretin artmasına neden olmuştur.

3. Muhammed Rıza Şah'ın İkinci Dönemi

Rıza Şah'ın 1941'de tahtını bırakıp ülkeyi terk etmesi ile 1953 darbesi arasındaki dönem İran tarihinde çoğulcu politika dönemi kabul edilmektedir. Bu dönem 1953 darbesi ile sona ermiştir. Tahtını kaybettiği için ülkeye ikinci dönüşünden sonra tahtını tekrar kaybetme korkusu, Şah'ta paranoyaya dönüşmüştür. Ancak Şah'ın ikinci dönemindeki mühim nokta, meşruiyet sorunu ile karşı karşıya kalmasıdır. İstihbarat teşkilatı SAVAK ve ordunun desteği sayesinde gücü iyice artmış ama aynı zamanda meşruiyetini baltalayan süreç başlamıştır. Ülkede babası Rıza Şah'ın döneminde kalkınma amaçlı başlatılan modernleşme uygulamalarını tamamlamak için 1963'te Beyaz Devrim (Ak Devrim) adını verdiği altı maddelik reform programını başlatmıştır. Bu projenin içeriğinde toprak reformu, şehirleşme, göçebelerin yerleşik hayata geçirilmesi, sanayileşme, kıyafet düzenlemesi (peçe vb. örtünme araçlarının kamu kurumlarında kaldırılması), kadınlara seçme ve seçilme, boşanma, tek eşlilik ve velayet hakları verilmesi gibi bir takım alanlarda yeni düzenlemeler yapılmıştır.¹¹¹ Şah, ikinci döneminde iktidarını sağlama almak için başvurduğu diğer bir politikası da Fars milliyetçiliğidir. Ancak bu politika ülkedeki birçok etnik grupta rahatsızlığa neden olmuştur.

Şah, ikinci döneminde petrol imtiyazı ile ilgili yeni düzenlemeyle işe koyulmuştur. Yeni dönemde şirketlerle petrol anlaşmazlığının çözümü için görüşmeler yapılmış ve İran petrolünün üretiminde bir şirket yerine birçok şirketin katılımı ile oluşturulan bir konsorsiyum tarafından yönetilmesinde karara varılmıştır. Böylece İran petrolünün millileştirilme politikası sona ermiştir. OPEC'in 2018 yılı verilerine göre İran, 155 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervi ile hali hazırda dünya genelinde üçüncü sırada yer almaktadır.¹¹² Ortadoğu'da vuku bulan diğer gelişmelere bağlı olarak 1973'te petrol ihraç eden Arap ülkelerinin İsrail sorunundan dolayı uyguladığı

¹¹¹ Michael Axworthy, **Devrimci İran İslam Cumhuriyeti'nin Tarihi**, Çev. Ali Karatay, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2020, s.82.

¹¹² Organization of the Petroleum Exporting Countries, "OPEC Share of World Crude Oil Reserves:2018", Erişim Tarihi: 18.02.2022, https://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm

petrol ambargosu ile dünyada petrol fiyatları bir anda artmıştır. Bu artışın ardından ilk zamanlar İran halkının refah seviyesinde yükseliş olmuştur. Ancak Şah petrol üretiminden gelen bu yüksek geliri, halkın refah düzeyi için kullanmak yerine iktidarını ayakta tutmak için orduya ve savunmaya yatırmıştır. Ayrıca II. Dünya Savaşı'nın ardından birçok Ortadoğu ülkesinde petrol ve modernleşmeye bağlı olarak yaşanan kontrolsüz gelişme ve sanayileşme, İran'da da yaşanmış ve bu duruma bağlı olarak yapılan düzensiz harcamalar ekonomik dengesizliğe ve istikrarın bozulmasına sebep olmuştur. Gıda ve tarım alanında yapılan yanlış uygulamalar, tarım ülkesi olan İran'ın gıda ithal etmesi ve beraberinde çarşı esnafının (bazarilerin) ekonomik zararı ile sonuçlanmıştır. Şah'ın artan ekonomik gelirleri otoritesini güçlendirmek için ülkenin güvenlik kurumlarına yatırması, zengin ve yoksul kesimin arasındaki uçurumun giderek derinleşmesi, toplumda önemli konuma sahip olan din adamları ile mücadeleye girişmesi, dış politikada tamamen ABD'nin güdümüne girmesi ve son olarak 1975 yılı sonundan itibaren doların değer kaybına bağlı olarak petrol fiyatlarında düşüş yaşanması, iktidarını sonlandıran olaylar dizisidir.

4. 1979 İran İslam Devrimi ve İslami Cumhuriyet

20. yüzyılın ikinci yarısında Ortadoğu'nun ve uluslararası sistemin kaderini etkileyen önemli olaylardan bir tanesi İran'da gerçekleşen devrimdir. Devrime giden evrede ekonomik sorunların ve yoksulluğun payı büyük olmakla birlikte, esasında Şah'ın ikinci döneminde uyguladığı kuşkucu siyaseti ve baskıları asıl etkindir. İstihbarat ve Güvenlik Kurumu (SAVAK) Şah'ın halk üzerindeki baskı aracı olması, ülkenin birçok yerinde Şah muhaliflerinin tutuklanması, öldürülmesi, bilhassa toplumun teveccüh gösterdiği bazı siyasilerin ve din adamlarının ülke dışına sürülmesi devrime giden sürecin önemli etkenleridir.

Şah İsmail, 1501'de kurduğu Safevi Devleti'nin resmi mezhebi olarak Şiiğin 12 İmam mezhebini ilan etmiş ve bu mezhebe geçişi zorunlu tutmuş; Şia'nın İran'da yaygınlaşması için Arap coğrafyasından ve özellikle Lübnan'ın Cebel Amil bölgesinden Şii din adamları İran'a davet etmiştir. Din adamlarının katkısı sayesinde Sünni İran'da Şia yaygınlaşmıştır. Nihayetinde din adamları ve dini kurumlar, yöneticilere verdikleri bu destek karşılığında devletten hibe araziler, vergi muafiyeti hakkı almıştır. Bağımsız mali kaynaklara erişim sayesinde İran toplumunda aydın

sınıf, aşiretler ve pazar esnafı (bazariler) gibi önemli bir dinamiğe dönüşmüştür.¹¹³ Ancak din adamları Şia inancının ana dayanaklarından olan gaybet döneminde on ikinci imamın açık ataması olmaksızın herhangi bir yönetimin meşruiyetini tanımama ilkesinden dolayı doğrudan yönetime katılmayarak bağımsız kalmayı tercih etmiştir.¹¹⁴

20. yüzyılda İran'daki kırılmaların (1890-1892 Tütün Boykotu, 1905-1911 Meşrutiyet Devrimi, Milli Cephe ve 1979 Devrimi) başrolünde din adamları yer almaktadır. Nitekim geniş siyasal yelpazenin desteği sayesinde Şah'a karşı yaptığı hamlelerde başarılı olan Muhammed Musaddık'ın, iktidara gelişinde destek aldığı en önemli kesimlerden birisi de din adamlarıdır. Musaddık'ın laik söylemlerinden ötürü din adamları ile arasının açılması ve bu kesimin desteğini kaybetmesi, iktidarı da kaybetmesi sonucunu doğurmuştur. Din adamları ve dini kurumların, Pehlevi Hanedanının reformlarına karşı tutumunun nedeni, imtiyaz ve konumlarını hedef almasıdır. Bilhassa Muhammed Rıza Şah'ın Beyaz Devrim programındaki düzenlemeleri, dini kurumların mali güçlerini hedef almasıyla birlikte Şah yönetimine yönelik muhalefet yükselişe geçmiştir. İran Şiilerinin taklit mercilerinden (içtihat yapma yetkisine sahip din adamı) Ayetullah Ağa Hüseyin Burucerdî'nin 1961, Seyyid Ebul'Kasım Kaşani'nin (Ayettullah Kaşani) 1962 yılında vefat etmesinden sonra taklit mercii kabul edilen din adamlarından Ruhullah Musevi Humeyni, din adamları içinde ön plana çıkmaya başlamıştır.¹¹⁵ Diğer yandan Avrupa'da eğitim alan Şah yönetimi, din adamları ve aydın sınıfın politikalarına ve tutumlarına eleştirel bir yöntem ile yaklaşarak, toplumun özüne dönmesi için yeni bir dini söylem geliştirilmesi gerektiğini ortaya atan sosyolog Ali Şeriatî'nin Şah'a muhalefeti de önemlidir. Marksizm, devrim ve dini görüşlerin yer aldığı reformist içerikli bir doktrin ile kitlelerin karşısına çıkan Ali Şeriatî, üniversite ve Hüseyiniye-i İrşad Enstitüsü'nde verdiği derslerle devrimi gerçekleştiren kitlelerin bilinçlenmesine katkıda bulunmuştur. Bu sebepten devrimin düşünsel altyapısına katkıda bulunması hasebiyle devrimin ideologlarından kabul edilmektedir.¹¹⁶

¹¹³ Mazlum Uyar, **Başlangıcından Günümüze Şii Politik Düşüncesi**, İstanbul, Matbuat Yayın Grubu, 2020, ss.95-96.

¹¹⁴ Uyar, a.g.e., s.96.

¹¹⁵ Axworthy, a.g.e., s.81.

¹¹⁶ Gündoğan, a.g.e., ss.141-142.

Humeyni ise fetvaları ve organize ettiği protesto gösterileri ile Şah'ın politikalarına muhalefet etmiş ve katı muhalefetinden dolayı, sürgüne gönderilmeden önce tutuklanmıştır. Tutuklamanın ardından yandaşları ile güvenlik güçleri arasında çatışmalar yaşanmıştır. Özellikle 1963 yılı Aşure gününe denk gelen gösterilerde Şah'ı politikalarından dolayı Hz. Hüseyin'in öldürülme emrini veren Emevî sultanı Yezid Bin Muaviye, gösterilerde öldürülenleri de Kerbela şehitleri ile özdeşleştirmiştir. Humeyni, bazı göstericilerin ölümü ile sonuçlanan bu müdahalenin ardından diğer muhalif grupların ve birçok din adamının desteğini alarak Şah karşıtı grupların temsilcisi haline gelmiştir. Artarda tutuklanmalardan kısa bir süre sonra serbest kalan Humeyni, Şah karşıtlığını hararetli bir şekilde sürdürmüş ve Kasım 1964'te İran'daki ABD askeri personelini diplomatik dokunulmazlık hakkı veren yasayı eleştirmekten Türkiye'ye sınır dışı edilmiştir. Ülke dışından muhalefetine devam eden Humeyni, Eylül 1965'te Irak'a Şiilerin kutsal şehirlerinden Necef'e sürgün edilmiştir.¹¹⁷ Necef'te kaldığı 13 yıl boyunca dünyanın birçok yerinden eğitim almaya gelen öğrencilere ve türbe ziyaretlerine gelenlere dersler veren Humeyni, devrimden sonra devletin yönetim modeline dönüşecek olan "Velayet-i Fakih" teorisini, bu dönemde verdiği dersler esnasında geliştirmiştir.¹¹⁸

1975 yılında Şah yönetimi baskıların dozunu arttırmış, ilave olarak ekonomik kriz ve yabancı varlığı ülkedeki rahatsızlığı patlama noktasına getirmiştir. Yönetimin insan haklarına aykırı faaliyetlerinden duyulan rahatsızlığın da bu tabloya eklenmesi ile sosyalist, milliyetçi, işçi ve esnaf sınıfı, dini grupların giriştiği işbirliği neticesinde yönetim aleyhine geniş çaplı protesto gösterileri düzenlenmiştir. Bu dönemde sürgünde olan ve İran'daki gelişmelere kayıtsız kalmayarak muhalefetini sürdüren Humeyni, yazdığı mektuplar aracılığıyla öğrencileri ve takipçileri ile iletişimini sürdürmüştür. Ayrıca Necef'te verdiği dersler vesilesiyle birçok ülkeden geniş kitlelere ulaşma imkânına da erişmiştir. Şah yönetimi bu sebepten dolayı Irak yönetiminden Humeyni'yi ülkeden göndermesini istemiş ve Şah ile ilişkilerini bozmak istemeyen Irak yönetimi, İran'ın isteği üzerine 1978'de Humeyni'yi sınır dışı etmiştir. Irak'tan ayrılan Humeyni Paris'e yerleşmiş ve faaliyetlerini buradan devam ettirmiştir.¹¹⁹

¹¹⁷ Axworthy, a.g.e., ss.83-84.

¹¹⁸ Olivier Roy, "İran: Şiilik ve Devrim", **Siyasal İslam'ın İflası**, Çev. Cüneyt Akalın, Metis Yayınları, 2020, s. 206.

¹¹⁹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, İstanbul, Kronik Kitap, 2020, s.566.

7 Ocak 1978'de Ettelaat Gazetesi'nde Humeyni'nin oğlu Mustafa'nın ölümünden sonra yapılan gösteriler üzerinden Humeyni ve din adamlarının aleyhine yapılan haber, devrime giden yolda kavşak vazifesi görmüştür. Dini merkez Kum'daki medrese öğrencileri ve esnafın katılımı ile organize edilen sivil gösteriye yapılan kanlı müdahaleden sonra gösteriler farklı kentlere de sıçramıştır. Bu olayın ardından Kum'da ölenlerin anısına kırkıncı günde İran'ın birçok kentinde Erbain adı ile bilinen anma programları düzenlenmiştir.¹²⁰ Yüzlerce sivil göstericinin ölmesi ile sonuçlanan müdahaleden sonra İran'da gerginlik artmıştır.

Ağustos 1978'de Abadan kentinde yaşanan sinema katliamında yüzlerce kişi, 8 Eylül'de Tahran'ın Jale Meydanı'nda (Şüheda Meydanı) göstericilere açılan ateşin neticesinde çocuk, kadın ve yaşlılar dâhil binlerce protestocunun ölümü ve yaralanması ile neticelenmiştir. Tarihe "Kara Cuma" adıyla geçen bu katliam, devrime giden sürecin dönüm noktalarından olup ardından Şah yönetimi açısından işler içinden çıkılmaz bir hale dönüşmüştür. Yapılan hükümet değişikliklerine, sokağa çıkma yasaklarına rağmen sonuç alınamamıştır. Milyonlarca Şah karşıtı kefen giyerek gösterilere katılıp, yönetime meydan okumuştur.¹²¹ Şah son çare olarak Milli Cephe'nin önemli simalarından Şahpur Bahtiyar'ı 6 Ocak 1979'da başbakanlığa atamıştır. Bahtiyar, içeriğinde sert tedbirlerin hafifletilip İsrail'e petrol satışlarının durdurulacağı ve Filistin davasının destekleneceğinin vaat edildiği 17 maddelik reform paketini deklare etmiştir. Ancak artık devrimin tartışmasız liderine dönüşen Humeyni, Bahtiyar hükümetini gayr-ı meşru saymıştır. Şah'ın neredeyse tek dayanağı olan silahlı kuvvetlerin de süreç içinde tarafsızlığını ilan etmesi yönetimine vurulan en büyük darbelerden birisi olmuştur. Nihayetinde kanser hastalığına yakalanan ve olaylara engellemekte çaresiz kalan Muhammed Rıza Şah, 16 Ocak 1979'da İran'dan ayrılmıştır.¹²²

Humeyni, 1 Şubat 1979'da Paris'ten İran'a geri dönmüş, Şah tarafından atandığından dolayı meşru kabul edilmeyen Bahtiyar Hükümetinin yerine, 5 Şubat'ta Mehdi Bazargan'ı geçici hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Ardından Mart 1979'da yapılan referandum ve anayasa değişikliği ile İran'da İslam Cumhuriyeti dönemi başlamıştır.¹²³ Böylece İran'ın 2500 yıllık yönetim biçimi olan monarşi,

¹²⁰ Axworthy, a.g.e., s.134.

¹²¹ Axworthy, a.g.e., ss.140-146.

¹²² Armaoğlu, a.g.e., s.567.

¹²³ Arı, 2017, a.g.m., s.392.

toplumda biriken baskıların patlamasıyla yıkılmıştır. Doğu kökenli ve ideolojik olması hasebiyle Batıdan gelmiş olan devrimlerden ayrışıp yeni bir devrim örnekleme olan İran İslam devrimi, uluslararası ve bölgesel dengeleri sarsarak yeni bir dönemin kapısını aralamıştır.

İran’da devrim sonrasında Irak ile yaşanan 8 yıllık savaş ülkenin hem devrim sonrasında kurulan yeni yönetimin hâkim olması hem de ülkenin yeniden ayağa kalkmasındaki kritik dönemdir. Esasen galibi olmayan bu savaşla ilgili detaylar ayrı bir başlıkta ele alındığından dolayı bu bölümde değinilmemiştir.

3 Haziran 1989’da Humeyni’nin ölümünün ardından İran’da “pragmatizmden reformculuğa” olarak adlandırılan yeni bir dönem başlamıştır. 28 Temmuz 1989’da anayasa yenilenmesi paralelinde cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış ve İran’da, devrimin ön saflarında yer alan Ali Ekber Haşimi Rafsancani Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ağustos ayında ise eski Cumhurbaşkanı Ali Hamaney Uzmanlar Meclisi tarafından Humeyni’nin yerine yeni dini rehber seçilmiştir.¹²⁴

İran’ın yeni dönemdeki temel hedefi yönetimin ideolojik yapısı değiştirilmeden ülkenin yeniden toparlanmasıdır. Bu doğrultuda iki dönem boyunca (1989-1993, 1993-1997) devrim sonrasında yalnızlaşan İran’ı, tecritten kurtarmak için ülke içinde ekonomik kalkınmaya odaklanan kalkınma hamlelerinin de olduğu ılımlı politikalar uygulamaya koymuştur. İran’da 1997’de yapılan seçimlerde Muhammed Hatemi cumhurbaşkanı seçilmiştir. Rafsancani döneminde çeşitli görevler üstlenen Hatemi; Rafsancani’nin öncülüğünü yaptığı pragmatizm içerikli siyasetin devamı kabul edilmiştir. Ekonomide büyüme, sosyal adalet, sanatsal ve kültürel faaliyetler başta olmak üzere birçok alanda reform yapmayı vaat eden Hatemi’nin Reformist Hareketi, dini bir karaktere sahip olup, dini siyasetten çıkarmak gibi bir arayışa tevessül etmemiştir. Reformist olarak adlandırılan bu kesim, entelektüel yönleri ile öne çıkan ve sistemin mevcut vaziyetinden daha iyi işlemesi için alternatif yol arayışında olan hareket modelidir.¹²⁵ Bu hareketin muhafazakâr kanattan farkı, din ve siyasetin sistemdeki işleyiş ve konumuna getirilen yorumlama biçimi olup, reform isteğinin öne çıkmasıdır. Reformist hareketin din adamları arasında da ciddi düzeyde destekçileri olmuş, Humeyni’nin varisi atayıp sonrasında yönetime yönelik eleştirilerinden dolayı

¹²⁴ Djalili ve Kellner, a.g.e., ss.138-139.

¹²⁵ Axworthy, a.g.e., ss.414-417.

görevden azlettiği Ayetullah Montazeri ve Rafsancani, Hatemi'yi desteklemiştir; öyle ki bu seçime Hatemi'nin değil de Rafsancani'nin seçimi olarak bakılmıştır.¹²⁶

Büyük beklentilerle göreve başlayıp iki dönem boyunca görevde kalan Hatemi'nin döneminde, dini rehberin atadığı muhafazakâr yargıçların mahkeme yoluyla yaptığı baskılar, ülke içinde yaşanan faili meçhul cinayetler ve saldırılar, ABD'nin İran'a; 11 Eylül saldırıları ve nükleer kriz kaynaklı baskıcı politikası, Hatemi'nin hedeflerini gerçekleştirmesine engel teşkil ederek 2005 yılında yapılan seçimleri kaybetmesine neden olmuştur.¹²⁷ ABD Başkanı George W. Bush'un 2002 yılında yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında İran'ı şer eksenine dâhil etmesi, İran iç politikasında muhafazakârların yükselişine neden olmuştur.¹²⁸ Hatemi'nin yerine muhafazakâr kimliği ile öne çıkan eski Devrim Muhafızları Ordusu mensubu Tahran Belediye Başkanı Mahmud Ahmedinejad İran'ın yeni cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹²⁹ Aynı zamanda Ahmedinejad'la birlikte devrimcilerin muhafazakâr kitlesinin ikinci kuşağı iktidarı devralmıştır. Diğer yandan mühendis olup din adamı olmaması da iktidarın artık sadece din adamlarının elinde olmadığına işaret etmektedir. Ahmedinejad döneminde ülkenin iç siyasetinde ABD'nin de baskısıyla güvenliğin öncelendiği politikalar uygulamaya konulmuştur. Bu dönemde ordu ve siyaset diğer dönemlere nazaran daha iyi ilişkilere sahip olmuştur. Ahmedinejad 2009'da yapılan seçimlerde rakipleriyle girdiği zorlu bir seçim yarışının ardından yeniden Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu seçimin diğer seçimlerden ayırt edici yanı, diğer adaylar tarafından seçim sürecinin şeffaflığının dile getirilerek yeniden seçim talebinde bulunulmasıdır. İstek kabul edilmediğinden dolayı ülkede şeffaflık ve reform isteği için protesto gösterileri düzenlenmiştir.¹³⁰

Ahmedinejad'ın ikinci cumhurbaşkanlığı döneminde yaşanan bu krizin önemli bir özelliği de sosyal medya platformları (Facebook, Twitter ve Youtube) aracılığıyla organize edilmesi, ayrıca sadece seçimi kazanan Ahmedinejad yönetiminin

¹²⁶ Sami Oğuz ve Ruşen Çakır, **Hatemi'nin İran'ı**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, ss.75-80.

¹²⁷ Gülriz Şen, "İran Nükleer Krizi: Diplomasi ve Gerilim Ekseninde Bir Süreç Analizi (2002-2020)", **İran Bir Ülkenin Akademik Anatomisi**, Ed. Orhan Karaoğlu ve Nail Elhan, İstanbul, İnkılap Yayınları, 2022, s.455.

¹²⁸ Nurhak Gürel, "İran'ın Körfez Politikasının Analizi: Hatemi ve Ahmedinejad Dönemleri", Sakarya Üniversitesi, 2019, s.43.

¹²⁹ BBC Persian, "Ahmedinejad Barendeyı Entekhabatı İrani", Erişim Tarihi 19.02.2022 https://www.bbc.com/persian/iran/story/2005/06/050624_sm-elections-results

¹³⁰ Kübra Yılmaz, "Ana Hatlarıyla İran Tarihine Bakış", **İran Bir Ülkenin Akademik Anatomisi**, Ed. Orhan Karaoğlu ve Nail Elhan, İstanbul, İnkılap Yayınları, 2022, s.31.

eleştirilmeyip, dini rehberin de eleştirilmesidir.¹³¹ Dolayısıyla İran yönetimini hem dış dünyada hem de ülke içinde bu yönüyle zor durumda bırakan bu gösterilerin bir özelliği de İran’da İslami yönetimin eleştirilmesidir. Esasında İran bu dönemde askeri anlamda güçlü olmasına rağmen ekonomik ve sosyal anlamda gerilemiştir. Ekonomik sorunlara çözüm bulma ve yoksul kesimlere yönelik sosyal program vaatleri ile cumhurbaşkanı seçilen Ahmedinejad’ın görev süresinde ekonomik sorunlara çözüm bulamaması ve ruhani lider ile bazı dönemlerde yönetimde söz hakkına dair yaşanan gerginlik başta olmak üzere zorlu bir dönem yaşanmıştır. Böylece dış dünya ile bağları gerilemiş olan İran’da muhafazakâr Cumhurbaşkanı Ahmedinejad’ın yerine, Haziran 2013’te yapılan seçimlerde İran’ın eski Avrupa Birliği ile nükleer müzakere sürecini yürütme sorumlusu, ılımlı politika, ekonomik krizden kurtuluş ve dış dünya ile iletişimi vaat eden Hasan Ruhani, İran’ın yeni Cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹³² Yönetimde kaldığı dönemde İran’ın ekonomik kalkınmasına ve halkın refahına odaklanan Ruhani, Mayıs 2017’de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yeniden Cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹³³ Ancak hem bölgesel hem de uluslararası sistemde dışa açılma isteğine rağmen başarılı olamadığı gibi ülke içinde de ekonomik kriz ve kaynakların birçoğunun güvenliğe harcanması nedeniyle sorunlara çözüm bulamamış ve İran’ın mevcut sorunları devam etmiştir. 2017 seçimlerinde Ruhani’ye karşı Cumhurbaşkanlığına aday olan Yargı Erki Başkanı İbrahim Reisi, Haziran 2021’de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ülkenin yeni Cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹³⁴ Muhafazakâr kimliğiyle öne çıkan Reisi’nin iktidara gelmesiyle İran siyasetinde Ahmedinejad’tan sonra muhafazakârlar yeniden iktidarı devralmıştır. Reisi de Ahmedinejad gibi seçim kampanyası esnasında sıklıkla yolsuzlukla mücadeleyi vurgulamıştır. Diğer yandan yaptırımlar, yüksek askeri harcamalar ve Covid-19’dan kaynaklanan ekonomik kriz, Reisi’nin ülke içinde çözmesi gereken başlıca sorundur.

¹³¹ Djalili ve Kellner, a.g.e., ss.165-166.

¹³² BBC, “İran’da Hasan Ruhani Dönemi”, 3 Ağustos 2013, Erişim Tarihi 3 Ocak 2022, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/08/130803_iran_ruhani

¹³³ Mehmet Koç, **Ruhani’nin Yeni Dönemi**, İRAM İran Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2017, s.6.

¹³⁴ Ahmet Dursun, “İran’ın Yeni Cumhurbaşkanı Kimdir?”, Anadolu Ajansı, 5 Ağustos 2021, Erişim Tarihi, 3 Ocak 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranin-yeni-cumhurbaskani-ibrahim-reisi-kimdir/2325702>

5. İran Dış Politikası

İran, uzun tarihi mirası, kültürü ve jeostratejik konumu nedeniyle önemsenen bir güç merkezi konumundadır. Bilhassa enerji yollarının denetimi, doğu-batı ve güney-kuzey eksenlerinin kesişme noktasında bulunması İran'a stratejik bir avantaj sağlamakta ve bu avantaj İran'a petrol ihracatında uluslararası sistemde farklı dengelere göre politika yapma olanağı vermektedir.¹³⁵ Bu ayrıt edici meziyetlerinden dolayı tarihin neredeyse her döneminde dış müdahalelere maruz kalması bir yana, aynı zamanda bu meziyetlerinin farkında olan İran'ın dış politikasındaki başlıca parametresi, her dönemde bölgesel liderlik rekabetidir. Örneğin kendisini Basra Körfezi bölgesinin geleceğini belirleyen yegâne aktör olarak görmesi farkında olduğu bu meziyetlerinden kaynaklanmaktadır.¹³⁶

Dış politikasını jeopolitik konum, siyasi kültür, toplumsal değerler, tarihi tecrübeler, heterojen etnik yapı, Şii anlayış, sosyal yapı, ekonomi ve petrol gelirlerinin etkilediği İran'da; Dini Rehber ve Devlet Başkanı, karar verme sürecini ve dış politika yapımını etkileyen iki önemli aktördür.¹³⁷ Ancak ülkeyi ilgilendiren konularda karar alımına ilişkin geniş yetkilerle donatılan Dini Rehber, Cumhurbaşkanına nazaran en yüksek siyasi temsilci ve nihai karar alma makamı olup, İran'ın iç ve dış politikalarının belirlenmesindeki en etkin ve yetkin otoritedir.¹³⁸ Dolayısıyla gücünü ve konumunu anayasadan alan Dini Rehber, ülkenin kaderini etkileyecek kararları veren tartışmasız otoritedir. Rehber ülkenin iç ve dış politikasına dair bazı kararları alırken ülke içindeki etkin yapı ve aktörlerden de faydalanmaktadır. Bu bağlamda Devrim Muhafızları Ordusu, Rehber'in politikalarında faydalandığı veya Rehber'in kararlarında etki gücüne sahip olan önemli yapılarıdır.¹³⁹

1979 devrimine kadar İran dış politikasının temel parametresi, Batı yandaşlığı ve Amerikan'ın (bölgesel) jandarmalığı ile ifade edilebilecek bir tarafgir tutum çerçevesinde ilerlemiştir.¹⁴⁰ Çevresi Sünni yönetimler ve Sovyet Rusya ile sarılı olan

¹³⁵ İzzetullah İzzeti, **İran ve Bölge Jeopolitiği**, Çev. Hakkı Uygur, İstanbul, Küre Yayınları, 2006, sunuş.

¹³⁶ Ertan Efegil, "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar", **Ortadoğu Analiz Dergisi**, cilt 4, sayı 48, 2012, s.55.

¹³⁷ Efegil, a.g.m., s. 55.

¹³⁸ Mehmet Koç, **İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar-I Devrim Rehberliği**, İRAM İran Araştırmaları Merkezi, 2018, s.4.

¹³⁹ Koç, a.g.e., ss.15-16.

¹⁴⁰ Soner Doğan, "İran'ın Ortadoğu Siyaseti", **Araştırma 74**, İNSAMER, sayı 2, 2018, <https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-iran-in-ortadogu-siyaseti.pdf>

İran'ın bu dönem dış politikasındaki başlıca amacı, dünya enerji rezervleri ve transferi bakımından en önemli yollardan olan Basra Körfezi'ni kontrol eden bölgesel güç olma ve hayatta kalma isteğidir. Şah Muhammed Rıza Pehlevi, Körfez ve Hürmüz Boğazı'nın güvenliği için gerektiğinde dış askeri müdahalede bulunmuştur. Nitekim Umman Sultanı Kabus'un 1971'de Dofar bölgesindeki isyanı bastırmak için talep ettiği yardıma ivedilikle karşılık vermesi ve bu hususa İran (Basra) Körfezi'nin girişinde konumlanmış bir devletin tehlikeye maruz kalması ve bertaraf için İran'dan yardım istemesi durumunda derhal yardım etmeye hazır olduklarını açıklaması, ilaveten Körfez sularını İran'ın şah damarı, Hürmüz Boğazı'nı ise güç ve yaşam yolu addetmesi İran'ın Körfez'e verdiği önemi açıklayıcı bir örnektir.¹⁴¹

1979 Devrimi, uluslararası güvenliğin paradigmasını ve uluslararası politikayı elli yıl boyunca belirleyen Soğuk Savaş mantığını kökünden sarsmıştır. Soğuk Savaş yıllarında yönetimlerin el değiştirmesi, birbiri ile rekabet halindeki iki blok arasında karşılıklı olurken ilk defa ne ABD ne de Sovyet yanlısı olan bir idarenin kitlelerin desteği ile işbaşına gelmiş olması bu sarsıntının temel nedenidir. Sonucu bakımından dini muhtevanın öne çıktığı 1979 devrimi, doğal olarak ülkenin dış politikasında bazı değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur.

Gaib İmam'ın vekili addedilen din adamları tarafından yönetilen devlet modelini savunan Humeyni, başta monarşi düzeni olmak üzere İslami görmediği bütün yönetim biçimlerini reddetmiştir. Bu reddiye İran'da gerçekleşen devrimin ardından dini retoriğin öne çıktığı bir dış politika izlenmeye başlamıştır. Humeyni'nin İslam dini belli bir ülkeye ait olmayıp tüm insanlığın faydasına olan ve insanların mutlak adalet içinde yaşamalarını amaçlayan düzen tanımlaması, İran'ın dış politikadaki yeni parametresinin ideolojik unsur olduğunun işaretidir. Keza devrim sürecinde kitlelerin haykırdığı “Ne Doğu Ne Batı, illa İslam” sloganı ve Humeyni'nin “ABD'yi Büyük Şeytan, Sovyetleri Küçük Şeytan ve Körfez monarşilerini işbirlikçi” olarak nitelemesi, İran'ın yeni dış politikasına dair ipuçları olmuştur.¹⁴²

Diğer yandan Humeyni'nin devrim sonrasındaki mesajları sadece Müslümanlara yönelik olmayıp, sadece İslami konuları içermemektedir. Zalim-müstazaf ve ezilen halklar ile dayanışma hususları da devrim sonrası İran'ında öne çıkan ve dış politikada

¹⁴¹ Charles Zorgbibe, **Körfez'in Tarihi ve Jeopolitiği**, Çev. Yıldırım Büktel, İletişim Yayınları, 1992, s.64.

¹⁴² Arı, a.g.e., s.399.

dile getirilen konular arasında yer almıştır. Öyle ki üçüncü dünyacılık İslam Devrimi'nin değişmeyen kriterlerinden birisi olmuş, devrimciliğin idea olduğu Humeyni'nin ölüm tarihine kadar, İran basını Müslüman olmayan Sandinista gerillaları, Güney Afrika'daki ANC ve IRA gibi devrimci hareketleri dahi desteklemiştir.¹⁴³ Bu dönemde İslam kardeşliği söylemi dışında üçüncü dünyacı söylem diğer dış politika parametresi olmuştur.

İran'ın dış politikasının devrimden sonra öne çıkan asıl tarafı Körfez'in güvenliği açısından İran'ı iyi bir jandarma olarak gören ABD ile ilişkilerin, devrimden sonra müttefiklikten ziyade karşılıklı eşitlik ilkesi çerçevesinde yürütülme kararı ve isteğidir.¹⁴⁴ Humeyni'nin Amerika'yı Büyük Şeytan olarak nitelemesi, İran'ın yeni yönetiminin Amerika'ya karşı olan tutumunu en üst perdeden ifade etmekle birlikte, 4 Kasım 1979 tarihinde Humeyni taraftarı radikal bir öğrenci grubu tarafından Tahran'daki Amerikan Büyükelçiliği basılarak 57 Amerikalı personelin 444 gün boyunca rehin alınması iki ülkenin ilişkilerinin kopmasına neden olmuştur.¹⁴⁵ Tarihe "Rehineler Krizi" olarak geçen ve iki ülke ilişkilerinde dönüm noktası olan bu gelişmenin ardından esasen İran'ın hem iç hem de dış politikasında köklü değişikliklerin yaşandığı, radikal söylemlerin etkili olduğu ve İran'ın dıştan sürekli düşman kazandığı bir döneme girilmiştir.

İran'ın dini retoriğe dayalı dış politikasındaki önemli diğer bir başlık ise devrim ihracıdır. Devrimin ardından kendisini yeryüzündeki gerçek İslami yönetimin tatbik edildiği ülke olarak gören İran, yönetim modelini sadece ülke sınırları içerisinde uygulamakla yetinmemiş devrimin düşünsel ideolojisini diğer İslam ülkelerine yaymak için, "emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münker (iyiliği emir ve kötülüğü yasaklama)" ilkesinden yola çıkarak devrim ihracını gerçekleştirmeye yönelmiştir.¹⁴⁶

İyiliği emredip kötülüğü yasaklama ilkesi, bilhassa devrimi ve ideolojik zeminini oluşturan Şiilik anlayışını gerek İslam ülkelerine gerek İslami olmayan diğer ülkelere yaymak için cihat motivasyonu ve yayılmacı bir politika ile sistemli şekilde uygulanmış/uygulanmaktadır. Özellikle devrimden sonra Şii nüfusun yoğun olduğu

¹⁴³ Olivier Roy, "İran: Şiilik ve Devrim", **Siyasal İslam'ın İflası**, Çev. Cüneyt Akalın, Metis Yayınları, 2020, s. 209.

¹⁴⁴ Arı, a.g.e., s.399.

¹⁴⁵ Zeynep Şartepe, "Devrim Sonrası İran'da Muhafazakâr- Reformist Ayrışmasının Dış Politikaya Yansımaları", Uludağ Üniversitesi, 2015, s.120.

¹⁴⁶ Mazlum Uyar, **Başlangıcından Günümüze Şii Politik Düşüncesi**, İstanbul, Matbuat Yayın Grubu, 2020, ss.313-314.

Lübnan, Afganistan, Pakistan, Bahreyn, Irak, Suudi Arabistan ve Suriye gibi ülkelerde “Şiileri koruma” adına uygulamaya koyduğu politikalar, devrim ihracının bilinen örnekleridir. Nitekim Humeyni’ye ait olduğu iddia edilen aşağıdaki beyanat esasında İran’ın devrim ihracı ideolojisini net bir şekilde açıklamaktadır: İran İslam Cumhuriyeti olarak devrimimizi ihraç etmek için tüm gücümüzle çalışacağız ve İslam ideolojisi ile dünyaya nasıl meydan okuduğumuzu göstereceğiz.¹⁴⁷

Devrim ihracında, fiziki ve kültürel olmak üzere iki yöntem kullanılmaktadır: Fiziki devrim; Suriye, Irak, Lübnan örneklerinde görüldüğü üzere silahlı yöntem başta olmak üzere tüm imkânların seferber edilmesi, kültürel yöntem; devrim ideolojisinin ve idealinin diğer halklara öğretilmesi ve iletilmesidir.¹⁴⁸ Devrim sonrasında İran’ın devrim ihracı politikasından en çok etkilenen ülkeler, Humeyni’nin monarşi karşıtı söylemlerinin etkisiyle Basra Körfezi’ndeki petrol zengini krallıklar ve Irak olmuştur. Şah döneminde ABD’nin de etkisiyle İran ile nispeten iyi ilişkilere sahip olan Körfez ülkeleri (Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri)¹⁴⁹ devrimden sonra ülkelerindeki Şiilerin İran benzeri bir isyana kalkışmamaları için ekonomik, sosyal, askeri, dini ve siyasi birçok önlem almak zorunda kalmıştır.

Yönetici kesimin Sünnilerden oluştuğu bu ülkeler ile İran arasındaki gerilimin temel nedeni ideolojik çekişme olarak yansısı da esasında hem İran’ın hem de Körfez ülkelerinin stratejik ve ekonomik çıkarları da bu sorunun bir parçasıdır. İran’ın bu politikasından en çok etkilenen ve tepki göstererek önlem almaya çalışan ülke Suudi Arabistan’dır. Kesin olmamakla birlikte %10-20 arasında bir Şii nüfusa sahip olan Suudi Arabistan’da bilhassa petrol bölgesi Şarkiyye’de (Ahsa, Katif ve Dammam) yaşayan nüfusun çoğu Şii’dir.¹⁵⁰ Gerek İran’ın Suudi Arabistan ekonomisinin can damarlarından olan bu bölgedeki Şiileri uyandırma politikaları, gerekse Suudi Arabistan’ın bölge halkının yaşam standartlarını iyileştirmemeye dönük politikaları,

¹⁴⁷ Ahmed Galal Mahmoud, “Siasat ‘İiran Al’iqlimiat Fi Almintaqat Alearabiat Wa Tathiruha Ealaa ‘Amn Alsharq Awlusat”, *Ayn Şems Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, cilt 5, sayı 58, ss.123-166.

¹⁴⁸ Abdullah Yegin, *İran’ın Bölgesel Faaliyetleri ve Güç Unsurları*, SETA, 2017, s.17-20.

¹⁴⁹ Körfez’in köklü ülkelerinden Umman Sultanlığı, İran konusunda diğer ülkelere göre farklı bir tutum takındığından dolayı bu tablonun dışında tutmak gerekmektedir. İbadilik mezhebi ve Sünni din anlayışı ülke yönetiminde ve nüfusunda etkin olmasına rağmen, Umman bölgesel diplomasiyi etkin kullanan ülkedir. Bu sebepten İran ile uzun yıllardan beri iyi ilişkilere sahiptir. Bkz. Umman Sultanlığı, Ülke Profilleri, İNSAMER, <https://www.insamer.com/tr/ulke-profilu-umman/>

¹⁵⁰ İsmet Horasanlı, “Devrim Sonrası İran’ın Suudi Arabistan Şiileriyle İlişkisi”, İRAM İran Araştırmaları Merkezi, 23.03.2020, <https://iramcenter.org/devrim-sonrasi-iranin-suudi-arabistan-siileriyle-iliskisi/>

devrimden sonra Suudi yönetiminin başını ağrıtmıştır. İran devriminin “müstazaf” içerikli mesajları, maddi yönden zayıf kalmış olan bölge halkının ilgisini çekmiş ve 1979 yılından itibaren bölgede birçok protesto gösterileri düzenlenmiştir. Humeyni’nin sert söyleminin de etkisiyle sorun büyümeye devam etmiştir. Suudi Arabistan-İran ilişkilerini tamamen kötüleştiren diğer önemli olay, iki ülke yöneticilerinin ve din adamlarının Haccı yorumlama biçiminden kaynaklanan Hac Olaylarıdır. İranlı siyasilerin Haccın politik yönüne vurgu yapan açıklamalarının neticesinde İranlı hacılar özellikle 1981, 1982, 1983 ve 1987 yılındaki Hac dönemi esnasında, Suudi yönetimi aleyhine gösteriler düzenlemiştir. Gösteriler esnasında Suudi Arabistan güvenlik güçleri ile İranlı hacılar arasında, yaralanma ve ölümlerin olduğu çatışmalar yaşanmıştır. Olaylardan dolayı bu dönemde iki ülkenin diplomatik ilişkileri tamamen kesilmiş, Suudi yönetimi İran’daki diplomatlarını ülkeye geri çağırmıştır.¹⁵¹

Devrim ihracı politikası ile yaşam ve güvenlik alanını genişleterek ülke içinde meşruiyetini koruma çabasında olan İran’ın dış politikasında, dini muhteva ön plana çıkarılsa da tamamen bu yönüyle yürütüldüğü anlamına gelmemektedir. Nitekim Humeyni hayatta iken gerek ABD ile birlikte müstekbir sınıfa konulan Sovyetler ile ekonomik, ticari ve askeri ilişkilerin sürdürülmesi, gerekse İran-Irak Savaşı esnasında ABD’nin Lübnan’da İran yanlısı grupların elinde esir olan ABD’li rehinelere serbest bırakılması karşılığında İran’a silah satması (İran-Kontra Olayı), İran’ın yürüttüğü pragmatist dış politikanın önemli örnekleridir.¹⁵² Ayrıca devrimden sonra Ortadoğu’daki dış politika ile Orta Asya ve Kafkasya’daki söylem ve eylemleri farklılıkları da bu bağlamda önemlidir.

İran’da Humeyni’nin vefatının ardından pragmatist yönelimi ile öne çıkan Rafsancani’nin Cumhurbaşkanı seçilmesi ile yeni bir döneme girilmiştir. Cumhurbaşkanlığı görevini sürdürdüğü iki dönem boyunca, savaş ve ambargo yorgunu ülkede radikal politikalardan ziyade ekonomik düzenlemelere ağırlık verilen daha ılımlı politika sürdürülmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda dış politikada da benzer bir tutuma başvurulmuştur. Örneğin II. Körfez Savaşı’nda tarafsız bir politika izleme gayretinde olmuştur. Bu politika değişikliğinin temel nedeni uluslararası düzlemde uygulanan ambargolar ve İran’ın yeniden bölgesel aktör olma isteğidir. Rafsancani’nin

¹⁵¹ Gündoğan, a.g.e., ss.313-325.

¹⁵² Gündoğan, a.g.e., ss.268-280.

pragmatist politikası İran’da reformist kanadın öncüsü olan Muhammed Hatemi’nin yolunu açmıştır. “Medeniyetler Diyaloğunun” teorisyeni olan Hatemi, reformlarla ülkeyi dönüştürmek istemiştir. İran, Hatemi’nin iktidarda olduğu dönemde hem Körfez hem de Orta Asya ülkeleriyle olan ilişkilerinde radikal söylemlerin yerine, iş birliği ve güvene dayalı ilişkiler geliştirmek istemiştir. Hatemi’nin dış politikasındaki başlıca amacı dünya ekonomisine entegre olarak İran’ı içinde bulunduğu yalnızlıktan kurtarma ve Körfez bölgesinde barış ve istikrarın yeniden inşasına katkıda bulunma isteğidir. Nitekim İran’ın devrim ihracı politikasından dolayı birçok sorunla yüzleşen Suudi Arabistan vd. Körfez ülkeleriyle sorunlu ilişkilerin düzeltilmeye çalışıldığı bir sürece girilmiştir. Ruhani lider Ali Hamaney’in 2000 yılında Suudi Arabistan Kralı’nın özel davetlisi olarak hac vazifesini yapması iki ülke arasında yeni bir sayfanın açıldığını göstermektedir.¹⁵³ Ancak Arap İsyanları ile dönüşüm geçiren ülkelerde, bilhassa İran’ın Bahreyn’e yönelik tutumu endişe ile karşılanmış ve iki ülke ilişkilerinde yeniden gerilimin yaşandığı bir sürece girilmiştir.¹⁵⁴ Irak’ın arabuluculuğunda başlayan Suudi Arabistan-İran barış görüşmeleri, Suudi yönetiminin vatandaşı Şii din adamı Nemr Bakır en-Nemr’ı 2016’da idam etmesinin ardından, protestocuların misilleme olarak Tahran’daki Suudi Büyükelçiliğine ateşe vermesi neticesinde iki ülkenin diplomatik ilişkileri tamamen kopmuş, Suudi-İran Soğuk Savaş’ı başlamıştır.

Hatemi’den sonra iktidara gelen Ahmedinejad döneminde dış politikada da İsrail ve Siyonizm karşıtlığını içeren radikal söylemlerin hâkim olduğu bir döneme girilmiştir.¹⁵⁵ Muhafazakârların üstünlüğüne ve dış politikada sert söylemlerin etkinliğine rağmen bu dönemde Humeyni’nin doğu-batı reddiyesi önemini yitirmiştir. Ahmedinejad’ın sert söylemlerine rağmen İran bu dönemde Çin-Rusya eksenine yaklaşarak 2005 yılında Şanghay İşbirliği Örgütü’ne gözlemci üye statüsü kazanmış ve Asya politikasına ağırlık vererek alternatif yollardan başarıya ulaşmıştır.¹⁵⁶ Ahmedinejad’tan sonra göreve gelen Ruhani’nin döneminde İran’ın dış politikasında, Ahmedinejad ve Ruhani’nin Uluslararası İlişkilere bakış farklılığından kaynaklanan bazı değişimler göze çarpmıştır. Ahmedinejad’ın politik yönelimi, uluslararası siyaseti emperyalistler ve sömürülenler şeklinde ikiye ayırıp uluslararası adalet çağrısında

¹⁵³ Arı, 2017, a.g.e., ss.431-436.

¹⁵⁴ Korkmaz, a.g.e., s.149-153.

¹⁵⁵ Gürel, a.g.e., s.55.

¹⁵⁶ Barış Adıbelli, “İran Dış Politikasında İdeolojik ve Jeopolitik Dönüşüm”, **Doğu-Batı Yol Ayrımında İran**, Ed. Barış Adıbelli, İstanbul, Bilim-Gönül Yayınları, 2012, ss.185-186.

bulunmak; Ruhani'nin yönelimi Uluslararası İlişkilerde karşılıklı bağımlılık esasına dayalı kazan-kazan yaklaşımlıdır.¹⁵⁷

Ruhani döneminde İran hariciyesinin en önemli faaliyetlerinden birisi, BM Güvenlik Konseyi Daimi 5 Üyesi (P5+1) arasında Cenevre'de yapılan nükleer anlaşma görüşmeleridir. İran ve P5+1 ülkeleri ile yapılan görüşmelerin ardından, Temmuz 2015'te uzlaşmış ve kapsamlı Ortak Eylem Planı (Joint Comprehensive Plan of Action-JCPOA) kabul edilmiştir. BMGK'nın 2231 sayılı kararı ile tescillenen Ortak Eylem Planı, Ocak 2016'da uygulamaya konulmuştur.¹⁵⁸ İran'ın nükleer çalışmalarını dondurması, BM Güvenlik Konseyi yaptırımlarının yanı sıra, nükleer programıyla ilgili çok taraflı ve ulusal yaptırımların kapsamlı bir şekilde kaldırılması karşılığında uzlaşmaya varılmıştır. Geçici nitelikte olan bu anlaşmanın ardından ABD'nin İran'ın dondurulmuş olan gelirlerini kademeli şekilde erişime açarak 1979 öncesinde imzalanıp uygulanmayan silah alım anlaşmaları nedeniyle ödenen 1,7 milyar doları serbest bıraktığı ve İran petrolü üzerine uygulanan yaptırımlara son verdiği ortaya atılmıştır. Ancak Barack Obama'dan sonra ABD başkanı seçilen Donald Trump döneminde, Mayıs 2018'de nükleer anlaşma iptal edilerek yaptırımlar yeniden uygulanmaya konulmuştur. İran, ABD'nin bu adımına karşılık Mayıs 2019'dan itibaren nükleer anlaşmadaki taahhütlerini geri çekmeye başlamıştır.¹⁵⁹ Üstelik Devrim Muhafızları Ordusu Dış Operasyonlar Birimi Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani'nin 3 Ocak 2020'de ABD Başkanı Trump'ın talimatı ile Bağdat Havalimanı yakınında öldürülmesi, ABD-İran ilişkilerinde gerilim dolu dönemin yeniden başlangıcıdır.¹⁶⁰

Ruhani yönetimi Batı ülkeleriyle yeniden geliştirmeye başladığı iyi ilişkilerin benzerini, Arap isyanları ve bilhassa Irak, Suriye, Yemen'de güvenlik kaygısı ile uyguladığı politikası ve stratejik çıkarlarından dolayı birçok bölge ülkesiyle geliştirememiş ve Ruhani'nin özelinde İran'ın dış politikası tepki çekmiştir. İran'ın yeni dönem dış politikası, bölge ülkeleri açısından önemi haiz olan ve devrimden sonra

¹⁵⁷ Bayram Sinkaya, "Ahmedinecad'dan Ruhani'ye İran Dış Politikasında Değişim: İtidalli Dış Politika", **Ortadoğu Analiz**, cilt 6, sayı 61, 2014, s.32.

https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/8bayramsinkaya_61.pdf

¹⁵⁸ Şen, a.g.e., s.455.

Ortak Eylem Planının tam metni için bkz. "Full Text of Iran-5+1 Agreement in Geneva", 24 Kasım 2013 https://www.globalsecurity.org/wmd/library/policy/int/iran-5-1-geneva-agreement_2013.htm

¹⁵⁹ Şen, a.g.e., s.455.

¹⁶⁰ "Amerika General Süleymani'yi Şehit Etti", Fars Haber Ajansı, 01.01.2022. <https://tr.farsnews.ir/defence/news/13981013000156>

ABD-İran ilişkilerinde ilk defa yumuşama dönemine geçilmesine rağmen, nükleer anlaşma sürecinin beraberinde bölgedeki birçok ülkeyle İran'ın ilişkileri bozulmuştur. Böylece dış dünyaya açılarak yeni bir İran hedefleyen Ruhani'nin iktidarı sona ermiştir. Ruhani'nin yerine Cumhurbaşkanı seçilen Reisi ise İran'ın dış politikadaki önceliğinin Körfez'deki komşuları ile ilişkilerini iyileştirme yönünde olduğunu beyan etmiştir.¹⁶¹ Nitekim bölgesel politikalarda rakip olan ve diplomatik ilişkileri Şii din adamı Nemr Bakır en-Nemr'in idamından sonra tamamen kopuk olan İran ve Suudi Arabistan, Nisan 2021'de Bağdat'ta Irak Başbakanı Mustafa Kazımı'nın arabuluculuğunda barış müzakereleri görüşmelerine başlamıştır. İki ülke, Eylül 2021 tarihine kadar Bağdat'ın arabuluculuğunda Yemen'deki çatışmaların çözümünün öncelendiği dört görüşme yapmıştır.¹⁶² Bu bakımdan iki ülkenin görüşmesi ve barışması durumunda ideolojik yönü baskın olmasına rağmen Reisi; dış politikada önemli bir siyasi başarı elde edecektir. Ayrıca ABD'nin olmadığı ancak çekilip Rusya, Çin, Almanya, Fransa ve İngiltere ile sürmekte olan nükleer anlaşma görüşmeleri de İran'ın dış politikadaki öncelikli gündemleri arasındaki yerini korumaktadır. Bu bağlamda hareketli bir dış politika dönemi geçirmekte olan İran'da Reisi'nin faaliyetleri ilgi çekmeye devam etmektedir.

Köklü devlet geleneğine sahip olan İran, aynı zamanda stratejik konumundan ötürü sürekli işgale maruz kalmıştır. Bu nedenle ülkenin siyasi atmosferinde milli kimlik ve protest anlayış öne çıkmış ve bu anlayış devlet yönetiminde ve politika yapımında önemli bir parametre olagelmıştır. Dolayısıyla İran'ın dış politikasında bu unsurların baskınlığı hissedilmektedir. Aynı zamanda dış politika yapımında stratejik çıkarların öne çıkmasına da neden olmaktadır. Şah dönemi ve sonrasında izlenen politika ile söylem düzeyinde zıt olsa da Basra Körfezi örneğinden bilindiği üzere, İran'ın izlediği politikada sadece aktörler farklı olup temelde aynı amaca ulaşmak hedeflenmiştir. Dolayısıyla İran'ın dış politikasında yönetim değişse dahi tarihsel miras, coğrafi konum ve işgallerle oluşan stratejik çıktılarının devamlılığı söz konusudur. Bu sebepten İran'ın bilhassa devrim sonrasında 40 yıllık dış politikası aynı zamanda çelişkilerin revaçta olduğu dönemdir.

¹⁶¹ CSRGULF-markaz alkhalij alearabii lildirasat walbuhuth, "dual alkhalij wa'iran: sibaq nahw musalahat tarikhiat 'am muajahat musalahat fi 2022?", Kuveyt, 20 Aralık 2021, Erişim Tarihi:18.02.2022 <https://www.csrgulf.com> sitesinden link kısaltıldı: <https://124.im/g2U>

¹⁶² CSRGULF, a.g.m.

B. Irak Tarihi ve Dış Politikası

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında nüfuz altına alınmış bölge (penetrated region) olarak tanımlanan Ortadoğu'nun, mevcut siyasal sistemi "ulus devlet" modelidir ve mevcut birçok Arap ülkesinin temelleri bu dönemde atılmıştır.¹⁶³ Bu bağlamda, I. Dünya Savaşı sonrasında sömürgeci devletlerden İngiltere ve Fransa'nın Nisan 1920'de düzenlediği San Remo Konferansı sonrasında karar kılınan manda sistemi, bu modelin kurgulanışını içermektedir.¹⁶⁴ Savaş sonrasında kurulan Milletler Cemiyeti'nin kuruluş misakındaki "daha önce kendilerini yöneten devletlerin egemenliğine bağlı olmaktan çıkmış ve çağdaş dünyanın özellikle güç koşulları altında kendilerini yönetme yeteneğinden henüz yoksun halkların oturduğu sömürgelere ve ülkelere, vesayeti, kaynakları, görgüleri ya da coğrafi durumları bakımından, bu sorumluluğu yüklenmeye en elverişli ve mesuliyeti almaya razı olan uluslara emanet etme maddesi, manda sistemini uluslararası düzlemde resmileştirmiştir.¹⁶⁵ Bu kurgunun Irak'ı ilgilendiren boyutu ise, San Remo Konferansı çerçevesinde petrol ve sınır paylaşımları belirlenmiş ve Ortadoğu'da petrol rezervleri tespit edilen İran'ın dışında, 1927'de Kerkük'te bulunan petrol rezervleridir.¹⁶⁶

İngilizlerin sömürgesi Hindistan yolu üzerindeki stratejik güzergâhlardan bir tanesi olan kadim imparatorlukların, toplumların ve medeniyetlerin ev sahibi Irak; hem petrol rezervleri hem de I. Dünya Savaşı öncesinde ve esnasında İngilizlerin hayati çıkarları açısından dolayı önem kazanan bir toprak parçası olmuştur; İngilizler 1914'te Irak'a çıkartma yaparak işgal etmiştir.¹⁶⁷ Böylece savaştan önce Osmanlı Devleti'ne bağlı olan bu toprak parçası, savaşın ardından İngilizlerin idaresine geçmiştir. İngilizler, San Remo Konferansı'nda karar kılınan manda sisteminin ardından Sir Percy Cox'u, İngiliz askeri yönetimini sona erdirerek yerli bir yönetim kurması için, Ekim 1920'de Irak'a Yüksek Komiser olarak atamıştır. Ardından Irak'ın siyasal çerçevesi ile ilgili çalışmaları 1921 Kahire Konferansı ile şekillendirilip 23 Ağustos 1921'de Faysal bin Hüseyin'in kral ilan edilmesiyle, dış işlerinde İngiltere'ye bağlı

¹⁶³ Bkz. Raymond Hinnebusch, **The International Politics of the Middle East**, Manchester University Press, Manchester 2003, ss.23-63.

¹⁶⁴ Armaoğlu, a.g.e., s.154.

¹⁶⁵ James L. Gelvin, **Modern Ortadoğu Tarihi 1453-2015 (The Modern Middle East, A History)**, Çev. Güneş Ayas, İstanbul, Timaş Yayınları, 2019, ss. 221-222.

¹⁶⁶ Zorğbibe, a.g.e., s.37.

¹⁶⁷ Hanna Batatu, **The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq**, New Jersey, Princeton University Press Princeton, 1978, s.243.

Irak krallığı kurulmuştur.¹⁶⁸ Mart 1925'te tamamlanan anayasa ve kurucu meclisin onayı ile birlikte meşrutî-monarşi yönetim biçimi kabul edilmiş, Osmanlı Devleti'ne bağlı Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerinin birleştirilmesi neticesinde sınırları çizilen Irak Devleti; 1932 yılında sona eren manda sisteminin ardından tam bağımsızlık elde etmiştir.¹⁶⁹

Irak'ta Araplar çoğunluğu olmakla birlikte Sünnî ve Şii olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Nüfus çoğunluğu bakımından Arapların dışında kuzeyde yaşayan Kürtler ve Türkmenler çoğunlukta olup, sayıca az olmalarına rağmen Hristiyan Asuriler, ülkede yaşayan diğer etnik ve dini gruplardır.¹⁷⁰ Dolayısıyla Irak'ta ulusal birlik ve devlet temeli birbirinden hem dini hem de etnik anlamda farklı olan toplulukların bir araya getirilmesiyle atılmaya çalışılmıştır. Ne yazık ki bu hususta başarı sağlanamamış, Sünnî ve Şii Arapların haricinde kuzeyde Kürtler İngilizlerin bu tasarısına isyan etmiştir. Uzun soluklu ve aralıksız Kürt isyanları, Kürt ileri gelenlerinden Şeyh Mahmud Berzenci'nin, 1918'de İngilizlere, 1922 ve 1930'da Bağdat yönetimine isyanları ile başlamıştır. Kürt bölgelerinde Şeyh Berzenci'nin isyanlarının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra 1930'lu yıllarda Barzani ailesi öne çıkmaya başlamıştır. 1933'te Şeyh Ahmed Barzani, 1935'te ise kardeşi Molla Mustafa Barzani Bağdat hükümetine isyan etmiştir. Barzani isyanları kesintilerle 1945 yılına kadar devam etmiştir.¹⁷¹

Kral Faysal, I. Dünya Savaşı döneminde bağımsız bir Arap Devleti kralı olmak karşılığında İngilizlerle anlaşarak Osmanlı Devleti'ne isyan eden Mekke Şerifi Hüseyin'in oğludur. Savaş sonrasında İngilizler tarafından Suriye'ye kral olarak atanan Faysal, Fransızların Suriye'yi işgalinin ardından, yine İngilizlerin desteğiyle Irak tahtına oturmuştur. Esasında Faysal'ın Irak kralı olmasının başlıca nedeni, İngilizlerce ülkede oluşturulmak istenen merkezi yönetim sistemidir. Bu sebepten ülkede var olan kargaşa ortamına son vermek için Faysal tahta geçirilmiş ancak Arap olmasına rağmen Irak topraklarına yabancı olan Faysal, kral olduktan sonra ülkenin yönetiminde İngilizlerin de göz yummasıyla Osmanlı Devleti'ne karşı isyanında emrinde çalışan ve kısa süreli Suriye iktidarında birlikte çalıştığı politikacılara göre

¹⁶⁸ Adeed Dawisha, **Iraq A Political History from Independence to Occupation**, Oxford, Princeton University Press, 2009, s.8.

¹⁶⁹ Batatu, a.g.e., s.175.

¹⁷⁰ Arı, 2017, a.g.e., s.409.

¹⁷¹ Yıldırım, a.g.e., s.512.

vermiştir. Faysal'ın bu tutumu ülkedeki vaziyetten bihaber elit bir kesimin iktidarda söz sahibi olması ile sonuçlanmıştır. Diğer yandan bu dönemde ordu ve bürokraside Sünni kesimin sayıca çoğunlukta olmuştur. Diğer etnik ve dini kesimlerin de hoşnut olmadığı bu tutum, İngilizlerin hem savaş hem de manda dönemlerinde ülkede kurmaya çalıştıkları merkezileştirmeden dolayı var olan hoşnutsuzlukla birlikte zirveye çıkmıştır. Nitekim bu dönemde görüşleri önemsenmeyen yerli eşraf ve aşiretlerin hoşnutsuzluğu ve siyasi elitler arası rekabet hem aynı dönemde hem de ilerleyen yıllarda da sebep olacağı siyasi krizlerin zeminini hazırlamıştır.

İngilizler hoşnutsuzlukların artmasından dolayı tahakkümünü sürdürmek için farklı bir yola başvurmuş, 1930'da Irak'a bağımsızlığını kazandıracak süreci de hızlandıran 25 yıllık bir dostluk anlaşması imzalamıştır. Ancak İngilizlerin Irak'taki askeri üsleri terk edilmemiş, siyasi ve askeri alanlardaki danışmanlığı devam etmiştir. Irak ordusu bu anlaşma kapsamında İngilizler tarafından kurulmuştur.¹⁷² Ülkede henüz işler tam manası ile yoluna konulmadan Faysal'ın ölümünün ardından yerine oğlu yönetim tecrübesi olmayan oğlu Gazi geçmiştir. Gazi'nin tecrübesizliğinden dolayı ülkenin yönetiminde ipleri elinde tutan bu elit kesimin iktidarda kalmak uğruna uyguladıkları politikalar, aşiret ve etnik temelli isyanların patlak vermesi ile sonuçlanmış ve askeri darbelerin kapısını aralamıştır.¹⁷³ İsyanlarla birlikte İngiliz yanlısı politikalar, ulusal duyguları revaçta olan ordudaki bazı genç subayların ve yeni neslin rahatsızlığına neden olmuş ve modern Ortadoğu'nun ilk darbesi Kürt asıllı General Bekir Sıdqi'nin önderliğinde 29 Ekim 1936'da Irak'ta yapılmıştır. Aynı zamanda bu askeri darbenin ardından Hikmet Süleyman'ın liderliğinde sivil bir hükümet kurulmuştur.¹⁷⁴ Ancak Sıdqi'nin darbesi ordudaki subaylar için emsal teşkil etmiş ve Irak'ın tarihine “darbeler dönemi” olarak geçen bir dönem başlamıştır. Bu sebeple ordu, Irak'ın siyasi yaşamının belirleyeni konumuna yükselmiş ve ordunun bu rolünün farkına varan siyasi elitler, ordu içerisindeki farklı kliklerle yakınlaşarak iktidarını sürdürmeyi amaçlamıştır.

Kral Gazi'nin 1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın başladığı dönemde bir otomobil kazası sonucunda ölmesi ile yerine üç yaşındaki oğlu II. Faysal tahta çıkarılmıştır. Çalkantılı dönemin devam ettiği ülkede, iktidar reşit olmayan yeni krala naip olarak

¹⁷² Batatu, a.g.e., s.218.

¹⁷³ Batatu, a.g.e., s.27.

¹⁷⁴ Batatu, a.g.e., s.232.

atanan amcası Prens Abdülillah ve İngiliz yanlısı politikacı Nuri Said'in eline geçmiştir. Ancak Nuri Said bir yıl sonra ordudaki İngiliz karşıtı subayların baskısıyla istifa etmiş ve yerine Almanya yanlısı politikacı Raşid Ali Gilani seçilmiştir. Gilani hükümetinin İngiltere aleyhtarı politikaları, 1941'de Irak'ın savaş döneminde İngilizler tarafında işgal edilmesine neden olmuştur.¹⁷⁵ Irak'ın yönetimi, bu gelişmenin ardından anayasal monarşi olmakla birlikte, Nuri Said ve Sünni kökenli Arap milliyetçisi siyasi elitler ve bir kısım toprak sahiplerinin tekelinde olmuştur. Öte yandan bazı eski elitler, ordudaki ulusalcı yeni nesil subaylar, toprak reformundan kaynaklanan sebeplerle topraklarını kaybederek kentlere göç eden köylü sınıfı ve yeni yeni ortaya çıkan işçi sınıfı, Irak'ın mevcut siyasi tablosundan hoşnut olmamış, ülkede İngilizlere karşı yeni bir nefret dalgası yayılmıştır.

Irak'ın siyasi ortamında yaşanan bu hoşnutsuzlukların olduğu dönemde ülkenin ve bölgenin kaderini tümenden etkileyecek diğer bir kırılma da I. Dünya Savaşı sonrasında İngilizlerin mandası altında ikiye bölünerek yine İngilizlerin rızası ile bir kısmının Yahudilere yurt olarak verildiği Filistin topraklarıdır. Filistin sorununun beraberinde petrol gelirlerinde artış olmasına rağmen II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle de var olan ekonomik siyasi ve sosyal sorunlar, Irak'ta bu dönemde kitlesel bir İngiliz karşıtlığının yükselişe geçmesi, reform isteği ve Batı'dan bağımsız bir Irak yönelimini doğurmuştur.¹⁷⁶ Bu dönemde vuku bulan gelişmelerin ideolojik dayanağı ise 1952'de Mısır'da Cemal Abdül Nasır'ın önderliğinde Hür Subayların monarşiye karşı yaptığı darbenin ardından yükselişe geçen Panarabizm'dir.¹⁷⁷ Nitekim Mısır'da Nasır'ın milliyetçi çıktıkları ve İran'da Musaddık'ın liderliğinde ortaya çıkan milliyetçi karakterli iktidarın petrolü millileştirmesi, Irak'ta geniş bir yankı uyandırmış ve iktidara karşı bir baskı aracı olarak kullanılmıştır.

Öte yandan Mısır'ın 1958'de Panarabizm dalgasının etkin olduğu diğer bir Arap ülkesi Suriye ile Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşmesi, Irak'ı siyaseten etkileyen diğer önemli gelişmelerdendir. Haşimi ailesi mensuplarının iktidar olduğu Irak ve Ürdün, aynı tarihte Mısır-Suriye Birliğine karşı hamle olarak Arap Birliği'ni kurma adımını atmıştır.¹⁷⁸ Irak krallığının bu hamlesi, ülke içindeki sorunlara çözüm

¹⁷⁵ Cleveland, a.g.e., ss. 237-238.

¹⁷⁶ Phebe Marr and Ibrahim Al-Marashi, **The Modern History of Iraq**, New York, Routledge Taylor&Francis Group, 2017, ss.41-48.

¹⁷⁷ Albert Hourani, **Arap Halkları Tarihi (A History of the Arab Peoples)**, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s.468.

¹⁷⁸ Armaoğlu, a.g.e., ss.389-391.

bulmakta yetersiz kalmış ve kargaşa ortamı devam etmiştir. Böylece General Abdülkerim Kasım'ın liderliğinde yapılacak askeri darbeye giden süreç hızlanmıştır.

1. 1958 Darbesi

Siyasi, ekonomik ve toplumsal bağlamda var olan kaos ortamının devam ettiği Irak'ta; bağımsızlıktan sonra İngilizlerin desteğiyle kurulan yeni ordu mensubu genç subaylar 14 Temmuz 1958'de General Abdülkerim Kasım'ın liderliğinde darbe yaparak iktidarı ele geçirmiştir.¹⁷⁹ 19. yüzyıldan itibaren Arap dünyasında hızla yaygınlaşan ulusalcılıktan etkilenmiş monarşi döneminde yetişen bir kuşağın mensubu olan subayların eliyle gerçekleştirilen bu darbe, esasında monarşinin İngilizlere bağımlılığı, Bağdat Paktı ve Irak-Ürdün Arap Birliği projesine yönelik tepki ile ilintilidir. Subaylar, siyaseten milliyetçi olmakla birlikte monarşi döneminde etkin olan siyasi oluşumlar ve elitler ile bağlantılı olmayıp daha çok Nasırcılık, Komünizm ve Baas ideolojisinden etkilenmişlerdir. Monarşi'nin sonunu getiren bu askeri darbe, emsal birçok darbe gibi kanlı olaylarla son bulmuştur. Darbe esnasında eski yönetimin önde gelen birçok figürü (Kral II. Faysal, Naip Prens Abdülillah ve Nuri Said) öldürülmüş veyahut tutuklanmış böylece Irak'ta yeni bir dönem başlamıştır.¹⁸⁰

Ortadoğu'da kırsaldan kente göçlerin yoğun olduğu bir dönemde anti-emperyalizm, anti-mandaterlik ve reform vaadiyle yönetimi ele geçiren subaylar, ülke liderliğine darbe sürecini yöneten General Abdülkerim Kasım'ı seçmiştir. Abdülkerim Kasım ve birçok subay, dönemin popüler söylemi Arap ulusalcılığı (kavmiyye) etrafında bir araya gelmesine ve Suriye-Mısır birleşmesinden heyecan duymasına rağmen, Kasım kısa sürede Nasır'ın Suriye'deki politikalarından dolayı Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılmaktan vazgeçerek Irak kimliğini öne çıkararak vataniye söylemine yönelmiştir.¹⁸¹ Komünist Partisi'ni, darbeyi destekleyen fakat Birleşik Arap Cumhuriyeti ile birleşme taraftarı olan Baas Partisi gibi diğer gruplara üstün tutmuş ve iktidarı için tehlikeli gördüğü Baas Partisi, Müslüman Kardeşler gibi İslami yapılanmaları baskı altına alma yoluna başvurmuştur. Kasım-Komünist Parti ittifakı 14 Temmuz 1959'da Kerkük'te yaşanan Türkmen katliamından dolayı sona ermiş,

¹⁷⁹ Ira M. Lapidus, **İslam Toplulukları Tarihi-19. Yüzyıldan Günümüze (A History of Islamic Societies)**, Çev. Yasin Aktay ve Mevlüde Ayyıldızoğlu Aktay, İstanbul, İletişim Yayınları, cilt 2, 2020, s.158.

¹⁸⁰ Dawisha, a.g.e., s. 171.

¹⁸¹William Polk, **Understanding Iraq (Irak'ı Anlamak)**, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, NTV Yayınları, 2007, s.124.

ardından Komünistleri sindirme faaliyetleri başlamıştır. Kasım'ın iktidarını bitiren gelişmelerin en önemli parçaları, Şiiilerin geleneksel ve dini kaygılarını öne sürerek ortaya koydukları tepkiler ile Kürtlerin özerklik talebinin kabul edilmemesi ile başlayıp sonrasında devam eden kanlı çatışmalardır.¹⁸² Nihayetinde Kasım'ın bu politikaları iktidarının sonunu getirmiş, iktidar ve diğer grupların hem ideolojik hem de yönetsel anlaşmazlığından dolayı Irak'ta yeni bir darbeler dönemi başlamıştır.

2. 1963 Darbesi ve Baas Partisi'nin Yükselişi

Kasım'ın politikalarından dolayı güç birleşimine yönelen Baas Partisi ve Nasır taraftarı subaylar, 1963'te yapılan darbe ile Kasım yönetimini sonlandırmıştır. Darbeden sonra Irak'ın yeni lideri Kasım'ın eski müttefiki General Abdüsselam Arif Cumhurbaşkanlığı, Baas Partisi'nin tanınmış simalarından Hasan el-Bekr başbakanlık görevine getirilmiştir.¹⁸³

Baas Partisi'nin iktidarın tek hâkimi olmayıp ülkenin etkin gücüne dönüştüğü ara dönem olan 1963 Darbesi, ülke içinde ve politik ortamda güçlenme dönemidir. Abdüsselam Arif, doğrudan Nasır'ın çizgisinde bir politika yerine selefi Kasım gibi Iraklı kimliğini öne çıkaran bir politika izlemiştir. Ancak ekonomik ve sosyal politikalarda Nasır'ın politikalarını örnek alarak ülkedeki banka ve sigorta şirketlerinin yanı sıra pek çok sanayi tesisini millileştirmiştir. Ülke içinde 1966'da helikopterle yaptığı bir seyahat esnasında geçirdiği kazada hayatını kaybetmesiyle iktidarı kısa ömürlü olmuş, yerine kardeşi Abdurrahman Arif geçmiştir.¹⁸⁴ Arif kardeşlerin iktidarı döneminde yaşanan 1967 Arap-İsrail Savaşı Irak'ın da gündemini ziyadesiyle meşgul etmiştir. Irak; Mısır, Ürdün ve Suriye ile İsrail'e karşı savaşa girmiş ancak Arap ülkelerinin bu savaştan yenilgiyle ayrılması Abdurrahman Arif iktidarının sonunu getirmiştir.

Irak'ın modern tarihinde Monarşinin yıkılışının ardından 1958-1968 yılları arasındaki 10 yıllık dönemde üç askeri darbe yaşanmıştır. Haşimi iktidarı ile yaratılmak istenen yeni bir ülke, yeni bir ulus ideali, ülkenin karmaşık yapısından dolayı tam manasıyla gerçekleştirilememiştir. İngilizler tarafından kurulan askeri akademide yetişen orta sınıf mensubu genç subaylar, art arda yaptıkları darbelerle

¹⁸² Emin Salihi, **Irak: Devletin Çöküşü ve Çatışma Süreci**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2017, ss.166-168

¹⁸³ Polk, a.g.e., s.129.

¹⁸⁴ Polk, a.g.e., s.130.

selefleri gibi Iraklı kimliğini oluşturmayı hedeflemişlerdir. Bu hedeflerin tatbiki için çeşitli zamanlarda reformlar vaat edilmiş ancak ülkede en alt tabakadan en üst tabakaya kadar her kesim arasında var olan ayrışma ve bölünmüşlük durumu, ülkenin ortak bir hedef ardında bir araya gelmesine engel teşkil etmiştir. Böylece Soğuk Savaşın başlangıcına denk gelen ilk 10 yıllık dönemde Baas Partisi'nin askeri darbesi gerçekleşmiştir.

3. 1968 Darbesi ve Saddam Hüseyin Yönetimi

20. yüzyıl Ortadoğu'suna damga vuran siyasal hareketlerden birisi olan Baas Partisi; Arap dünyasına şekil veren sömürgeci ve emperyal eğilimlere karşı ortaya çıkmış tepkisel yaklaşımlardandır. Suriye ve Irak'ın siyasi hayatına hâkim olan hareketin düşünsel alt yapısı, bazı Suriyeli aydınların entelektüel ortamlarda ulusal birlikteliği kurmak için yaptığı tartışmaların neticesinde ortaya atılmıştır. Bu bağlamda Suriyeli Rum Ortodoks Mişel Eflak ve Şamlı orta sınıf Sünni bir aile mensubu Selahaddin Bitar tarafından 1930'lu yıllarda eğitim aldıkları Paris'te temeli atılan Baas Partisi; 1947'de Eflak Bitar ikilisine dahil olan Celal Said tarafından Suriye'de kurulmuştur.¹⁸⁵ Baas ideolojisinin ilham kaynağı dönemin karşı çıkış eğilimleri olan milliyetçilik (panarabizm) ve sosyalizmdir. Eflak, Baas'ın ideolojisini tek bir Arap ulusu ve birleşik bir Arap devleti olarak ifade etmektedir.¹⁸⁶ Baas'ın siyasi gelişimi ve güçlenmesinde Arap monarkların ve mevcut hükümetlerin 1948 Arap-İsrail Savaşı'ndan yenilgiyle ayrılması neticesinde Arap sokaklarında mandaterlerin politikalarına yönelik var olan tepkiler dönüm noktası olmuş, bu süreci kendi lehine çevirerek Suriye vd. Arap ülkelerinde etkin bir harekete dönüşmüştür.

Baas'ın ideologlarının Irak'taki Arap milliyetçileri ile geliştirdikleri iyi ilişkileri, partinin kuruluşundan önceki döneme dayanmaktadır. Eflak ve Bitar, İngilizlerin Raşid Ali hükümetine yönelik gerçekleştirdikleri darbe sonrasında Raşid Ali hükümetine ve Irak'a yardım için "Suriye Komitesini" kurmuştur. Ancak örgütlenmesi 1951'de Fuad Rekabi isimli bir Iraklı tarafından başlatılmıştır.¹⁸⁷ Hem Suriye hem de Irak'ta askeri kadroların desteğiyle iktidara gelen Baas, Irak'ta özellikle subayların haricinde sivillerin desteğini kazanmak için, İngilizlerin aşiretler arası çatışmalara çözüm bulmak amacıyla uygulamaya koyduğu Aşiret Nizamnamesi ve Irak

¹⁸⁵ Geoff Simons, **Iraq: From Sumer to Saddam**, London, Macmillan Press, 1994, s.234.

¹⁸⁶ Hourani, a.g.e., s.467.

¹⁸⁷ Simons, a.g.e., s.234.

parlamentosunun 1932 tarihli çiftçi yasasına yönelik eleştirel yaklaşımı önemlidir. Öte yandan ordu mensupları arasında taban bulmak için ulusal hissiyatları ve Batı odaklı dış politikaya yönelik eleştirel söylemlerden faydalanmıştır.¹⁸⁸

Baas Partisi, Abdurrahman Arif'in iktidarında gerçekleşen 1967 Arap-İsrail Savaşının ardından Nasır taraftarı subayların da desteğini alarak 17 Temmuz 1968'de Hasan el-Bekr ve hemşerisi Saddam Hüseyin'in liderliğinde yapılan darbe ile iktidarı ele geçirmiştir. Darbenin lideri Hasan el-Bekr; Cumhurbaşkanı, Başbakan, Baas Partisi Genel Sekreteri ve Devrim Komuta Konseyi Başkanlığı görevlerini bir arada yürütmüştür. 1968 darbesinin diğer darbelerden farkı, Baas Partisi'nin diğer darbelerde destekçi konumunda iken bu darbeyi doğrudan gerçekleştirmesi ve sonrasında Baas Partisi'ne üye olmayan darbe taraftarı subayları ve politikacıları tasfiye etme yoluna başvurmasıdır. Partinin ve devrimin ön saflarında yer alan Saddam Hüseyin, parti genel sekreter yardımcısı sıfatıyla doğrudan temizlik operasyonlarını organize etmiştir. Akabinde boşaltılan kadrolara parti mensupları yerleştirilmiş ancak etkili konumlara ve güvenlik kurumlarındaki kadrolara doğrudan Saddam Hüseyin'in yakınları ve dostları başta olmak üzere Tikritliler yerleştirilmiştir.¹⁸⁹ Temizlik operasyonları sadece devlet kadrolarına yönelik olmamış, geçmiş dönemlerde olduğu gibi Komünistlere ve İslamcılara da baskı uygulanmıştır. Arif kardeşlerin iktidarında başlatılan millileştirme projeleri Baas döneminde de sürdürülmüş, kısa sürede ülkede özel sektör ve sivil toplum namına etkin olan yapılar devlet kontrolüne geçmiştir. Böylece Arif kardeşlerin Irak'ta kurduğu diktaya karşı çıkararak darbe yapan Baas Partisi, dikta konumuna yükselmiştir.

1937 yılında Tikrit'te doğan Saddam Hüseyin yetim olarak büyümüştür. Baas Partisi ile tanışıklığı, Bağdat'a gittiği üniversite eğitimi dönemindedir. Ancak üniversite eğitimini tamamlayamamıştır. Yaygın bir söylentiye göre 1959 yılında Baasçıların Kasım'a yönelik düzenlediği başarısız suikasttan sonra Mısır'a kaçan Hüseyin, 1963 darbesinden sonra Irak'a geri dönmüştür. 1968 darbesinden sonra parti genel sekreteri el-Bekr'in yardımcılığı ve Devrim Komuta Konseyi Başkan Yardımcılığı görevlerine getirilmiştir. Devrim Komuta Konseyi haricinde yeni yönetimde resmi bir görevi olmamasına rağmen, ulusal güvenlik departmanları üzerindeki denetim gücü sayesinde ülkenin ikinci adamı konumuna yükselmiştir.

¹⁸⁸ Polk, a.g.e., s.122.

¹⁸⁹ Dawisha, a.g.e., ss.209-211.

Cesareti ve acımasızlığının haricinde akrabası el-Bekr'in parti içindeki konumundan yararlanarak hızla üst konumlara yükselmiştir. Ancak kendisine sadık adamları sayesinde liderliğine rakip olma potansiyeline sahip isimleri bertaraf ederek ülkenin en etkin yöneticisi olmuştur. Böylece el-Bekr'in liderliği sadece kâğıt üzerinde kalmıştır.¹⁹⁰

Saddam Hüseyin, 1968-2003 tarihleri arasındaki 35 yıllık dönemde Irak'ın hâkimi, parti-devlet modeli ile ülkeyi yönetmiştir. Irak, ilk yıllarda nispeten refahın ortamının olduğu bir dönem geçirmiştir. El-Bekr'in başbakanlığında kurulan 26 kişilik hükümet kabinesinde, konjonktür gereği Müslüman Kardeşler, Kürtler ve Şiilere de yer verilmiştir. Ancak devlet kurumlarındaki önemli mevkilere Tikritliler yerleştirilmiştir.¹⁹¹ Teknokrat niteliğe sahip olan bu kabine, üyelerinin görüş farklılığı ve her kesimin birbirine üstün gelme maksadından dolayı iş yapamaz hale gelmiş ve kısa bir süre sonra dağılmıştır. Ardından tamamı Baas Partisi üyelerinden olan yeni bir hükümet kabinesi kurulmuştur.

Bu dönemde Irak'ın kronik hale gelen kuzeydeki Kürt etnisitesi ve güneydeki Şii Arap sorunu devam etmiştir. Saddam Hüseyin ve Kürt lider Molla Mustafa Barzani, Kürt sorununu çözmek üzere 1970'de bir araya gelmiş ve Kürt bölgelerinin özerkliği hususunda anlaşmaya varmıştır. Anlaşma kapsamında Devrim Komuta Konseyinde üye, güvenlik kurumlarında ve bakanlıklarda nüfus oranına göre kota hakkı verilmesi ayrıca bir Cumhurbaşkanı yardımcısının da Kürt kökenli olmasında uzlaşmıştır. Ancak anlaşma tatbik edilememiştir. Irak Geçiş Dönemi idari Yasaları olarak adlandırılan bu taslağa binaen Mart 1974'te özerklikle ilgili yasal düzenleme yapılmasına rağmen, sorunlu Kerkük bölgesinin özerk bölgeye dâhil edilmemesinden ötürü Irak hükümeti ile Kürtler arasında yeniden çatışmalar başlamıştır.¹⁹² Irak'ın Sovyet Rusya ile yakınlaşmasının da etkisiyle Şah yönetimindeki İran, bu dönemde Kürtlere silah ve barınma yardımıyla bulunarak Irak'ı zor durumda bırakmak istemiş, İran'ın desteğini alan Kürtler petrol bölgelerine yaptıkları sabotaj eylemleri ile Baas yönetimini zor durumda bırakmıştır. Kürt sorunundan dolayı zor durumda kalan Bağdat yönetimi, önceliği Kürtlerin en önemli destekçisi olan İran ile geçmişten var olan sorunlarını çözerek bu sorunu bitirmeye odaklanmıştır. Taraflar 6 Mart 1975'te

¹⁹⁰ Batatu, a.g.e., ss.1084-1085.

¹⁹¹ Batatu, a.g.e., s.1076.

¹⁹² Arı, 2017, a.g.e., s.420.

Cezayir’de yaptıkları anlaşmanın neticesinde barışmıştır. Irak, anlaşma kapsamında Şattülarap suyu üzerinde İran’ı memnun edecek şartlara razı olmuş, İran ise bunun karşılığında Kürt ayrılıkçıları desteklemekten vazgeçmiştir. Böylece desteksiz kalan Kürt ayrılıkçıları, aynı yıl içerisinde ateşkes razı olmak zorunda kalmıştır. Kürtlerin lideri Molla Mustafa Barzani, bu yenilgiden sonra ülkeden ayrılarak ABD’ye sürgüne gitmiştir. Bağdat yönetimi ateşkes kabulünden sonra kuzeydeki Kürt nüfusun bir kısmını zorunlu göç ile ülkenin farklı yerlerinde iskan etmiş, Kürtlerin boşalttığı bölgelere de Arap nüfusu yerleştirerek bu sorunla başa çıkmak istemiştir. Fakat bu politika, Baas iktidarını hem iç hem de dış politikada meşgul edecek en önemli iki sorundan birisinin yeniden gün yüzüne çıkmadan önce sınırlı bir sürede çözüme kavuşturmasına olanak sağlamıştır.¹⁹³

El-Bekr, 1976’da hiçbir askeri eğitimi ve tecrübesi olmamasına rağmen Saddam Hüseyin’i general rütbesine yükselterek kara kuvvetleri komutanlığına atamıştır. Bu karar el-Bekr’in yönetimde gücünü ve önemini azaltmış, iktidar tamamen Saddam Hüseyin’in eline geçmiştir. Nihayetinde 1979’da istifa ederek koltuğunu Saddam Hüseyin’e bırakmıştır. Bu tarihten sonra ülkenin tek hâkimi Saddam Hüseyin ve aşireti olmuş ve Saddam’ın kişiliği ile bütünleşmiş bir siyasi yapı ortaya çıkmıştır.¹⁹⁴

Saddam Hüseyin yönetimi, Baas ideolojisinin iktidarda olduğu diğer Arap ülkesi Suriye gibi sosyalist ekonomi modeline dayalı bir politika takip etmiştir. Ciddi petrol rezervlerine sahip olan Irak’ta, İngiltere’nin aslan payına sahip olduğu Irak Petrol Şirketi, 1972’de millileştirilmiştir. Irak yönetiminin bu kararı, 1972 tarihinde meydana gelen petrol krizinin ardından ülkenin ekonomik gelirlerinde büyük bir artışa neden olmuştur. 1968’de 476 milyon dolar olan yıllık petrol geliri, 1980’de 26 milyar dolara seviyesine yükselmiştir.¹⁹⁵

Petrol gelirlerindeki artış halkın refah seviyesini yükselmekle birlikte ülkenin nitelikli iş gücü eksikliği diğer sektörlerdeki açığı kapatamamıştır. Bu eksikliklerin farkında olan yönetim biraz da petrolün getirdiği maddi öz güvenle Arap dünyasının en modern ve refah düzeyi yüksek ulusunu yaratmayı amaçlamıştır. Bu çerçevede Irak’ta İngiliz işgalinden hatta Osmanlı Devleti döneminden itibaren çeşitli zamanlarda başlatılan toprak reformları, Saddam Hüseyin döneminde de yapılmıştır.

¹⁹³ Arı, a.g.e., s.420.

¹⁹⁴ Cleveland, a.g.e., s.454.

¹⁹⁵ Arı, a.g.e., s.421.

1970-1982 yılları arasında 264.400 köylüye toprak dağıtımı yapılmıştır. Ancak birçok dönemde olduğu gibi bu projede de hedeflenen kalkınmanın başarı oranı düşük kalmış, temel gıda ihtiyacındaki açık ülke dışından yapılan satın alımlarla kapatılmaya çalışılmıştır. Toprak ve tarım reformu ile ülkedeki feodal yapılanmaya vurulan darbe başarılı olmuş, orta sınıfın refah düzeyi yükseltilmiştir. Saddam Hüseyin yönetimi, korku ve baskı ile ayakta kalamayacağını hesaplayarak petrol gelirleri sayesinde ülkede yerel, sosyal, eğitim ve sağlık alanları başta olmak üzere birçok sektörde kapsamlı bir hizmet sunmuştur. Ücretsiz eğitim ve sağlık olanakları arttırılarak bu alanlarda hizmete erişim kolaylaşmış, eğitilmiş insan sayısında artış olmuştur. Böylece ülkedeki nitelikli ihtiyaç kapatılmaya çalışılmıştır. Diğer yandan ülkede bu dönemde kadın haklarına yönelik birtakım yenilikler getirilmiştir. Boşanma, yeniden evlenme ve eğitim alanlarında yapılan yeniliklerle kadınların eğitim, politika ve iş hayatında daha aktif olmaları için programlar geliştirilmiştir. Öyle ki 1982 yılına gelindiğinde Irak üniversitelerindeki kadın öğrenci oranı %30'a yükselmiştir.¹⁹⁶ Ancak bu kalkınma programlarından başarılı sonuçlar alınacağı dönemde yaşanan savaşlardan (Irak-İran Savaşı ve I. Körfez Savaşı) dolayı istenilen sonuç elde edilememiştir.

4. Kuveyt'in İşgali (I. Körfez Savaşı)

Osmanlı Devleti döneminde Basra vilayetine bağlı olan Kuveyt, 18. yüzyıldan bu yana El-Sabah ailesi tarafından yönetilmektedir. Aynı yüzyıldan itibaren liman şehrine dönüşen Kuveyt, 19. yüzyılda hem de Basra Körfezindeki stratejik konumu hem de Hindistan'daki sömürge faaliyetlerinin güvenliğinden ötürü, İngiltere'nin ilgisini çekmiş ve I. Dünya Savaşı esnasında İngiliz işgaline uğramıştır.¹⁹⁷

I. Dünya Savaşı sonrasında Basra Körfezi'ndeki hâkimiyetini perçinleyen İngiltere; Kuveyt emiri ile 1922 yılında Ügeyr Anlaşması'nı imzalamış ve Kuveyt, İngiltere'nin korumasına (manda) girmiştir.¹⁹⁸ Bu tarih aynı zamanda İngiltere tarafından Irak, Suudi Arabistan ve Kuveyt'in modern sınırlarının çizildiği tarihtir. İngilizlerin sınır paylaşımında Kuveyt'e 310 mil kıyı sahil şeridi verilmiş ancak Kuveyt'ten kat be kat büyük olan Irak'a ise 36 mil sahil şeridi verilmiştir. Dolayısıyla Kuveyt-İrak anlaşmazlığının temelinde bu sınır anlaşmazlığı yatmaktadır.¹⁹⁹ Suudi

¹⁹⁶ Arı, a.g.e., s. 422

¹⁹⁷ "Kuveyt, Ülke Profilleri", İNSAMER, <https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-i-kuveyt/> 01.02.2022.

¹⁹⁸ Zorgbibe, a.g.e., s. 52.

¹⁹⁹ Simons, a.g.e., s.344.

Arabistan, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman ile Basra Körfezi bölgesinde yer alan Kuveyt'te; bulunan çöl ve denizlerin altında dünyanın kanıtlanmış petrol rezervlerinin yüzde ellisi bulunmaktadır. Bu nedenle petrolün keşfi ülkenin kaderini değiştirmiştir.²⁰⁰

Kuveyt, 1961'de İngiltere'den bağımsızlığını kazanmıştır. O dönemde Irak'ta iktidarda olan Abdülkerim Kasım, Kuveyt'in bağımsızlığını tanımayarak, Osmanlı Devleti döneminde Basra vilayetine bağlı olmasını gerekçe göstererek Irak'ın bir parçası olduğunu öne sürmüştür.²⁰¹ Kuveyt-Irak ilişkilerinin sorunlu olmasına neden olan Kasım'ın bu iddiasının temeli, daha eskilere 1920'li yıllarda Faysal tarafından Irak'ın kuruluşuna denk gelen döneme dayanmaktadır. Nitekim Faysal'ın oğlu Gazi de babasının bu politikasını sürdürmüştür.²⁰² Seleflerinin bu politikasına karşın Arif kardeşler Kuveyt'in bağımsızlığını tanımış, Irak'ın Kuveyt üzerindeki hak iddiası bir süreliğine rafa kaldırmıştır; ancak 1964'te yapılan sınır belirleme görüşmeleri olumsuzlukla sonuçlanmış, 1967'de Kuveyt'e bağlı olan Ravdatayn bölgesi Irak tarafından işgal edilmiştir. Ancak bu işgal girişimi kısa süreli olmuş, Irak diplomatik görüşmelerin ardından bölgeyi boşaltmıştır. Irak'ın Basra Körfezine kısıtlı ulaşımın temel sorun olduğu Irak-Kuveyt sorunu devam etmiş, Irak askerleri 20 Mart 1973'te Kuveyt'e bağlı el-Samita karakoluna saldırı düzenlemiştir. Arap Birliği, mayıs ayında sorunu diyalog yoluyla çözmek için tarafları bir araya getirmiş, devlet başkanı yardımcısı Saddam Hüseyin bu toplantıda karakol baskınının hata olduğunu kabul etmiş ancak Irak'ın Basra Körfezi'ne çıkışını genişletmek için Kuveyt'ten Varba, Bubyayn veya derin sulara iniş için 7-8 kilometrelik bir sahil şeridinin verilmesini istemiştir.²⁰³ Ancak Irak'ın bu istekleri Kuveyt tarafından kabul edilmeyince iki ülke arasındaki problem devam etmiştir.

Irak-İran Savaşı, Körfez Bölgesinin tamamını tehdit eden bir soruna dönüşünce Suudi Arabistan'ın öncülüğünü yaptığı Körfez ülkeleri, savaş esnasında İran tehdidine karşı Irak'ı desteklemiştir. Irak, savaş döneminde dış borçlanmaya başvurduğunda ilk önce Suudi Arabistan ve Kuveyt, Irak'a kredi açmıştır. Irak'ın savaştan zararlı çıkması ve ekonomik açıdan darboğazda olması bir yana İran tehlikesini bertaraf edememesinden dolayı, Kuveyt verdiği borçları geri istemiştir. Ekonomik bakımdan

²⁰⁰ Cleveland, a.g.e., s.508.

²⁰¹ Armaoğlu, a.g.e., s.659.

²⁰² Polk, a.g.e., s.128.

²⁰³ Zorğbibe, a.g.e., s.54.

zor durumda olan Irak, Kuveyt'in borçlarına yönelik yapılandırma talep etmiş ve İran tehlikesinin sadece Irak'a yönelik olmadığı, Irak'ın Körfez ülkelerini hatta tüm Arapları İran'ın saldırgan planlarından korumak adına bu mücadeleye giriştiğini ileri sürmüştür.²⁰⁴ Kuveyt'in Irak'ın isteklerini reddetmesi üzerine iki ülke arasındaki ihtilaflar tekrar gün yüzüne çıkmıştır.

Irak, İran savaşı esnasında yıkılan Şattularap suyu ve Basra limanından dolayı sadece Türkiye ve Suudi Arabistan üzerinden açık olan petrol boru hatlarıyla petrol satışı gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla ülke ekonomisinin kısa vadede düzeltilmesi için daha çok petrol satışı yapması ihtiyacı ve iç politikadaki zorlu süreç, ülkeyi ekonomik darboğazdan kurtaramamıştır. Irak, petrol fiyatının düşmesine neden olan petrol üretim kotalarına uymama hususunu gündeme getirerek Kuveyt'i dizginlemeye çalışmıştır. BAE ve Kuveyt'in bilhassa fazla üretim yapması OPEC üyesi ülkelerin tepkisini çekmiş, doğal olarak en çok tepki gösteren darboğazdaki Irak olmuştur. İki ülkenin uyarıları dikkate almaması sorunun devam etmesine neden olmuştur.

Diğer yandan Irak, İran'la giriştiği savaşın yaralarını sarmak için ülke dışında başka bir zafer arayışına girmek zorunda kalmıştır. Bu arzularını gerçekleştirmesinin kestirme yolu, dış korumaya muhtaç olan ve Irak'a yapacağı askeri operasyonda ekonomik açıdan çok maliyetli olmayan petrol zengini Kuveyt olmuştur. Böylece Kuveyt'in anlaşmaya yanaşmaması Saddam'a istediği fırsatı vermiştir.

Saddam Hüseyin, Kuveyt'i petrol fiyatlarını OPEC'in belirlediği fiyatın altında satarak petrol fiyatını düşürmenin haricinde, Irak-Kuveyt ortak petrol havzası olan Rumelia'dan pay fazlası petrol çıkartmakla, ayrıca işgal zeminini hazırlamak için İsrail'in çıkarlarına hizmet etmekle suçlamıştır.²⁰⁵ Böylece Basra Körfezi'nde gerginlik artmaya devam etmiştir.

Diğer yandan Saddam Hüseyin, olası bir Kuveyt operasyonunda uluslararası toplumun vereceği tepkileri de hesaplamıştır: henüz Vietnam sendromundan kurtulamamış ABD ve Komünizmin yarattığı yıkım ile başı belada olan Avrupa ülkelerinin bu işgale sessiz kalacağını düşünmüştür. Ayrıca ABD yönetimi işgal öncesinde Irak'a milyarlarca dolarlık krediler vermesi ve savaş esnasındaki hak ihlalleri ve nükleer faaliyetlerine de göz yummasını ise mevcut ticari ilişkileri

²⁰⁴ Dawisha, a.g.e., s.224.

²⁰⁵ Cleveland, a.g.e., s.526.

kaybetmeyi göze alamayacağını da düşünmüştür. Ancak asıl önemli olan Saddam Hüseyin'in Kuveyt işgalinden önce 12 Nisan 1990 tarihinde beş ABD'li senatör ve ABD'nin Bağdat Büyükelçisi ile bir görüşme gerçekleştirmesi ve görüşmede ABD'li yetkililerin işgal planına kayıtsız kalarak desteklediği iddialarıdır.²⁰⁶

Böylece 1 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i ilhak etmek üzere işgal operasyonu başlatmıştır. Kuveyt ordusu işgale direnmeden dağılmış, emir ve ailesi Suudi Arabistan'a sığınmıştır. Saddam Hüseyin uluslararası toplumun tepkilerine dair yaptığı tahminlerde yanılmış, ABD başta olmak üzere birçok ülke Bağdat'ın Kuveyt'i işgaline ve ilhakına tepki göstermiştir. Zira ABD'nin önderliğindeki uluslararası toplum Irak'ın Basra Körfezinde bu denli yayılmasına tepki göstermiştir. I. Körfez Savaşı'ndan bilindiği üzere Basra Körfezi'nde petrol krallıkları dahil tüm ülkeler güç dengesi istemektedir. Bu sebepten Irak'ın Kuveyt'i işgali ile Körfez'in en güçlü ülkesi olması dengeleri altüst edeceğinden itiraz edilmiştir.²⁰⁷ Irak, bu tepkilere karşılık Kuveyt'in Irak'ın 19. vilayeti olduğunu ilan etmiştir. BM, işgalin ilk gününden itibaren Irak'ın çekilmesi yönünde görüş bildirmiş, BM Güvenlik Konseyi Sovyetler dâhil tüm üyelerinin onayı ile 29 Kasım 1990 tarihli kararnamesinde Irak'ın Kuveyt'i ilhak kararına tepki göstermiş ve 15 Ocak tarihine kadar çekilmemesi durumunda askeri güç kullanılmasını onaylayan 678 sayılı kararı almıştır.²⁰⁸

Yeni uluslararası sistemin (Soğuk Savaş sonrası) başat gücü ABD, askeri operasyona karşı olası tepkileri engellemek için Aralık 1990-Şubat 1991 tarihleri arasında Irak'ın insan hakları ihlalleri ve savaş suçları ile ilgili kampanyalar yürüterek Irak'a Kuveyt'ten çıkarma operasyonun altyapısını hazırlamıştır.²⁰⁹ Kuveyt'i ilhak kararı ile bölge ülkeleri için potansiyel tehlikeye dönüşen Irak'a yönelik operasyon ABD'nin öncülüğünde çıkartılan BMGK'nın kararını başta Körfez'in Arap ülkeleri olmak üzere İran dâhil birçok Müslüman ülke çıkarları oranında desteklemiştir. Irak'ın Basra Körfezi'ne erişimde sadece tartışmalı bölgeleri ele geçirerek geri çekileceğini düşünen ABD ise ilhak kararı sonrasında kongrenin onayı ile başkan Bush'a 12 Ocak 1991'de Irak'ı Kuveyt'ten çıkarması için gerekli gördüğü her türlü tedbiri uygulamaya koyma yetkisi vermiştir.²¹⁰ Öte yandan Irak'ı destekleyen Arap ülkelerinden Ürdün'ün

²⁰⁶ Simons, a.g.e., ss.346-347.

²⁰⁷ Armaoğlu, a.g.e., s.660.

²⁰⁸ Arı, a.g.e., s.446.

²⁰⁹ Simons, a.g.e., s.360.

²¹⁰ Arı, a.g.e., s.446.

kralı Hüseyin, sorunu barışçıl yollarla çözülmesi için Ağustos sonu ve Eylül ayı başlarında Madrid, Londra ve Paris'te bazı teşebbüslerde bulunmuş ancak bu teşebbüsler sonuçsuz kalmıştır. Son olarak 9 Ocak 1991'de ABD Dışişleri Bakanı James Baker, Irak Dışişleri Bakanı Tarık Aziz ile Cenevre'de bir görüşme yapmıştır. Ancak bu görüşme de diğer teşebbüsler gibi sonuçsuz kalmış ve Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak üzere 16 Ocak 1991'de Suudi Arabistan topraklarından “Çöl Fırtınası Operasyonu” başlatılmıştır. İlk etapta hava saldırıları ile başlatılan operasyon ile Irak'ın hava ve karadaki saldırı gücüne büyük bir darbe vurularak operasyon kabiliyeti bitirilmiştir. Irak, savaşın başında askeri operasyona misilleme olarak Suudi Arabistan ve İsrail'e füzelerle saldırıda bulunmuştur. 24 Şubat tarihine kadar devam eden hava saldırılarının ardından kara operasyonu evresine geçilmiştir. Irak ordusu, hiçbir mukavemet göstermeden 25 Şubat tarihinden itibaren Kuveyt'ten çekilmiş ve ABD Başkanı Bush 28 Şubat tarihinde operasyonun tek taraflı olarak bitirildiğini duyurmuştur. BMGK, Sovyet Rusya'nın müdahalesi ile 2 Mart 1991'de 686 sayılı ateşkes kararını kabul etmiştir.²¹¹ Irak ateşkes kapsamında bundan önce deklare edilen 12 güvenlik konseyi kararını, Kuveyt'in ilhakı kararını geri çekmeyi, verdiği hasarlara dair tespit edilen maliyeti ödemeyi, esirleri serbest bırakmayı ve savaş tazminatı ödemeyi kabul etmiştir. Böylece Saddam'ın Irak'ın kurtuluş reçetesi olmasını umduğu bu girişimi Irak için fiyasko ile sonuçlanmıştır.

Irak'ın tarihindeki en kapsamlı ve yıkıcı savaşlardan bir tanesi olan II. Körfez Savaşı'nın asıl etkisi bundan sonra ABD'nin öncülüğünde başlatılan uluslararası yaptırımlar olmuştur. Irak, BMGK'nın 3 Nisan 1991 tarihli 687 numaralı kararına göre ürettiği ve kullandığı kimyasal silahlar ve zehirli gazları ortadan kaldırmayı, BM gözlemcilerinin bütün askeri ve silah tesislerini kontrol etmesini kabul etmiştir.²¹² Birleşmiş Milletler Özel Komiyonu (UNSCOM) ve Uluslararası Atom Enerji Kurumu (IAEA) Irak'ın belirlenen programa uygunluğunu denetlemekle görevlendirilmiştir. İran-Irak Savaşı'nda Libya ve Suriye'nin haricinde tüm Arap ülkeleri Irak'ı desteklemiş ancak Körfez Savaşı esnasında ülkelerin çıkarları ve ABD'nin etkisine göre değişkenlik göstermiştir. Ürdün, Cezayir ve Yemen Irak'ı, diğer ülkeler ise Kuveyt'i desteklemiştir. Bu bakımdan II. Körfez Savaşı Arap dünyasında ayrışmaya neden olmuştur. Uluslararası politikalarda ise Soğuk savaş döneminde karşıt konumda

²¹¹ Armaoğlu, a.g.e., ss.662-665; Resolution 687, 1991, “adopted by the Security Council at its 2978th meeting”, <https://digitallibrary.un.org/record/108110>

²¹² Armaoğlu, a.g.e., s.665.

yer alan ABD ve Sovyet Rusya, uluslararası barış ve güvenliğe yönelik tehdit olarak gördükleri dönemin Irak yönetimine karşı Körfez Savaşı esnasında ortak mutabakata varmıştır. Diğer yandan Sovyet Rusya bu savaştan kısa bir süre sonra dağılmış ve tek kutuplu yeni bir uluslararası sistem biçimi ortaya çıkmıştır. Böylece Körfez krizi ve sonrasında uluslararası ve bölgesel politikaların yeni hâkimi ve başat belirleyicisi ABD olmuştur. Irak ise güç kaybından dolayı etkin bir bölgesel güç olmaktan çıkmıştır. ABD, Körfez Savaşlarından sonra bölgedeki petrol üretimini, ticaretini ve akışını tamamen denetimi altına almıştır.

5. Körfez Savaşı Sonrası

I. Körfez Savaşı'ndan istediği sonucu alamayan Saddam Hüseyin, savaştan sonra meşruiyetini sürdürmek için reform vaadinde bulunmuştur. Irak'ın Perestroyka'sı olarak adlandırılan reform sürecini başlatmıştır.²¹³ Reform paketi muhalif siyasilerin affı, ülke dışındaki siyasilerin geri dönmesi, ekonomik reform ve basın özgürlüğünü kapsamıştır. Ülkede var olan ekonomik krizden dolayı özelleştirme yoluna başvurulmuş, ek gelir sağlanmış, masrafları azaltmak için ordudan on binlerce asker terhis edilmiştir. Ancak işsizlik oranı yüksek olduğu için ülkede sosyal sorunlar patlak vermiştir. İş bulmakta zorluk çeken birçok Irak vatandaşı ile farklı Arap ülkelerinden gelen göçmen işçiler arasında zaman zaman çatışmalar yaşanmıştır. Ülkedeki sorunları düzeltmek için işgal dahil farklı maddi faktörlere odaklanan Saddam Hüseyin, sorunu çözememiştir.

I. Körfez Savaşı'ndan sonra Saddam yönetiminin aciziyetini fırsata çevirmek isteyen Şiiler ve Kürtler, ülkenin kuzeyinde ve güneyinde isyan başlatmıştır. Mart 1991'de başlayan ayaklanmalar (Mart İntifadası) ülkenin 18 vilayetine yayılmış ve 14 vilayette ise daha fazla etkili olmuştur. Kürt grupları 13 Mart tarihinde özerk yönetim kurulduğunu ilan etmiştir.²¹⁴ Irak ordusu, bu gelişmelerin ardından ülkenin kuzeyinde Kürtlere karşı geniş çaplı bir askeri operasyon başlatmıştır. Kısa sürede Kürt bölgelerini kontrol altına alan merkezi yönetim, Şii bölgelerindeki gibi sivil askeri unsur ayırt etmeden baskı uygulamış ve katliam yapmıştır. Bu sebepten milyonlarca Kürt mülteci İran ve Türkiye topraklarına sığınmıştır. Kürt sorunu BMGK'nın müdahalesi ile Şii sorunundan farklı olarak uluslararası boyuta evrilmiştir. BMGK,

²¹³ Simons, a.g.e., s.333.

²¹⁴ Marr ve Al-Marashi, a.g.e., s.182.

Irak'ın bu operasyonuna tepki göstermiş, ardından Duhok, Erbil ve Süleymaniye bölgelerini kapsayan 36. paralelin kuzeyindeki toprakları güvenli bölge ilan etmiştir.²¹⁵ ABD, Irak'ın kuzeyinde oluşturduğu bu bölgelere askeri birlikler göndermiştir. Haziran 1991'de bölgeden çekilirken Kürt halkına koruma sağlama ve Irak'ı denetim altında tutma formülü olarak Türkiye'nin güneyine Çekiç Güç kurmuştur. Çekiç Güç, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayı ile 1996 yılına kadar bölgede kalmıştır.²¹⁶ Böylece Kürt bölgeleri üzerindeki merkezi hükümet baskısı hafiflemiş, Irak ordusu ateşkesten sonra Erbil, Süleymaniye, Duhok ve Zaho'dan çekilmiş, peşmergeler bölgenin hâkim gücü olmuştur. Bu süreç merkezi hükümetin haricinde Kürt yapılanmalardan müteşekkil yeni mahalli yönetimin oluşturulmasının önünü açmıştır. Ardından Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği Partisi (KYB)'nin öncülüğünde 4 Ekim 1992'de Erbil merkezli olarak Irak Kürdistan Federal Hükümeti'nin kuruluşu ilan edilmiştir.²¹⁷

Irak'ın geçirdiği 11 yıllık savaş (Irak-İran ve I. Körfez Savaşları) döneminin ardından uluslararası yaptırımların da tesiriyle devlet fonksiyonları ve kapasitesi zayıflamış ancak Baas yönetimi ayakta kalmaya devam etmiştir. Saddam, Nisan 1991'de reform paketi hazırlamış ve muhaliflerle barışmak için Şii politikacı Sadun Hammadi'nin liderliğinde yeni bir hükümet kabinesi kurulmuştur.²¹⁸ Saddam Hüseyin, selefi Kasım gibi "kavmiyye" söyleminden vazgeçerek "vataniyye" söylemine yönelmiş, savaş dönemlerindeki gibi dini argümanlardan faydalanmıştır. Esasında feodal ve dini yapılanmalara karşı olan Baas ideolojisi, merkezi otoritesini sürdürmek için orta sınıf yerine aşiretlerle işbirliği yöntemine başvurarak, iktidara sadık kalan aşiretlere toprak dağıtımını yapılmıştır. Ancak toplum kahir ekseriyeti üzerindeki baskı yıkılışına dek devam etmiştir.

Körfez Savaşlarından sonra Irak'a sadece askeri alanda ambargo uygulanmamış, ticari ve ekonomik ambargolar da uygulanmıştır. Irak'ın yurtdışındaki bütün ekonomik varlığı dondurulmuş, tıbbi malzeme ve belirli gıda ürünleri dışında hem ithalat hem de ihracat yasağı konmuştur. Ambargoların kaldırılması da Irak'ın kitle imha silahlarının denetimine göstereceği uyumluluk şartına bağlanmıştır. Sınırlı gıda ve tıbbi malzemelerin girişi-alışverişi ise 1995'te yürürlüğe konulan "Petrol

²¹⁵ Armaoğlu, a.g.e., ss.668-669.

²¹⁶ Armaoğlu, a.g.e., s.669.

²¹⁷ Yıldırım, a.g.e., s.515.

²¹⁸ Marr ve Al-Marashi, a.g.e., s.186.

Karşılığında Gıda” programı çerçevesinde izin verilmiştir.²¹⁹ 7 yıl süren gıda programından dolayı Irak halkının geneli temel ihtiyaçlarını karşılayamamış, ülkedeki kriz hali devam etmiştir. Ülkenin ve yönetimin ana dayanağı olan orta sınıf yok olmuş, fakirlik yaygınlaşmış, baskıcı yönetim ve mahrumiyet Saddam Hüseyin’in yakınlarını dahi bezdirmiştir. Milyonlarca Iraklı resmi, gayr-ı resmi yollarla güvenli ülkelere sığınmak için Irak’tan göç etmiş öyle ki Saddam Hüseyin’in damadı Hüseyin Kamil dahi 1995’te ailesi ile ülkeden kaçarak Ürdün’e sığınmıştır.²²⁰

Saddam Hüseyin ve Baas Partisi karşıtı Kürt ve Şii Iraklı muhalifler, ABD ve İngiltere’nin teşvikiyle 27 Aralık 1991’de Şam’da bir araya gelerek Irak Ulusal Kongresi’ni kurmuştur. Kongrede Saddam Hüseyin yönetimine karşı birlikte hareket etme kararında uzlaşmıştır. Kürt ve ılımlı Arap muhaliflere verdiği desteği gitgide arttıran ABD yönetimi, Saddam yönetiminin devrilmesine yönelik görüşlerin ağırlık kazanmaya başladığı dönemde, Ekim 1998’de Irak Ulusal Kongresine 97 milyon dolarlık askeri yardım yapma kararı almıştır.²²¹ Ancak Saddam Hüseyin yönetimini devirme teşebbüsleri Kürt muhalif grupların alt kimlik kaynaklı (Sorani, Bahdinani) iç çekişmeleri²²², Arap-Kürt çekişmeleri ve Şiilerin ABD’ye güvenmemesi gibi nedenlerden dolayı gecikmiş, muhaliflerin Saddam Hüseyin yönetimini devirmelerine yönelik var olan inanç büyük bir darbe yemiştir.

Körfez Savaşından sonra neredeyse tüm askeri ve ekonomik kaynakları yok edilen Irak, BM’nin petrol ihracı karşılığı gıda programı sayesinde ekonomisini nispeten toparlanma evresine girmiştir. Ülkenin savaşlar sonrasında çöken altyapısı bu dönemde yeniden onarılmaya başlanmıştır; ancak 11 Eylül İkiz Kule saldırıları, ülkenin ve Saddam Hüseyin ve Baas Partisi’nin kaderini tamamen değiştirmiştir.

²¹⁹ Polk, a.g.e., s.177.

²²⁰ Polk, a.g.e., s.180.

²²¹ Arı, a.g.e., ss.360-362.

²²² Kürdistan Demokrat Partisi’ni yöneten arzani ailesi Bahdinan, Kürdistan Yurtseverler Birliği Partisini yöneten Talabani ailesi ise Soran alt kimliğine mensuptur. İki grup arasındaki alt kimlik kaynaklı rekabetten dolayı 1990’lı yılların ortalarında silahlı çatışmalar yaşanmıştır. ABD’nin arabuluculuk yaptığı 1998 tarihine kadar çatışmalar devam etmiş, sonrasında sulh sağlanmıştır. Bkz. Yahya Alkubisi, “Al-Iraq: al-Ihtijajat Wa’azmat al-Nizam al-Siyasi”, **al-Majala Siyasat Arabia**, sayı 83, Mart 2013.

6. 11 Eylül Saldırıları ve Irak'ın İşgali

Geçtiğimiz asrın başından bu yana geniş çaplı siyasi, ekonomik krizlerin ve coğrafi sorunların daha da görünür olduğu yeryüzünde Soğuk Savaşın bitişi büyük bir dönüşümün başlangıcıdır. Çağımızın önemli siyaset bilimcilerinden Francis Fukuyama, kapitalizm ve demokrasinin nihai zaferi olarak addettiği bu zaferi aynı zamanda dünyanın barışçıl bir dönemi ve tarihin sonu imgesi kabul etmektedir. İyimser hava nedeniyle bir dönem popüler olan bu imge, etno-dini çatışmaların artışı ile önemini kaybederek yerini medeniyetler çatışmasına bırakmıştır.²²³ Ortadoğu coğrafyası ise konumu ve petrol gibi doğal kaynakları nedeniyle tarihten tevarüs ettiği merkeziliğini bu dönemde korumaya devam etmektedir. Bu bağlamda Soğuk Savaş'ın galibi hegemon güç ABD'nin, Ortadoğu'nun bu özelliklerine Soğuk Savaş esnasında kayıtsız kalmadığı gibi sonrasında da kayıtsız kalmayacağı alenidir. Ülkeden ülkeye politikalarında değişiklik gözlendi ABD'nin Irak'a yönelik politikası bu dönem itibariyle, Irak'ın İran'la yaptığı savaştan itibaren giriştiği silahlanma ve askeri faaliyetlerini engelleme odaklı olmuştur. Irak, Körfez Savaşı sonrasında maruz kaldığı ekonomik, politik ve sosyal sorunlara rağmen silahlanma hususundaki politikasında kesintiye gitmemiştir.

1990'lı yılların başından itibaren Irak'ın nükleer silahlanma faaliyeti ve tehlikesine dair endişeler dünya gündemini epeyce meşgul etmiştir. Irak lideri Saddam Hüseyin ise nükleer silah edinme suçlamalarına cevabı sadece nükleer bir saldırıyı caydıracak kadar kimyasal silaha sahip olduğu ve nükleer silaha gerek duymadıkları yönünde olmuştur. Irak'ın Güvenlik Konseyi kararlarını kabul etmesine rağmen UNSCOM ve IAEA görevlilerini tesislerine sokmaması ve şartları yerine getirmemesi problemi krizin başlangıcı olmasına rağmen, Irak'ta yönetim değişikliği henüz gündeme getirilmemiştir.²²⁴ BMGK'nın 11 Ekim 1991 tarihli 715 sayılı oturumunda Irak'ın kitle imha silahlarını araştırmakla görevli komisyonu ve görevlileri engellemesi durumunda müdahale edilmesi kararı alınmıştır.²²⁵ Bu gelişmelerin ardından ülkeden kaçan Hüseyin Kamil, "Irak'ın nükleer silah ürettiği" açıklamasının ardından BMGK 14 Nisan 1995'te yaptığı 986 sayılı oturumda Irak'ın yükümlülüklerini yerine getirmesi kararı alınmış, böylece hafifletilen ve bitirilmesi

²²³ Evren Balta, **Küresel Güvenlik Kompleksi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s.17.

²²⁴ Arı, a.g.e., s.334.

²²⁵ Resolution 715, 1991, "Adopted by the Security Council at its 3012th meeting, on 11 October 1991" <https://www.un.org/depts/unmovic/documents/715.pdf>, 12.01.2022

umulan yaptırımlar yeniden faal hale getirilmiştir.²²⁶ Nitekim bu kararın ardından ABD birçok kez Irak'a hava saldırıları düzenlemiştir. 8 Kasım 2002 tarihli 1441 numaralı oturumu Irak'ın nükleer silahlanma faaliyeti konulu olmuş ve Irak'ın geçmişte alınan BMGK kararlarına (6 Ağustos 1990, 29 Kasım 1990, 2 Mart 1991, 3 Nisan 1991, 5 Nisan 1991, 15 Ağustos 1991, 11 Ekim 1991, 14 Nisan 1995, 17 Aralık 1999 ve 29 Kasım 2001) ve konulan kotalara uymadığı, konseye sunduğu raporun ise yeterli olmadığı vurgulanarak Irak'ın askeri ve silah üretim tesislerini gözlemci heyete açması kararı alınmıştır. Nitekim bu toplantı sonrasında Irak'ta incelemelerde bulunan IAEA Komisyonu Irak'ın müphem bilgiler sunduğunu ve elinde hala nükleer silah bulunduğunu beyan etmiştir.²²⁷

ABD'nin 11 Eylül 2001 tarihinde topraklarına yapılan terör saldırılarından sonra Ortadoğu'ya yönelik dış politikasının söylemi değişmiştir. Irak'ın Kuveyt'i işgali esnasında Washington'da iktidarda olan George H. W. Bush'un oğlu "George W. Bush, Ocak 2001'de yapılan başkanlık seçimini kazanmıştır.²²⁸ Oğul Bush'un iktidarında kilit noktaları 'neo-con' adı ile bilinen baskı grubu ele geçirmiştir. Neo-conlar, Saddam'ın büyük bir tehdit olduğunu ve bu tehdidin BM yaptırımları ile dize gelmediğine kanaat getirerek, Irak'ın ancak Saddam Hüseyin'in devrilmesi ile düzeleceği görüşünü savunmuştur. Bush'un karar alımına etki edebilme gücüne sahip olan bu yapı, el-Kaide Örgütünün gerçekleştirdiği 11 Eylül saldırılarını Irak ile ilişkilendirmiştir. Bu çerçevede ABD'nin yeni ulusal savunma stratejisi olan önleyici müdahale doktrini 17 Eylül 2002 tarihinde Başkan Bush tarafından deklare edilmiş ve el-Kaide'yi barındıran Taliban yönetimine karşı başlatılan askeri operasyon ile başlatılmıştır. Ancak ABD yönetimi bu operasyonu sadece Afganistan ile sınırlandırmayacağını işaretlerini vermiş ve yönünü Körfez Savaşı'ndan sonra terör örgütlerini desteklemekle ve nükleer silah üretmekle itham ettiği Irak'a çevirmiştir. Başkan Bush Ocak 2002'de yaptığı bir açıklamada Irak, İran ve Kuzey Kore'yi 'şer eksenini' ilan etmiştir.²²⁹

²²⁶ Stockholm International Peace Research Institute-SIPRI, "Iraq: The Unscm Experience" 1998, <https://www.sipri.org/sites/default/files/files/FS/SIPRIFS9810.pdf>

²²⁷ Resolution 1441, 2002, "Adopted by the Security Council at its 4644th meeting, on 8 November 2002", <https://www.un.org/Depts/unmovic/documents/1441.pdf>

²²⁸"The White House", George W. Bush, <https://www.whitehouse.gov/about-the-white-house/presidents/george-w-bush/>

²²⁹ Charles Tripp, **A History of Iraq**, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, ss.270-272.

Irak lideri Saddam Hüseyin'in 11 Eylül saldırılarını kınamayıp ABD'nin politikalarının sonucu ile ilintilendirmesi ve BM Nükleer Silah Denetleme Komisyonu üyelerini ilk etapta ülkeye kabul etmemesi ve sonrasında kabul etmesine rağmen ABD'ye istediği fırsatı sunmuştur. Bush, "Irak, İran, Suriye ve Kuzey Kore'yi hedef göstererek Böylece yeni bir askeri operasyon kararı verilmiştir. ABD'nin güç kullanma kararına rağmen BM İzleme Doğrulama ve Teftiş Komisyonu (UNMOVIC) ve IAEA gözlemci heyetleri 14 Şubat tarihinde ikinci bir rapor sunmuş ve bu rapora göre kitle imha silahları üretimine dair somut bir bulguya rastlanılamamıştır. Nitekim Irak yönetimi bu dönemde kitle imha silahlarının üretimi ve ticaretine dair yasaklama getirilmesi kararını almıştır. Ancak ABD yönetimi bu gelişmeleri yok saymış ve yaptırım getirilmesini talep etmiş ve ABD, İngiltere ve İspanya'nın önerisiyle 24 Şubat tarihinde BMGK'da Irak'ın kitle imha silahları ve askeri müdahale konusu tekrar gündeme getirilmiştir. Çoğunluk mutabakata varamadığı için operasyon yapılamamıştır.²³⁰ ABD, Irak'ın kitle imha silahları üretme hususu yeterli kanıt ve Güvenlik Konseyi'nin tüm üyeleri (Çin, Rusya, Fransa) mutabık olmamasına rağmen 20 Mart 2003 tarihinde şiddetli hava saldırıları ile Irak'a Özgürlük Operasyonunu (Operation Iraqi Freedom) başlatmıştır. Yaklaşık üç hafta süren operasyonun ardından Baas yönetimi sona ermiştir.²³¹

ABD yönetimi, Irak'ı yeniden dizayn etmek için işgal sonrasında emekli General Jay Garner'in başkanlığında Yeniden İnşa ve İnsani Yardım Bürosu'nu (ORHA) kurmuştur.²³² ORHA aracılığı ile Irak'ın geçici yönetimini kurma yoluna başvurmuştur. Bu çerçevede Saddam Hüseyin yönetimi döneminde sürgünde olan ABD müttefiki politikacılar başta olmak üzere etnik, dini ve birtakım siyasi kesimlerin temsilcilerinin katıldığı Nasriye ve Bağdat Konferansları yapılmıştır. Ancak ORHA Iraklı siyasilerin uzlaşıda mutabık kalamaması nedeniyle geçici yönetimi kurmakta başarılı olamamış, yerine Iraklı siyasilerin de yer aldığı "Paul Bremer'in başkanlığında Geçici Koalisyon Yönetimi (CPA) kurulmuştur. Irak'ın geleceğini etkileyen adımların atıldığı bu dönemde Premer, Baas yönetimi döneminden kalma devlet memurlarını tasfiye ederek (Ba'assızlaştırma/de-Ba'athification) görevine başlamıştır. Projenin uygulandığı ilk kurumlar ise üst düzey makamlardaki devlet görevlileri, ordunun bağlı olduğu Savunma Bakanlığı ve polis teşkilatının bağlı olduğu İçişleri Bakanlığıdır; bu

²³⁰ Arı, a.g.e., ss.384-385.

²³¹ Polk, a.g.e., s.190.

²³² Office of Reconstruction and Humanitarian Assistance (ORHA)

dönemde 385 bin asker, 285 bin polis ve 50 bin özel kuvvetler mensubu görevden alınmıştır.²³³ Bu politika ülke içindeki anarşi ortamının başlıca nedeni olup, ülke sınırlarında da boşluk yaratmıştır. 2003 yılı sonrası kaos ve iç savaşın en önemli nedeni olan yabancı savaşçılar, paramiliter/etno-mezhepsel örgütler ve dış müdahalelerin nedeni, sınırlarda ve ülke içinde güvenlik kurumlarının lağvedilmesinden dolayı meydana gelen bu boşluktur.

Parti-devlet düzeninin hâkim güç olduğu Irak vb. ülkelerde, devlet görevlerine geçişin veya hizmet alımın tek yolunun hâkim parti olduğu hakikatinin göz ardı edildiği tasfiye politikası, milyonlarca Iraklı'nın yaşamını etkilemiştir. Böylece işgalle umulan demokratik sistem, otorite, istikrar ve müreffeh yaşam hedefleri gerçekleştirilememiştir. Üstelik Bush yönetiminin kitle imha silahlarını tespit etmek için silah denetçisi Charles Duelfer'in başkanlığında kurduğu özel komisyon, 6 Ekim 2004'te ABD yönetimine sunduğu raporunda Saddam Hüseyin yönetiminin 10 yılı aşkın süre boyunca hiçbir kitle imha silahı üretmediği ya da edinmediği sonucuna varmıştır.²³⁴

ABD bataklığa dönüşen Irak'tan çıkış yöntemini, ülke yönetimini Iraklı siyasilere bırakmakta bulmuştur. Bu hedefin gerçekleşmesine yönelik ilk adım olarak Irak Geçiş Dönemi İdari Yasası kabul edilmiş, ardından "Geçici Yönetim Konseyi" kurulmuştur. Mesud Barzani, Celal Talabani, İyad Allavi ve Ahmed Çelebi gibi isimlerin yer aldığı geçici hükümette aşiretler ve Türkmenler göz ardı edilmiştir. Konseyin ardından Haziran 2004 tarihinde İyad Allavi'nin başbakanlığında Geçici Irak Hükümeti kurulmuştur. ABD, Irak'ın yeni idari yapısını etno-mezhepsel sisteme dayalı bir yönetim formül ile dizayn etmiştir. Bu formülün en önemli ayrıntısı tarafların sözlü ittifakı çerçevesinde Cumhurbaşkanı'nın Kürt, Başbakanın Şii ve Meclis Başkanının Sünnilerden seçilmesidir. Böylece fiili manada ABD idaresi sona ermiş, Irak'ın yönetimi Iraklılara bırakılmıştır.²³⁵

Irak'ın geleceğini belirleyecek politikalar ve aktörler, bu dönemde oluşturulan mezkûr yönetim formülü vesilesiyle türemiştir. Devlet kurumları bu formüle binaen etnik ve dini mezhepler arasında paylaştırılmış; grupların güç ve makam paylaşımından kaynaklanan hoşnutsuzluğu, yeni çatışmalara zemin hazırlamakla

²³³ Salihi, a.g.e., ss. 202-206.

²³⁴ Polk, a.g.e., s.188.

²³⁵ Marr ve Al-Marashi, a.g.e., s.37.

birlikte yeni dönemin aktörlerini belirleyici parametre olmuştur. Bakanlıklara yerleşen aşiret ve mezhep mensupları elde ettikleri maddi ve silahlı güç sayesinde ülkenin siyasi seyrini belirleme gücüne kavuşmuştur. Böylece milis gücü olanlar ön plana olmayan ise geri plana sürüklenmiştir.

Irak'ın en az 10 yıllık politikasını şekillendiren gelişmelerin başlangıcı mesabesindeki süreç ise etnik ve mezhepsel kimliklerin öne çıktığı 30 Ocak 2005 Geçici Meclis ve Hükümet Seçimleri ile 15 Aralık 2005 seçimleridir. Partiler seçimlere ittifaklar yolu ile dâhil olmuş, dikkat çeken ittifaklar ise çoğunluğunu muhafazakâr Şiiilerin oluşturduğu Birleşik Irak Listesi, Irak ulusal kimliğini öne çıkaran İyad Allavi'nin Ulusal Irak Listesi (el-İrakiye), Celal Talabani ve Mesud Barzani'nin önderliğinde birleşen Kürt partilerinin kurduğu Kürt İttifakı'dır. Sünni partiler ise farklı blokların içinde seçimlere katılmıştır. 15 Aralık Genel Seçimleri neticesinde KYB lideri Celal Talabani Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Talabani, hükümeti kurma görevini Şii Dava Partisi mensubu Nuri Maliki'ye vermiştir.²³⁶ 15 Aralık seçimlerinin Irak'ın siyasi atmosferindeki ayırt edici yanı Allavi ve Çelebi gibi seküler politikacıların güç kaybı, muhafazakâr grupların yükselişidir.

7. Nuri Maliki Dönemi 2007-2014

Irak'ın siyasi ortamında Caferi, Allavi, Çelebi gibi eski politikacılara nispeten tecrübesiz kabul edilen Nuri Maliki'nin; iflas eden altyapı, işsizlik ve çöken kamu hizmetleri, çözmesi gereken başlıca sorunlardır. Ancak bu dönem aynı zamanda ülkedeki mezhep ve iç çatışmaların arttığı dönemdir. Çatışmaların kırılma noktası Şia'nın kutsal türbelerinden Samarra'daki Ali Askeri türbesinin 22 Şubat 2006'da bombalanmasıdır.²³⁷ Bu elim hadise ülkede işgalin akabinde Sünnilere yönelik Baassızlaştırma projesi ile başlayan dışlamanın, güvenlik kurumlarında çoğunlukla Şiiilerin istihdam edilmesi ve bilhassa Şiiilerin bir kısmının Felluce'deki işgal karşıtı Sünni isyanına kayıtsız kalması sonrasında mezhep çatışmalarına dönüşen sürecin seyrini etkileyen katalizör olmuştur. Şii marjinal gruplar, El-Kaide gibi örgütleri öne sürerek Askeri türbesinin tahribatından Sünni grupları sorumlu tutmuş, Sünnilerin bölgelerine ve ibadethanelerine benzer saldırılar düzenlemiştir.

²³⁶ Salihi, a.g.e., ss.224-235.

²³⁷ Marr ve Al-Marashi, a.g.e., s.236.

Başbakan Maliki çatışma sorununu çözüme kavuşturmak için ABD desteğine ihtiyaç duymuş ve işbirliği yapmıştır. ABD yönetimi ise Irak'ı şiddet sarmalından kurtarma formülü olarak daha fazla asker göndermiştir. Ancak Maliki bu dönemde ABD'nin Sünni isyancıları sindirme politikasını desteklemekte iken Bağdat ve etrafına hâkim olan Sadr'ın Mehdi Ordusu'na yönelik operasyonları engellemiştir.²³⁸ Irak, on binlerce insanın yaşamını yitirdiği, milyonlarcasının ülkesini terk ettiği veyahut ülke içinde yer değiştirmek zorunda kaldığı bu çatışmalardan dolayı yaşanamaz bir hale gelmiştir. Çatışmaların müsebbibi olan DDSA'lara yönelik devlet tarafından adilane bir tutum sergilenmemesi, Sünnileri daha çok uzaklaşmaya sevk etmiştir.

Bu dönemin çatışmaları sadece işgal güçleri ile Selefi ve Sünni gruplar arasında yaşanmamıştır; Baas çizgisindeki milliyetçi gruplar ve güç paylaşımından memnun olmayan bazı Şii milis örgütler de ABD güçlerine karşı savaşmıştır.²³⁹ Öte yandan 2003 yılında memleketi Tikrit'te yakalanan Saddam Hüseyin, 5 Kasım 2006'da yapılan yargılama sonucunda insanlığa karşı işlediği suçlardan dolayı idama mahkûm edilmiş, 30 Aralık tarihinde de idam edilmiştir. Saddam'ın yakalanarak idam edilmesi Maliki'yi ülke içinde güçlendirmekle birlikte idamı esnasında çekilen görüntülerin basına sızdırılması ve bazı görüntülerde tahkir edilmesi, bazı Sünni grupların tepkisini çekmiştir. Bu sebepten ülkedeki gergin ve çatışma ortamı sonlandırılmamış, etnik ve mezhepsel kimlikler tamamen ön plana çıkmıştır. Böylece kuruluşundan itibaren hedeflenen ulusal kimlik projesi bir kez daha başarısız olmuştur.²⁴⁰

Irak'ta ABD işgali sonrasında yokluğu diğer temel ihtiyaçlara nispeten en çok hissedilen olgu güvenlidir. Modern Şii ve Sünni İslami aktivizminin iki farklı örneği olan El-Kaide ve Mehdi Ordusu, kontrol ettikleri bölgelerde ideolojilerine göre idari bir yapı ortaya koymuştur. Bu uygulama Irak'ta 2007 yılından itibaren yeni bir krizin kapısını aralamıştır. Anbar ve Diyala gibi Sünnilerin yoğun yaşadıkları bölgelerde etkin güce dönüşen El-Kaide'nin mahalli dinamikleri gözetmeden ortaya koyduğu yönetim yaklaşımı, Sünni aşiretlerin 2007 yılından itibaren El-Kaide ile yaptıkları ittifakı sonlandırmasına neden olmuştur. Aşiretlerin bu tutumu ABD'ye El-Kaide karşıtı yeni bir mücadele konsepti geliştirme ve aşiret dinamiğinden faydalanma fırsatı

²³⁸ Dawisha, a.g.e., s.270.

²³⁹ Tripp, a.g.e., s.307.

²⁴⁰ Marr ve Al-Marashi, a.g.e., s.239.

vermiştir. Bu bağlamda ABD askeri misyonu aşiret güçlerini silahlandırıp Konseyleri'ni kurmuştur.²⁴¹

Şii cenahta ise Sadr Hareketi'nin desteğini alarak Başbakan seçilen Maliki ile Mukteda Sadr arasında, ABD güçlerinin Irak'tan çekilme sürecine dair vuku bulan anlaşmazlık ile başlayan çatlak, bu şiddet dolu dönemin ikinci evresidir. Sadr'a bağlı isimler bu anlaşmazlıktan ötürü Maliki hükümetinden istifa etmiş ve Maliki-Sadr ittifakı sona ermiştir. Irak'ın denize açılan tek kapısı olan Basra, Mehdi Ordusu ve Şii milislerin kontrolüne geçmiş; kaçakçılık başta olmak üzere, halkta bıkkınlığa neden olan radikal yönetim modeli, Maliki hükümetini ayakta kalmak için önlem almaya sevk etmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak anlaşmazlık yaşadığı ve iktidarı için en büyük tehlike göstergesi olan Sadr'ın Mehdi Ordusu'na karşı Mart 2008'de ABD ve İngiliz güçlerinin hava desteği ile askeri operasyon başlatmıştır.²⁴² Düzenli ordu güçleri karşısında mukavemet gösteremeyen Mehdi Ordusu kısa sürede geri çekilmiş ve şehrin kontrolü hükümet güçlerine geçmiştir. Mehdi Ordusuna yönelik askeri operasyonlar sadece Basra ile sınırlı kalmamış, Sadr Hareketi'nin kaleleri olan Bağdat'ın Sadr Mahallesi (Sadr City) ve Amara kentine de askeri operasyonlar düzenlenmiştir. Olaylar öncesinde İran'ın Kum kentine yerleşen Mukteda Sadr, bu operasyonların ardından hareketin yeni örgütlenme modelini deklare etmiştir. Hareket, yeni örgütlenmede siyasi-sosyal hizmetler kanadı ve küçük çaplı askeri kanat olmak üzere ikiye ayrılmıştır.²⁴³ Öte yandan yeni siyasi programında mezhep ve etnik kimlikleri bir tarafa bırakan kapsayıcı bir dil kullanmayı tercih etmiştir.

Maliki, hem gücü tek merkezde toplama isteği hem de Şii tabanın desteğini kaybetme endişesinden dolayı, ABD'nin desteklediği ve mevcut sisteme entegre etmeye çalıştığı Sünni Sahva Konseylerine, ülkedeki mezhep temelli çatışmaları körükleme ihtimaline rağmen baskı uygulamıştır. Sahva Konseylerine hazine bütçesinden yardım edilmemesi, bazı liderlerin mal varlığına el konulması ve tutuklanması, yeni bir sorun ortaya çıkarmıştır.

ABD Dışişleri Bakanlığı personelini korumak için ABD Hükümetince Irak'ta vazifelendirilen Blackwater Şirketi askeri personelinin ihlallere karışması ve bu cürümlerin uluslararası çapta basına yansması, ABD'ye yönelik tepkilerin

²⁴¹ Dawisha, a.g.e., s.272.

²⁴² Dawisha, a.g.e., s.273.

²⁴³ Anthony H. Cordesman, "Sadr and the Mahdi Army", **The Center for Strategic and International Studies (CSIS)**, August 2008, s.23.

yükselmeye neden olmuştur. Eylül 2007’de Bağdat’ın Nisour Caddesinde konvoy halinde ilerlemekte olan Blackwater personelinin güvenlik gerekçesi ile sivillere ateş açması ABD’nin Irak’taki askeri varlığına yönelik tepkinin dönüm noktalarından bir tanesidir.²⁴⁴ Benzer olaylar ABD’nin uluslararası tepkileri, Maliki’nin ise Irak halkının tepkisini hafifletmek için Kuvvetler Statüsü Anlaşması’nı gözden geçirmeye sevk etmiştir. ABD askeri varlığının Irak’tan ayrılışını içeren ve Kasım 2008’de yapılan anlaşmaya göre ABD muharebe kuvvetleri Haziran 2009’da Irak kentlerinden, 2011 yılı sonunda ise Irak’tan tamamen çekilmesi kararında anlaşılmıştır.²⁴⁵ ABD-İrak ilişkilerinde askeri mecradan anlaşma çerçevesinde kalkınma ve ticari projelerin yer aldığı sivil bir mecraya geçiş yapılmıştır. Öte yandan Irak’taki kesimlerin yeni sisteme entegresini ve reformu amaçlayan anlaşmanın uygulamaya geçirilişinde aksaklık olmuştur. Arap İsyanları sonrasında Ortadoğu genelinde başlayan kamplaşma, mezhepsel güdülerin yön verdiği Irak’ta; yolsuzluk, kamu hizmetlerindeki eksiklik ve işsizlikten dolayı sirayet etmiştir. Bilhassa Sünni gruplar dışlanmadan ötürü kitleler halinde Maliki yönetiminin politikalarına tepki göstermiştir. Maliki’nin başbakanlığı dönemindeki en önemli adımlarından bir tanesi olan bu anlaşma, ikinci başbakanlık döneminde fiiliyata geçireceği baskı ve sindirme politikalarına, ABD’den doğan askeri boşluğu ise İran’ın doldurmasına elverişli ortamı hazırlamıştır.

2010 seçimleri öncesinde Maliki’nin politikalarından dolayı küstürülmüş Sünniler ve parçalanmış bir Şii kitle tablosu ortaya çıkmıştır. Önceki seçimde Şiiilerin mutabakatı neticesinde Başbakan olan Maliki, bu tablodan dolayı tüm kesimlerin muhalefetine maruz kalmıştır. Maliki ülkede şiddetin azaldığını iddia etse de Irak İslam Devleti’nin saldırıları hız kesmeden devam etmiştir. Buna karşın aşiretleri kısıtlama programı ve beraberinde ABD güçlerinin ülkeden belirlenen periyotta ayrılışını seçim stratejisi olarak belirlemiştir. 7 Mart 2010 tarihinde yapılan seçimde %28 oy ile Allavi’nin Irak Ulusal Koalisyonu birinci, Maliki’nin Kanun Devleti ise %27,4 oranında oy ile ikinci olmuştur.²⁴⁶ Bir önceki seçimde başarılı olamayan Allavi’nin bu seçimdeki başarısı, Salih Mutlak ve Usame Nuceyfi gibi Sünni politikacılarla yaptığı ittifaktır. Aynı zamanda Irak halkının istikrarlı ülke isteği de seçimlerin kaderini belirlemiştir. Maliki seçim sonuçlarına itiraz etmiş, baskıları neticesinde yeniden sayım yapılmış ve ilk sayım sonuçları doğrulanmıştır. 7 Mart

²⁴⁴ Kul, a.g.m., s.162.

²⁴⁵ Marr ve Al-Marashi, a.g.e., s.258.

²⁴⁶ Marr ve Al-Marashi, a.g.e., s.271.

seçimleri ülkede hala baskın olan seçim sonrası hükümet teşkili sorunu ve seçim esnasındaki ittifakların dağılıp yeni ittifakların kurulduğu ilk seçim olması hasebiyle önemlidir. İran, Kürtler ve Şiiiler arasında uzlaşma sağlamak için Celal Talabani ve Şii partileri Tahran'a davet etmiş, Allavi ve Sadr ise Şam'da Türk Dışişleri Bakanı (Ahmet Davutoğlu) ile bir araya gelmiştir. ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden ise hükümetin teşkilini hızlandırmak için Bağdat'ı ziyaret etmiştir. Dolayısıyla bu seçimin diğer önemli yanı bölgesel ve süper güçlerin uzlaşma sağlama girişimine yönelik müdahalesidir.²⁴⁷ 8 aylık bir sürecin ardından Kasım ayının başında Sadr Hareketi'nin Maliki ile uzlaşması, Maliki'nin yeniden Başbakanlığa seçilmesini sağlamıştır. Bu gelişme, Irak Yüksek Mahkemesinin hükümeti kurma görevini seçimlerde en çok oyu alan Allavi yerine en büyük ittifakı sağlayan gruba verileceği kararını etkilemiş ve Maliki çoğunluğu sağlayarak Başbakanlık görevine devam etmiştir. Cumhurbaşkanlığına tekrar Celal Talabani, Meclis Başkanlığına ise Usame Nuceyfi seçilmiştir. 2005 seçimlerine nispetle Sünniler hem oy kullanımını hem de yönetim kademelerinde daha fazla temsil edilmiştir. Bu gelişme Sünnilerin Irak'ın yeni yönetim modeline entegresine ve uzlaşmasına işaret etmekle birlikte, Maliki'nin kilit bakanlıklar olan İçişleri, Savunma ve Ulusal Güvenlik Bakanlıklarına atama yapmayarak geçici süre ile bizatihi bakanlıkları yönetmesi, gücü tekelinde tutma isteğinin göstergesi olduğu için diğer kesimlerin tepkisini çekmiştir. Öte yandan sürgünden dönen batı ülkelerinde eğitim almış Şii politikacıların (Allavi, Çelebi) yerini, İran ve Suriye'de sürgün hayatı yaşayan ancak ülkelerinde eğitimini tamamlayan Maliki ve Sadr gibi muhafazakâr politikacılar almıştır.

Irak halkı, Arap isyanları sonrasında yolsuzluk ve devlet sisteminin zayıflığından ötürü Maliki yönetimine tepki göstermiştir. Ancak Irak'taki gösterilerin teması, yönetim değişikliği isteğinin ana gaye olduğu Suriye'deki gösteriler gibi olmayıp, reform veyahut Nuri Maliki'nin istifasıdır. Bu isteğe karşın Maliki yönetimi 25 Şubat 2011 tarihinde "Öfke Günü/Öfke Cuması" adıyla gerçekleştirilen eylemlere, şiddet ile karşılık vermiştir.²⁴⁸ Aynı zamanda bu dönemde Sünni politikacılar sistematik olarak dışlanmaya devam edilmiş, Sahva Konseyleri lağvedilmeye çalışılmıştır. Maliki'nin Sünni politikacılara yönelik dışlama politikasının dönüm noktası, Sünni Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık Haşimi'nin politikalarına

²⁴⁷ Marr ve Al-Marashi, a.g.e., s.273.

²⁴⁸ Bilgay Duman, "Arap Baharı'nın Irak'a Yansıması ve Irak'ın Olaylara Yaklaşımı", **Ortadoğu Analiz**, cilt 3, sayı 36, 2011, s.26.

muhalefetten dolayı baskıya maruz kalması ve Aralık 2011’de Erbil’deki Bölgesel Kürt Yönetimine, akabinde Şubat 2012’de Türkiye’ye sığınmasıdır.²⁴⁹ Maliki’nin politikası, ABD’nin Irak’ta ancak Sünnilerin entegrasyonu ile barışın sağlanacağı savını tamamen çökertmiştir. Suriye’de başlayan iç savaş esnasında İran ve Esed yönetimini destekleyici ve mezhepsel hatları öne çıkarıcı politikaların ötesine geçip, İran’ın Suriye’ye askeri ve ekonomik yardımı için köprü işlevi görmesi, bu bağlamda dönüm noktasıdır.²⁵⁰ Sünnilerin mevcut yönetime yönelik tavrı hoşnutsuzluğun ötesine geçerek yönetimin ilgasını isteme boyutuna ulaşmış ve netice itibariyle IŞİD’in zemin kazanmasına elverişli ortamı sağlamıştır.

Irak’ta ABD askerlerinin ayrılışının ardından terörle mücadele noktasında istihbari ve operasyonel mecrada zafiyet yaşanmıştır. Bu zafiyetin temel nedeni orduya alınan farklı (Bedir Tugayları, Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi vb.) Şii gruplardır. Her grubun kendi çıkarına göre hareket etmesi, ordu komutasının askeri tecrübeden ziyade siyasi arenada tecrübeli olan isimlere verilmesi ordudaki zafiyetin başlıca nedenidir.²⁵¹ Sünnilerin ve El-Kaide’yi yenilgiye uğratan Sahva Konseyleri’nin ayrımcılığa uğramasının beraberinde vuku bulan bu gelişmeler, bu dönemde Anbar, Ninova ve Diyala’da meydana gelen IŞİD’le; mücadeleyi sekteye uğratmış ve IŞİD’in hâkimiyet alanı kazanması sonucunu doğurmuştur. Haşimi hakkında verilen tutuklama kararının bir benzeri önde gelen Sünni politikacılardan Felluceli Maliye Bakanı Rafi İsvi’nin korumaları için de verilmiştir. Nisan 2013 itibariyle Bağdat, Hille, Nasiriye, Bakuba, Felluce, Tikrit ve Kerkük’te 20 bombalı eylem olayı yaşanmış, yerel seçimlerde aday olan 15 kişi ölmüş, Ocak 2014’te protestocuları destekleyen Sünni politikacı Ahmed Alvani tutuklanmıştır. Bu gelişmeler Felluce’de aşiret güçleri ile ordu güçleri arasında çatışmalara neden olmuştur. Terörizmi destekleme iddiası sonucunda yapılan tutuklamalar Musul, Anbar ve Selahaddin gibi Sünnilerin çoğunlukta olduğu şehirlerde geniş katılımlı gösterilerle gösterilere neden olmuştur. Sünni kesim, protestolarda Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi gibi özerk bölge ve orduda istihdam edilme isteklerini dile getirmiştir.²⁵² Ancak Maliki protestocuların taleplerini dikkate almak yerine baskı yolu ile sonlandırmayı tercih etmiştir.

²⁴⁹ Arı, a.g.e., s.405.

²⁵⁰ Arı, a.g.e., s.405.

²⁵¹ Marr ve Al-Marashi, a.g.e., s.280.

²⁵² Marr ve Al-Marashi, a.g.e., ss.282-284.

Gösterilerde başat rol oynayan aşiretler, Maliki'nin bu tavrından ötürü IŞİD ile ittifaka başvurmaya sevk etmiştir.

Irak, Arap İsyanları ile işgal sonrasında yaşanan kaos ve çatışmalı ortama geri dönmüştür. Felluce'deki gergin ve çatışmalı ortam, IŞİD'in yükselişindeki dönüm noktası olmuştur. Örgüt aşiretlerle yaptığı anlaşmaya binaen Felluce'deki çatışmalara katılmış ve sonrasında kentin kontrolünü ele geçirmiştir. IŞİD'in kısa sürede bu denli etkin olması, Sünni bölgelerin ekonomik ve sosyal politikalar bağlamında mahrum bırakılmasıdır. Hükümetin bu bölgelere yatırım yapmaması toplumsal çatışmalara verimli bir ortam hazırlamıştır.

Şiddet ve kaosun hâkim olduğu bu ortamda Nisan 2014'te genel seçimlerin yapılması planlanmıştır. 2014 seçimlerinin en belirgin meziyeti partilerin seçime koalisyonlu olarak, seçim sonuçlarına göre koalisyonlara yönelmesidir. Esasen Şii tabakanın en güçlü oluşumları olan Sadr Hareketi ve Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi, diğer siyasi partiler gibi güvenlik kaygısından dolayı Maliki'nin başbakanlığı hususunda anlaşamamıştır. Bu nedenle Şii partiler tek çatı altında seçime katılmamış ve çoğunluğu sağlayamamıştır. Buna rağmen Maliki 92 milletvekili kazanarak seçimlerden zaferle ayrılmıştır.

IŞİD, Irak'ın seçimlere odaklandığı bir dönemi fırsata çevirmiş ve Baas Partisi bakiyesi unsurlarla yaptığı ittifak vesilesiyle Kerkük, Selahaddin ve Diyala'ya yerleşme zemini bulmuştur. 10 Haziran 2014'te Irak'ın ikinci büyük kenti Musul'u ele geçirmiş, Musul'un ardından Selahaddin vilayetinin merkezi ve Tikrit'i ele geçirmiştir. 9-11 Haziran 2014 tarihleri arasındaki bu düşüş, güvenlik açısından Irak'ta 2003 yılı sonrasında yaşanan en büyük çöküştür.²⁵³ Musul'un düşmesi ve IŞİD'in Bağdat'a yaklaşması, Maliki'nin 2014 seçimlerini kazanmasında kilit rol olan terör sorunu kadar etkili olmamış ve Şiiler dâhil tüm kesimin tepkisini almıştır. Böylece işgal sonrası Irak tarihinin en önemli siyasi aktörlerinden olan Maliki, görevinden istifa etmiştir.

²⁵³ Rafid Jaboori, "Malamih alkhitaab walsiyasat alshiyaiat fi aleiraq baed suqut almawsil", **Siyasat Arab**, Doha, Mart 2017, sayı 25, s.56.

8. 2014 Sonrası Dönem

Zor zamanlarda devreye girmesi ile bilinen Irak Şiiilerinin dini otoritesi Ayetullah Ali Sistani, IŞİD'in Musul'u ele geçirmesinin ardından yaşanan kriz durumuna kayıtsız kalmamış ve Maliki'nin başbakanlık görevini sürdürmesine rıza göstermemiştir. Sistani'nin Şiiiler arasında sağladığı uzlaşma ve ardından diğer siyasi partilerin rızası neticesinde 11 Ağustos tarihinde Dava Partisi'nden Haydar Abbadi, hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.²⁵⁴ Maliki'den bir enkaz devralan Abbadi İngiltere'de yaşamış, Dava Partisi'nin uzlaşmacı ve ılımlı üyelerinden bir tanesidir. Abbadi tercihi aynı zamanda Irak'ın yeniden toparlanma için bölgesel ve uluslararası güçlerin desteğine olan ihtiyaca ve Batı ile uzlaşma isteğinin göstergesidir.

Öte yandan IŞİD bu dönemde kontrolündeki Suriye toprakları haricinde Irak topraklarının yaklaşık 3/1 kısmını ele geçirmiştir. Kuzeyde IKBY'nin başkenti Erbil'e, doğuda İran sınırına ve güneyde Bağdat'a yaklaşmıştır. IŞİD'in Musul Barajını ele geçirme operasyonu, Sincar bölgesinde yaşayan Yezidi topluluğuna yönelik katliam niteliğinde saldırılarına ilaveten Erbil'deki askeri üssüne yönelik saldırı endişesi, ABD'yi harekete geçirmiş ve IŞİD'e karşı hava saldırıları başlatılmıştır. 4-5 Eylül 2014'te yapılan NATO toplantısıyla gündeme gelen IŞİD Karşısı Uluslararası Koalisyon, 66 ülkenin peyderpey katılımı ile kurulmuştur.²⁵⁵ Askeri operasyon, yerel askeri unsurlara eğitim ve silah desteği, mali kaynakları kesme adımları ile faaliyetlerine başlayan koalisyon, çalışmalarının ardından örgütün ilerleyişi durma noktasına gelmiştir.

Başbakan Haydar Abbadi'nin ajandasındaki en önemli konu olan IŞİD karşıtı mücadele haricinde halkın beklentisi olan temel hizmetlerdir. Temel hizmetlerdeki eksiklikler ve yolsuzluk nedeniyle Bağdat, Basra, Kerbela ve Ncef başta olmak üzere Şiiilerin yoğunlukta olduğu birçok şehirde yeni protestolar yapılmıştır. Bilhassa Şiiilerin ağırlıkta olduğu bölgelerde gösterilerin yaygın olması bu sürecin dikkat çeken yönüdür. Başbakan Abbadi bu süreçle başa çıkmak için reform yapmaya karar vermiştir. Bu kararın dikkat çekici yönü, 2013 yılında Sünni bölgelerinde yapılan gösterilere askeri yöntemle karşılık veren merkezi hükümetin, Şii bölgelerinde başlayan gösterilere reform vaadiyle karşılık vermiştir. Mukteda Sadr, bu gösterilerde

²⁵⁴Marr ve Al-Marashi, a.g.e., s.286.

²⁵⁵ Recep Tayyip Güler ve Ömer Behram Özdemir, "DEAŞ: Ortaya Çıkışı, Yükselişi ve Çöküşü", **Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler**, Ed. Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, Ankara, SETA Yayınları, 2021, s.485.

protestocuları destekleyerek taraftarlarını sokaklara dökmüş, gösteriler vesilesiyle Irak kimliğini öne çıkaran yeni bir siyasi propaganda ile kaotik Irak siyasetine geri dönüş yapmıştır. Abbadi'nin teknokrat hükümet kurma girişimi, siyasi elitler tarafından engellenmiş ve Şiiler arası ihtilafı derinleştirmiş, petrolün düşen fiyatı ülke ekonomisine büyük bir darbe vurmuş, ülkedeki kaotik ortam devam etmiştir.

Irak'ın gündemini son yıllarda meşgul eden en önemli gelişmelerin başında IKBY'nin bağımsızlık referandumu gelmektedir. 2005 Anayasasında IKBY'nin kendi hükümetini, güvenlik kurumlarını kurma ve Bağdat'a danışmadan farklı ülkelerle karşılıklı ticari ve siyasi ilişki geliştirme yetkisi verilmiştir. Ancak Bağdat-Erbil yönetimleri arasında petrol gelirleri ve Kerkük, Musul, Diyala vilayetlerine bağlı bazı 'ihtilafli bölgeler' in paylaşımından ötürü var olan gerginlik yeniden başlamıştır. Esasen Irak Kürtlerinin bağımsızlık hayalinin geçmişi daha eski olmakla birlikte yeniden gündeme gelen bu problemler, Mesud Barzani liderliğindeki Kürt cenahına Haziran 2017'de bağımsızlık referandumu yapma kararı vermiştir. 25 Eylül 2017'de bağımsızlık için referandum yapılmış, %92 çoğunlukla bağımsızlık kararı çıkmıştır.²⁵⁶ Ancak bu karar sonuçları açısından hem iç hem de bölgesel bağlamda sert tepkilere maruz kalmıştır. Referandum krizi Merkezi Hükümet ile IKBY arasında silahlı çatışmalar boyutuna yükselmiş, Haşd-i Şa'bi Kerkük ve Sicar'ı askeri müdahale ile IKBY'den geri almıştır. Irak'ı yeni bir iç savaşa sürükleme evresine getiren bu karar, IKBY'nin bir dizi yaptırıma maruz kalmasından ötürü vazgeçmesiyle sona ermiştir.

Irak'ın 2018 yılındaki en önemli gündemi 12 Mayıs 2018 tarihi genel seçimler olmuştur. %44 oranında katılımın olduğu seçimlerden Sadr'ın Sairun Koalisyonu birinci, Haşd-i Şa'bi bileşenlerinden müteşekkil Fetih Koalisyonu ikinci, Başbakan Abbadi'nin Nasır Koalisyonu ise üçüncü olmuştur. Katılım oranının düşük olduğu bu seçimlerin ardından "Cumhurbaşkanlığına KYB'nin adayı Berhem Salih, Meclis Başkanlığına eski Anbar Valisi Muhammed Halbusi ve Başbakanlığa Celal Talabani'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde yardımcılığını yapan Adil Abdulmehdi seçilmiştir.²⁵⁷ Abdulmehdi, selefleri gibi yolsuzlukla mücadele, savaş mağduru bölgelerin kalkınması ve yeniden imarı, ekonominin iyileştirilmesi, işsizlik sorununun azaltılması gibi sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Ancak bu sorunların

²⁵⁶ Recep Tayyip Gürler ve Cengiz Danişan, "Irak 2018", **Ortadoğu Yıllığı 2018**, Ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman, sayı 14, 2018, s.23.

²⁵⁷ Gürler ve Danişan, a.g.e., ss.26-28.

çözümü bir yana, İran'ın DDSA'lar üzerinden Irak, Yemen, Suriye ve Lübnan gibi ülkelerde nüfuz edinmesinden kaynaklanan ABD-İran rekabetinin şiddetlenmesi hem Irak'ı hem de Abdulmehdi hükümetini zor durumda bırakmıştır.

2019 yılı Ortadoğu Bölgesi için yeni bir halk hareketliliğinin başladığı evredir. Aralık 2018'de Sudan'da başlayan protestoları, Şubat 2019'da Cezayir'deki Hirak Hareketi izlemiş, Ekim ayında ise Irak ve Lübnan'da başlayan kitlesel gösteriler yeni hareketliliğin devamı olmuştur.²⁵⁸ Esasen Irak'ta geçmiş yıllarda dönemsel olarak vuku bulan protestolar olmasına rağmen katılımcı ve etki bakımından Ekim 2019 Gösterileri (Tişrin Protestoları) kadar etkili olmamıştır. Temel hizmetlerin sağlanması, yolsuzluk ve işsizliğin bitirilmesi gibi isteklerle başlayan gösterilere Haşd-i Şa'bi'nin müdahale etmesi, sürecin seyrini değiştirmiştir. Müdahalelerin ardından İran'a bağlı misyonlar ve Haşd-i Şa'bi'nin bazı ofisleri ateşe verilmiş, mevcut hükümetin topluca istifası, yeni seçimlerin yapılması ve mevcut partilerin yer almadığı teknokrat bir hükümetin kurulması talep edilmiştir. Abdulmehdi Hükümeti, katılım bakımından Şii kesimin çoğunlukta olduğu gösterilerin ardından kalkınmayı hedefleyen reform yapılması yönünde söz vermiştir. Ancak göstericilerin geri adım atmaması partiler arasında ayrışmaya neden olmuş ve Sadr'ın Sairun Koalisyonu Hükümetten desteğini çekmiştir. Abdulmehdi, gösterilerin sonlandırılmaması ve ölü sayısının artmasının ardından 29 Kasım 2019'da görevinden istifa etmiştir.²⁵⁹

2019 yılı sonundan Nisan 2020 tarihine dek Irak'ta hükümet kurulamamıştır. Cumhurbaşkanı Berhem Salih, 9 Nisan tarihinde hükümet kurma görevini eski gazeteci ve eski Irak Ulusal İstihbarat Dairesi Başkanı Mustafa Kazımı'ye vermiştir.²⁶⁰ Kazımı'nin işgal sonrası göreve gelen diğer Şii başbakanlardan farkı, bağımsız bir figür olması ve bürokratik gelenekten gelmesidir. Ayrıca göreve geliş sürecinde hem Sünni hem de Kürt siyasi oluşumlarının desteğini almıştır. Göreve başladığı dönemde ülke gündemini meşgul eden en önemli gelişmeler koronavirüs pandemisi, terörle mücadele, İran-ABD mücadelesi, Şii milisler ve ekonomik krizdir.

²⁵⁸ Mohammad Affan ve İsmail Yaylacı, "İkinci Dalga Arap İsyanlarında Siyasal İslam", **Al Sharq Strategic Research**, İstanbul, 2020, s.4.

²⁵⁹ Recep Tayyip Gürler, "Irak 2019", **Ortadoğu Yıllığı 2019**, Ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman, sayı 15, 2019, s.27.

²⁶⁰ Recep Tayyip Gürler, "Irak 2020", **Ortadoğu Yıllığı 2020**, Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve İsmail Numan Telci, sayı 16, 2020, s.29.

ABD'nin Suriye'de askeri faaliyetleri olan Haşd-i Şa'bi'ye bağlı bazı milis grupların karargâhlarına hava saldırıları düzenlemesi ve Haşd-i Şa'bi'nin bu operasyonlara karşılık olarak 27 Aralık 2019'da Kerkük'teki K-1 ABD askeri üssüne roketlerle düzenlediği saldırı ve ardından yandaşlarının Bağdat Büyükelçilik binasını basarak ateşe vermesi, Irak'ta yeni bir gerilimi başlatmıştır.²⁶¹ ABD, 3 Ocak 2020'de Bağdat Havalimanında İran Devrim Muhafızları Ordusu Dış Operasyonlar Birimi Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani'ye insansız hava araçları ile saldırı düzenlemiştir. Ayrıca saldırıda Ketaib Hizbullah komutanı ve Haşd-i Şa'bi'nin önde gelen yöneticilerinden Ebu Mehdi el-Mühendis de öldürülmüştür.²⁶² Birisi süper ve diğeri bölgesel olan iki gücün arasında var olan rekabetin ve gerilimin bir parçası olan bu suikast, bölgesel politikaları doğrudan etkilemenin haricinde Bağdat yönetimini dış politika ve güvenlik açısından ikileme bırakmıştır.

2019-2022 yılları arasında ülke politikasının ana konusu, çözülemeyen hükümet krizi olmuştur: Irak'ta 10 Ekim 2021'de genel seçimler yapılmıştır. Bir buçuk ay sonra onaylanan seçim sonuçlarına göre Sadr Hareketi 73 milletvekili çıkartarak birinci parti olmuştur. Ancak tarafların anlaşmazlığından dolayı hala hükümet krizi çözülememiştir.²⁶³

9. Irak Dış Politikası

Ortadoğu'nun kaynak açısından zengin ve değişken politik sürecine sahip ülkesi Irak; bölgesel mutabakat, istikrar ve ekonomik büyüme için bir güç olma özelliğine muktedir olduğu kadar aynı zamanda etnik ve mezhepsel çatışmaya elverişli olma potansiyeline de sahiptir. Barındırdığı bu meziyetlerden dolayı Irak'ın dış politikası, bölge ülkeleri ve uluslararası boyutta önemlidir.

1922'de Kral Faysal tahta çıktığında ülke dış politikası mandater sistemden dolayı İngiltere'ye bağlı kalmıştır. Ülkenin bağımsızlığından sonra Raşid Ali Gilani'nin başbakanlığında 1933'te kurulan hükümette Nuri Said dışişleri bakanlığına getirilmiştir. Kral Faysal'ın Suriye'deki yönetiminden itibaren yol arkadaşı olan Said

²⁶¹ Gürler, a.g.e., s.35.

²⁶² Michael Young, "Alwilayat almutahidat qatalat qasim sulaymani, qayid faylaq alquds" **Carnegie Middle East Center**, 03.01.2020 <https://carnegie-mec.org/diwan/80691>

²⁶³ Yusuf Can Ayaz, "Irak 2021", **Ortadoğu Yılığ 2021**, Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve İsmail Numan Telci, sayı 17, 2021, ss.31-36.

hem dışişleri bakanlığı hem de başbakanlık görevlerinde İngilizlerin ülkedeki etkisinin devam etmesine olanak sağlamıştır.²⁶⁴

Irak, bağımsızlığına kavuştuktan sonra 1932’de Milletler Cemiyeti’ne üye olarak uluslararası sahnedeki yerini almıştır.²⁶⁵ I. Faysal’ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Gazi, babasına göre yönetici kabiliyeti zayıf olup etkili bir yönetim ortaya koyamamıştır. Bu sebepten ülkedeki hizipler ve yerel yapılanmalar arasında çıkar mücadelesi baş göstermiş ve darbeler dönemi yaşanmıştır. Ülkede yakın bir zamanda zuhur eden yeni nesil aydın ve reformist gruplar, İngilizlerin desteklediği eski dönem politikacılar arası mücadele baş göstermiştir. Bu dönemde kavmiyye veya vataniyye doktrinlerinden etkilenmiş olan yeni siyasi tabakanın siyasi tutumu ülkenin iç ve dış politikasını etkilemiştir. Bu bağlamda Irak siyasetinde ilk defa Arap kimliğine karşın Irak kimliğini dile getiren Hikmet Süleyman’ın başbakanlığı döneminde Irak’ın Arap olmayan komşuları ile ilişkilerini geliştirme amaçlı bir dış politika benimsenmiştir. Irak bu amacını gerçekleştirmek için 1937’de Sovyet Rusya’nın Basra Körfezi ve Hint Alt Kıtası’na ulaşma teşebbüsünü engellenmeye yönelik savunma hattı oluşturma hedefi ile kurulan, aynı zamanda modern Ortadoğu’nun ilk bölgesel güvenlik ittifakı olan İran, Türkiye ve Afganistan arasında imzalanan Sadabat Paktı’na katılmıştır.²⁶⁶

Irak’ın II. Dünya Savaşı’na denk gelen Raşid Ali Gilani hükümeti dönemindeki dış politikası, dünya savaşında tarafsızlık üzerine endekslenmekle birlikte, bu dönemde Irak’a sığınmış olan Kudüs müftüsü Emin el-Hüseyni’nin etkisiyle Alman tarafgirliğine dönmüştür. Bu politik tutum çerçevesinde İngiltere’nin Irak’ta askeri varlığını arttırma isteği Gilani tarafından reddedilmiş, Irak ordusundaki İngiliz danışmanların yerini Alman danışmanlar almış, böylece ülkenin dış politikası tamamen Alman eksenine girmiştir. Ancak İngilizlerin Irak’ı işgali ve savaş galibi olmaları ülkedeki kısa süreli Alman etkisini sonlandırmıştır.²⁶⁷

²⁶⁴ Talip Özdoğan, “Modern Irak’ın Oluşumu (1917-1941)”, Erciyes Üniversitesi 2010, s.159.

²⁶⁵ Batatu, a.g.e., s.218.

²⁶⁶ Marr ve Al-Marashi, a.g.e., s.37.

²⁶⁷ Dawisha, a.g.e., ss.98-104.

Müftü Emin el-Hüseyni: I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusunda görev yapmış, savaştan sonra Filistin’deki İngiliz mandaterliği, Yahudi yerleşimine ve işgale karşı mücadeleyi örgütlemiştir. İngiltere’nin Filistin’i taksim planına karşı çıktığı için hakkında tutuklanma kararı çıkartılmış ve bu sebepten ötürü 1937’de ilk önce Lübnan’a ardından Irak’a sığınmıştır. Filistin davası için ülke dışından faaliyetlerini sürdürmüş, II. Dünya Savaşı döneminde Almanlarla işbirliği yapmıştır. Etkili bir hatip olan el-Hüseyni Iraklı genç nesil politikacı ve aydınları etkilemeyi başarmış ve savaş döneminde ülkede İngiliz aleyhtarlığının yükselmesine katkıda bulunmuştur.

Bkz. Velid el-Arid, “Emin el-Hüseyni”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, <https://islam.ansiklopedisi.org.tr/emine-el-huseyni>

1958'de General Kasım'ın yaptığı darbenin ardından Irak'ın dış politikası Kasım'ın müttefiki Komünist Parti'nin de etkisiyle Sovyet Rusya yönüne kaymıştır. Irak, Sovyet Rusya ile ekonomik ve askeri anlaşmalar imzalayarak destek almış, Bağdat Paketi'nden çekilmiştir. Sovyet Rusya ile yakınlaşmasının temel nedeni, Batı blokunun o dönemdeki en önemli müttefiklerinden olan Şah yönetimindeki İran ve İsrail yanlısı politikadır. İran, Irak'ta Baas Partisi iktidarı ele geçirdiğinde Batı bloku ile müttefikliğine güvenerek, darbenin etkisiyle var olan kargaşa ortamından yararlanmayı hedeflemiş ve 1969'da 1937 anlaşmasını tek taraflı feshetmiştir. Böylece İran'ın Basra Körfezi'ne hâkim olma emeline Batı Blokunun sessiz kalması, Irak'ı tamamen Sovyet Rusya'ya yaklaştırmıştır. Bağdat, İran'ın 1937 anlaşmasını iptal etmesi, ülkedeki Kürt ayrılıkçıları desteklemesi ve 1971'de Büyük ve Küçük Tunb Adaları'nı işgalinin ardından Tahran ve Londra ile tüm diplomatik ilişkilerini kesmiş, Sovyetler ile 15 yıllık bir dostluk anlaşması imzalamıştır.²⁶⁸ Böylece dış politikada General Kasım ile başlayan Sovyet Rusya-Irak yakınlaşması Baas Partisi'nin iktidarı döneminde de devam etmiştir.

Irak, Baas Partisi iktidarı döneminde petrol gelirlerinin de etkisiyle oluşan nispi refah ve istikrar ortamına güvenerek, Mısır'ın İsrail'le imzaladığı Camp David Antlaşmasının Arap dünyasında yarattığı lider ülke boşluğunu doldurmaya heveslenmiştir. Mısır, bu anlaşmadan ötürü Arap ülkeleri nezdindeki prestijini yitirmiş ve Irak, lider ülke boşluğunu doldurmak için harekete geçmiştir. Bu dönemde Arap ülkeleri nezdinde hem Mısır'a yönelik soyutlama politikasının başını çekmiş hem de siyasal üstünlük kazanmak için bölgesinde daha aktif dış politika izlemiştir. Diğer yandan Şah yönetiminin düşüyle birlikte bölgede ortaya çıkan lider ülke boşluğunu İran'dan devralmak istemiştir.

Irak'ın Baas Partisi iktidarı döneminde rekabet halinde olduğu diğer bir ülke Baas Partisi'nin yönettiği Suriye'dir. Irak ile yakın siyasi tarihi benzeşen (darbeler, siyasi istikrarsızlık, ideoloji) Suriye'nin 1950'li yılları siyasi kargaşa içerisinde geçmiştir. Bu karmaşa döneminde ordu içinde güçlenen Baas Partisi 8 Mart 1963 tarihinde yaptığı askeri darbe ile iktidarı devralmıştır. Sivil-asker parti mensupları arasındaki iç çekişme 1966'da askeri kanadın gerçekleştirdiği yeni bir darbe ile sonuçlanmıştır. Böylece Fransızların manda dönemindeki siyasi tercihi ile Suriye ordusunda etkin konuma yükselen Nusayri azınlık 1966 darbesi ile ülke yönetimini ele

²⁶⁸ Simons, a.g.e., ss.306-307.

geçirmiştir. Ancak Nusayri subaylar arasındaki iç çekişmeden dolayı ülkede sular durulmamış ve Hafız Esed 1970’te yaptığı darbe ile ülkenin tek hakimi olmuştur. Hafız Esed, yakın tarihlerde Irak’ta iktidara gelen Baas Partisi ile aynı minvalde tek adam yönetimi ile Suriye’yi yönetmiştir. Dış dünyaya Arap milliyetçiliği ve İsrail karşıtlığı içerikli bir dış politika retoriği ile seslenen Esed, esasında pragmatik, esnek ve iktidarının çıkarlarını esas alan bir dış politika modeli ortaya koymuştur. İktidarının ilk yıllarında Arap ülkeleri ile iyi-dost ilişkiler kurma isteğini öne sürmüş ancak ilerleyen yıllarda başta aynı ideolojik kaynaklardan beslendiği Irak olmak üzere Suudi Arabistan, Mısır ve Ürdün gibi bazı Arap ülkeleri ile ilişkileri krize dönüşecek seviyede kötüleşmiştir. Bu çerçevede dış politikada Birleşik Arap Devleti söylemi öne sürülse de Suriye’nin takındığı politik tutumun çıkar eksenli olmasının en önemli örneği İran ve Irak ile geliştirdiği ilişkileridir. Aynı ideoloji tarafından yönetilmelerine rağmen iki ülke ilişkileri, 1970’li yıllarda kötüleşmiştir.²⁶⁹

Irak-Suriye ilişkilerinin kötüleşmesinin başlıca nedenleri; iki ülkenin birbirlerinin muhalefet unsurlarını (Irak’ın muhalif Müslüman Kardeşleri, Suriye’nin Bağdat’taki bir askeri darbe teşebbüsünü desteklemesi) desteklemekle suçlaması, Fırat Nehri suyunun kullanımı ve petrol boru hattından dolayı petrol kullanım anlaşmazlığıdır. Diğer yandan Baas’ın iki ideoloğu Eflak ve Bitar, 1966 darbesinin ardından tutuklanarak bir süre sonra Lübnan’a sürgüne gönderilmiştir. Eflak, 1970 darbesinin ardından Irak’a yerleşmiştir. Dolayısıyla iki ülke arasındaki gerilimin bir parçası da Baas’ın temsiliyet sorunudur.²⁷⁰

Suriye Baası, Irak’ın Huzistan ve Şattularap sorunlarında İran’ın lehine olan bir anlaşmayı kabul etmesini Arap halklarının Filistin kaybına eşdeğerde tutmuştur. Ancak iki ülke ilişkilerindeki gerilimin dönüm noktası Saddam’ı İran’a taviz vermekle itham eden Esed’in, 1979 Devrimi sonrasında İran ile iyi ilişkiler kurması ve İran-İrak Savaşı esnasında Irak’a karşı İran yanlısı bir politika sergilemesidir.²⁷¹ Irak’ta Baas yönetiminin yıkılışı ve baba Esed’in vefatının ardından iki ülkenin ilişkilerinde petrol ve ekonomik çıkarlara bağlı olarak göreceli bir düzelme dönemine girilmiştir. Maliki’nin oğul Esed yönetimini el-Kaide mensuplarını destekleyerek Irak

²⁶⁹ Muhammed Hüseyin Mercan, “1970’den Günümüze Suriye Dış Politikasının Temel Parametreleri”, **Bağımsızlıktan Arap Baharı’na Suriye: İç ve Dış Politika**, Ed. Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık Ankara, Nobel Yayıncılık, 2016, ss.242-25.

²⁷⁰ Arı, a.g.e., s.129.

²⁷¹ Mercan, a.g.e., s.249.

topraklarına gönderme iddiası, ilişkileri bir süreliğine tekrar kötüleştirmiştir. Ancak Arap İsyanlarının ardından iki ülke topraklarının birleşik bir cepheye dönüşmesi, Maliki ve Esed'i aynı mihverde, ortak amaçlar uğruna bir araya getirmiştir.

Irak'ın Sovyetler ile dostluk anlaşması, ittifakı ve ticareti olmasına rağmen, Saddam'ın Sovyetlerin Afganistan işgalini eleştirmesinden ötürü Irak-Sovyetler ilişkileri bozulmuştur. Irak, bu boşluğu doldurmak için ABD ile yakınlaşmıştır. İran savaşı sonrası ABD-İrak ilişkileri II. Körfez Savaşı'na kadar iyi bir evrede devam etmiştir. Irak, I. Körfez Savaşı'nı kazanmamasına rağmen İran'ı BM ateşkesine razı ettiği için, iç ve dış politikada galip tavrı takınmıştır. Ardından İran savaşı esnasında Irak'a yardım eden Arap ülkelerinden Mısır, Ürdün ve Kuzey Yemen'in yer aldığı yeni bir konseyin kurulmasına öncülük etmiştir. Bu çerçevede Arap İşbirliği Konseyi (Arab Cooperation Council) 16 Şubat 1989'da Bağdat'ta kurulmuştur.²⁷² Esasen Körfez İşbirliği Konseyi'ne katılımı engellenen dört ülkenin tepkisel yaklaşımı neticesinde kurulan konsey, daha çok ekonomik kalkınmayı ve işbirliğini amaçlayan bir örgütlenme modelidir. Ancak Irak'ın Kuveyt'i işgalinden sonra faaliyetlerini üyelerinin işgal konusundaki politik tutumundan dolayı askıya almış ve sonrasında dağılmıştır. Saddam Hüseyin, savaş sonrasında ilk etapta Suudi Arabistan ve Kuveyt ile iyi ilişkilerini sürdürmüş, bilhassa Suudi Arabistan Irak'ın yeniden kalkınması için maddi destek vermiştir. Bu çerçevede iki ülke ile saldırmazlık, tarım, sulama, içme suyu dâhil birçok alanda yeni anlaşmalar imzalanmıştır. Yüklü borçlarını hafifletme ve kalkınma temelli bu projeler Irak'ın silah üretimi ve ihracatından dolayı komşuları arasında tedirginliğe yol açmıştır.

Saddam Hüseyin'in bu dönemde İsrail'e karşı tehditkâr açıklamaları ABD ile ilişkilerin soğumaya başladığı dönemdir. ABD, Saddam Hüseyin'in İsrail atom bombaları ile saldırırsa nükleer silahlarla karşılığını alır açıklamasına tepki göstermiş, Irak'ın tahıl talebini askıya almıştır. İki ülke ilişkileri II. Körfez Savaşı sonrasında tamamen bozulmuştur.²⁷³

II. Körfez Savaşı sonrasında ABD'nin dış politikasındaki birincil hedeflerinden bir tanesi, Saddam yönetimine yönelik; terörizmle irtibat kurma, Dünya Ticaret Merkezine yönelik saldırılara karşılık ve kimyasal silah üretme dâhil birçok suçlama ile uyguladığı baskı politikasıdır. Irak'a karşı Bill Clinton'un başkanlığı esnasında

²⁷² Simons a.g.e., s.334.

²⁷³ Simons, a.g.e., s.338.

çifte kuşatma stratejisi uygulanmıştır. Bu strateji aynı zamanda İran'a karşı da uygulanmıştır. Irak'ın anlaşmalara uymadığı öne sürülerek bazı zamanlarda hava saldırıları düzenlemiş, yurtdışında faaliyet gösteren Saddam yönetimi muhalifi siyasi oluşumları destekleyici politikalar uygulamaya koyulmuştur.²⁷⁴ Clinton ikinci kez ABD başkanı seçildiğinde Saddam yönetimine karşı daha sert bir politika sergilemiştir. Yaptırımların sürdürülmesi haricinde ABD'li siyasiler arasında 1998 yılı itibariyle Saddam yönetiminin yıkılmasına yönelik görüşler ağırlık kazanmaya başlamıştır. Clinton'dan sonra iktidara gelen Georghe W. Bush döneminde yaşanan 11 Eylül saldırıları ise Saddam yönetimine karşı aktifleştirilen yıkıcı politikanın dönüm noktasıdır.

Irak'ta yaşanan yönetim değişikliği, ülkenin toparlanması için yeni yönetimi bölgesel ve küresel güçlerle ilişkilerini yeniden kurmaya sevk etmiştir. Zira yatırım, enerji kaynakları ticareti ve benzer kalkınma araçları ve ülkeyi yeniden ayağa kaldırmak için elzem olan yeni bir dış politika ile sağlanabilirdi. Ancak yeni dönemde merkezi hükümetin içindeki etkin konumları Şii politikacıların ve bürokratların ele geçirmesi ve Şiilerin öncelenmesi, ülkede yeni bir ayrışma doğurmuştur. Bilhassa eski Başbakan Nuri Maliki'nin Başbakanlık makamına geldiği 2006 yılından itibaren ülkedeki önemli kararları alma ve gücü tekelinde bulundurma isteği Irak'ın merkezi ve kurumsallaşmış bir iç politika gibi dış politika izlemesine de engel olmuştur. Maliki'nin İran'la yakınlaşması bu açıdan önemlidir ve İran'a Irak'taki etkinliğini pekiştirme fırsatı vermiştir. Ancak İran ile yakınlaşma politikaları Irak'ı tutarlı bir dış politika izlemekten yoksun bırakmış, yalnızlığa sürüklemiş, ülkedeki kaos ortamının devam etmesine olanak sağlamıştır. Öte yandan ülkenin kuzeyinde iç ve dış işlerinde özerk olan IKBY, bağımsız mali kaynakları ve dış politikası ile merkezi hükümete meydan okumuş ve bağımsızlık teşebbüsünde bulunmuştur. Sünni politikacılar ise merkezi hükümetin ayrıştırıcı politikasından dolayı Türkiye, Katar ve Suudi Arabistan gibi ülkelere destek arayışına girerek farklı bir dış politika izlemiştir. Kısacası Irak'ta Saddam iktidarının devrilişinden sonra ABD'nin aktifleştirdiği mezhep ve etnisiteye dayalı siyasi kota, savaş sonrası kaos ortamının devamına ve yeni iç çatışmalara neden olmuştur. Merkezi hükümetlerin ve politikacıların uzlaşmayan siyasi ajandaları, ülkenin ulusal önceliklerden ziyade etnik ve mezhep temelli çıkarlara göre yönetilmesi sorunsalını ortaya çıkarmıştır. Böylece Irak her grubun sırtını bir dış

²⁷⁴ Polk, a.g.e., ss.181-183.

güce dayama ihtiyacı hissettiği, ulusal birlikteliğin ve politikanın olmadığı girift bir ülke olma özelliğini sürdürmüştür. Bu durumun beraberinde ülke ve halkın yararına olacak aktif bir dış politika izlenememiş ve dış müdahalelere açık bir hale gelmiştir.

Irak, Mustafa Kazımî'nin başbakanlığı devralmasının ardından eşit yaklaşımli ve arabuluculukta etkin rollü bir dış politika izlemeyi hedeflemiştir. Dış politikada II. Körfez Savaşı'ndan bu yana ilişkileri kopuk olan Suudi Arabistan ile 2015 yılında başlayan diplomatik görüşmeler, Kazımî'nin başbakanlığı döneminde askeri, ekonomi ve kalkınma alanlarında geliştirilerek bir üst merhaleye yükseltilmiş, en önemli hamlesi ise Mart 2021'de Bağdat'ın arabuluculuğunda başlayan İran-Suudi Arabistan normalleşme görüşmeleridir.²⁷⁵ Ayrıca Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un katıldığı "Bağdat İşbirliği ve Ortaklık Konferansı" bölgesel sorunların işbirliği ve diyalog yolu ile çözülmesi hedefi ile yine Kazımî tarafından başlatılmıştır.

Öte yandan Ürdün ve Mısır ile yapılan zirve, Kuveyt işgali sonrasında Arap dünyasından tecrit edilen Irak'ın yeniden entegrasyonunun ilk adımıdır. Böylece İran-Suudi Arabistan müzakereleri, Irak-Ürdün-Mısır Zirvesi ve Bağdat İşbirliği ve Ortaklık Konferansı, Irak'ın bölgesel dış politikada arabuluculuk rolü üstlenmesi, dış politikada etkin ve güçlü hamlelerle ön plana çıkmayı hedeflemesi açısından önemlidir.

C. İran-İrak İlişkileri

Doğal kaynakları, deniz ve nehir taşımacılığı kapasitesi ve stratejik konumundan dolayı uluslararası ticarete ve politikalarda önemi haiz olan Irak'ın hem eski hem de modern dönemde en çok etkileşimde olduğu komşularından bir tanesi İran'dır. İran'da kurulan Ahameniş, Part, Sasani İmparatorlukları Irak topraklarına hükmetmiş, bu hanedanların başkentleri bugünkü Bağdat topraklarına yakın bir yerde kurulmuştur.²⁷⁶ Bereketli Irak toprakları İran imparatorluklarının Ortadoğu ve ötesine ulaşma yolu olması hasebiyle önemlidir ve İran'da hüküm süren devletler, bu toprakları kontrol etmenin mücadelesini vermiştir. Irak üzerindeki tahakküm mücadelesi Osmanlı-Safevi çekişmesinde de yer edinmiş; Bağdat taraflar arasındaki savaşlarda birkaç defa el değiştirmiştir. İki ülkenin modern dönemde devlet yapılarında benzerlik gösteren

²⁷⁵ Rahim Farzam, "İran-Suudi Arabistan Normalleşme Görüşmeleri", İRAM Center, 30.07.2022, <https://iramcenter.org/iran-suudi-arabistan-normallesme-gorusmeleri/>

²⁷⁶ Axworthy, a.g.e., s.235.

durumlar vardır. Zira hem İran hem de Irak, I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz işgaline uğramış ve monarşi ile yönetilmiştir. Ayrıca iki ülkede de mevcut politikaları yerle bir eden ve buldukları bölgeyi etkileyen devrimler (1958 ve 1979) ve bölgesel güç kaynaklı rekabeti yaşanmıştır.

20. yüzyılda iki ülke ilişkileri kâh iyi kâh kötü seyirde devam etmekte iken, Cezayir Anlaşması ile nispeten düzelmiştir. Ancak 1979 İran devrimi ile birlikte iyi ilişkilerden gergin ilişkiler ve çatışma dönemine girilmiştir. Humeyni, 1978'de Irak'tan Paris'e gittiğinde verdiği bir demeçte önce Şah, sonra Şeytan ABD sonra Saddam Hüseyin ve kâfir Baas Partisi tanımlaması ile iktidarı ele geçirdiğinde Irak'a karşı sergileyeceği tutumunu açıkça göstermiştir.²⁷⁷ Böylece Şah sonrası dönemde iki ülke ilişkileri, hem Humeyni'nin hedef alıcı söylemleri hem de Saddam Hüseyin yönetiminin Şiilere uyguladığı zulüm derecesine varan baskılarından dolayı gerginleşmiş ardından 20. yüzyılın en kanlı çatışmalarından olan Irak-İran Savaşı yaşanmıştır.

1. İran-İrak Savaşı

İrak, Şii imamların Kerbela, Necef, Kazımiye ve Samarra'da bulunan türbelerinden dolayı Şiilerce değer verilen bir toprak parçasıdır; aynı zamanda İran'dan sonra Bahreyn ile dünyada Şii nüfusun en çok olduğu ülkedir. Bu bakımdan İran-İrak arasındaki ticari ilişkilerin dışında İran'dan Kerbela, Necef, Kazımiye ve Samarra'daki kutsal mekânlara sürekli yapılan ziyaretler, ticari ilişkiler kadar değerlidir.

1.300 km civarında uzunluğun olduğu iki ülkenin sınırları, İngiliz işgalinden sonra yine İngilizler tarafından 1914 yılında yapılan anlaşma ile çizilmiştir. Bu tarihten sonra zaman zaman yapılan bazı değişikliklere rağmen Şattülarap suyu ve İran'a bağlı Arap nüfusun yaşadığı Huzistan bölgesi sorunu, bu dönemde çizilen sınırlardan kaynaklanmaktadır. Soğuk Savaş döneminde iki ülke ilişkilerinin gidişatını belirleyen başlıca konular da bu saiklerden kaynaklanmaktadır.²⁷⁸

İngilizlerin çizdiği Irak sınırlarında Basra Körfezinde Irak'a diğer ülkelere nispeten kısıtlı bir alan bırakılmıştır. Iraklı politikacılar bu sebepten Körfezde sürekli sınır ve liman kullanımlarının değiştirilmesini dile getirmiştir. Şattülarap sorunu,

²⁷⁷ Simons, a.g.e., s.308.

²⁷⁸ Zorğibe, a.g.e., ss.13-20.

Hikmet Süleyman'ın başbakanlığı döneminde İngiltere'nin arabuluculuğunda 4 Temmuz 1937'de İran ile ortak kullanımı konusunda ve 1913-1914 sınır anlaşmasının tekrar teyit edildiği bir anlaşma ile geçici süreyle çözüme kavuşturulmuştur.²⁷⁹ Anlaşmaya göre İran'a kanalda sefer ve yol, Irak'a da kanal kullanımı dışında kontrol hakkı verilmiştir. Ancak bu anlaşma Irak siyasetinde tepki çekmiş ve Süleyman hükümeti sonrasında anlaşmanın baskı altında imzalandığı sıklıkla dile getirilmiştir. Nitekim aynı durum Şahın Körfez politikasındaki değişkenlik durumu için de geçerlidir. İran, 1969 yılında Irak'ın suyolundaki yükümlülüklerini yerine getirmediğini iddia ederek kanalın ikiye ayrılmasını talep etmiştir. Talep Iraklılar tarafından kabul edilmeyince 1937 anlaşmasını geçersiz sayılmış ve kanalın kullanımını engellemiştir.²⁸⁰ İran'ın bu tavrı iki ülke arasında yeni bir gerilime neden olmuş ve her iki ülke, iç işlerinde ve dış işlerinde baskı kartı olarak kullanılan dosyaları tekrar açmıştır. İran, Baas yönetimine karşı mücadele eden Kürtleri ve Şiileri yeniden desteklemiş, Irak ise Şah muhaliflerini desteklemiştir. İran'ın muhalif Kürtlere sınırlarını açmasının neticesinde isyanı bastırmakta başarısız olan Irak yönetimi sorunu çözmek için sulh önermiştir. İran kanadında ise Şah, Irak'a karşı açık bir savaştan çekindiği için sorunun diplomatik yolla çözüme kavuşturulmasına razı olmuştur. Böylece iki ülke arasında Cezayir Anlaşması imzalanmış ve Irak, bu anlaşmaya göre Şattularap suyolunun doğu yakasını İran'a bırakmıştır.

Irak'ta Kasım döneminden itibaren zengin petrol rezervleri olan Huzistan'ın bağımsızlığı savunulmuş, böylece Huzistan meselesi Irak'ın iç ve dış ajandasındaki birincil konulardan olmuştur. Irak, Huzistan'ın yeri geldiğinde bağımsızlığını istemiş yeri geldiğinde de Irak toprağı olduğunu iddia etmiştir. Cezayir Anlaşmasında Şattularap sorunu gibi Huzistan sorunu da ele alınmış ve Irak, İran'ın Kürt etnisiteye verdiği desteği çekmesi karşılığında, Huzistan üzerinde İran'ın egemenliğini tanımıştır. Böylece bu sorun da kısa süreliğine çözüme kavuşturulmuştur.

Aynı dönemde İran-İrak ilişkilerinin önemli dosyalarından bir tanesi de Irak'ın vatandaşı olan Kürtlerin dışında yine vatandaşı olan Şiilerle yaşadığı problemlerdir. Şah döneminde İran'ın gündeminde olmayan bu mesele, 1979 devriminin ardından İran'ın gündemine girmiştir. Çünkü İran'ın devrimi ve devrim sonrasında verdiği mesajlar, sadece İran'daki Şiilere yönelik olmamış, Ortadoğu'nun farklı ülkelerinde

²⁷⁹ Simons, a.g.e., s. 306.

²⁸⁰ Marr ve Al-Marashi, a.g.e., s.116.

yaşamakta olan diğer Şii'leri de etkilemiştir. İran devriminin mimarı Humeyni'nin Ortadoğu'daki birçok iktidarı İslami olmamakla itham etmesi büyük problemlere yol açmıştır. Bilhassa Müslüman nüfusun çoğunun Şii olduğu Irak, bu söylemden dolayı hem İran hem de vatandaşı olan Şii'lerle kriz dolu bir dönem geçirmiştir. Saddam Hüseyin'in ülkede iktidarı tamamen ele geçirdiği döneme denk gelen bu gelişmeler, Irak'ın iç ve dış güvenliğini tehdit eder boyuta ulaşmış ve önlem almaya sevk etmiştir. İran; Kürt muhaliflere, Saddam yönetimi ise misilleme olarak İran yönetiminden otonom yönetim, petrol gelirlerinden pay ve merkezi hükümette temsil hakkı isteyen Huzistan halkına destek vermiştir. Savaşa giden süreçteki dönüm noktası, Şii Dava Partisi'nin İran'ın desteğiyle Şubat 1980'de Baas yönetiminin köşe taşlarından Tarık Aziz'e ve bazı politikacılara düzenlediği suikast girişimleri, sabotaj eylemleri ve Mustansiriye Üniversitesinde çıkan olaylardır. Saddam yönetimi, Dava Partisi'nin bu faaliyetlerine karşı Irak Şii'lerinin liderlerinden Muhammed Bakır es-Sadr'ı ilk önce tutuklamış ardından kız kardeşiyle birlikte idam etmiş, binlerce Şii'yi İran'a sınır dışı etmiştir.²⁸¹ Humeyni, bu gelişmelerden sonra Baas yönetimini din dışı (kafir) ilan etmiş ve Irak Şii'lerine devrim çağrısında bulunmuştur. Humeyni'nin bu çağrısı Şii'lerin Sadr'ın idamına karşı duydukları öfke ile birleşince ülkenin güneyinde ayaklanmalar çıkmıştır. Saddam yönetimi bu ayaklanmaları bastırmış ancak iki ülke arasındaki ilişkiler bu gelişmelerden sonra tamamen kopmuştur.²⁸²

Saddam Hüseyin, İran'a savaş açmadan önce Şah taraftarı bazı generallerin 24-25 Mayıs darbe teşebbüsü ve Şah'ın son başbakanı Şahpur Bahtiyar'ın Humeyni'yi devirme planlarını desteklemiş, ardından Cumhurbaşkanı Ebu'l Hasan Beni Sadr-Humeyni anlaşmazlığından faydalanmaya çalışarak İran'ı dizginlemeyi hedeflemiştir.²⁸³ Ancak bu süreçler ve ABD'nin başarısız rehine kurtarma operasyonundan umduğu sonuç çıkmayınca, son kozunu devreye koymuştur. Böylece Irak devrim sürecinde dağılan ordunun zayıflığı ve rehine krizinin ardından süper güçlerce dışlanmış İran'a savaş açmıştır.

Irak'ın savaş öncesinde iyi olan ekonomisi ile Arap ülkeleri arasında dinamik bir güce dönüşmesinden kaynaklanan özgüveni, Saddam'ın Nasır'dan sonra boş kalan Arap dünyasının liderliğine yükselme arzusu Irak'ın savaşma motivasyonuna yöne

²⁸¹ Dawisha, a.g.e., s.222.

²⁸² Cleveland, a.g.e., s.461.

²⁸³ Simons, a.g.e., ss.309-310.

veren faktörlerdir. Bu gelişmelerin ardından iki ülke arasında savaş başlamadan birkaç ay önce gerilimin etkisiyle sınır boylarında bazı küçük çatışmalar yaşanmıştır. İran ordusu Irak'ın Hanekin ve Mendeli şehirlerini bombalamış, 7 Eylül 1980 tarihinde benzer bir saldırı tekrarlanınca Saddam Hüseyin Cezayir Anlaşmasının feshedildiğini ve Şattülarap'ın Irak'ın egemenliğinde olduğunu ilan ederek, 23 Eylül itibariyle 20. yüzyılın son demlerinde uluslararası sistemi de etkileyecek olan son konvansiyonel savaş başlamıştır.²⁸⁴

İran ordusu, savaşın başlangıcında devrimin etkisiyle de nizami bir görüntü sergileyememiş ve Irak ordusuna karşı başarısız olmuştur. Irak, hava saldırıları desteğiyle karadan askeri çıkartma yaparak, İran'ın güneyindeki Huzistan bölgesini ele geçirmeyi hedefiyle ilk operasyonunda ilerlemeye başlamıştır. İran'ın en önemli ekonomik kaynağı petrolü kontrol altına alarak yeni yönetimi bitirmeyi amaçlamıştır. Huzistan Araplarının da desteğini alarak kısa sürede İran'ı kontrol edeceğini düşünen Irak, kısa süre sonra yanılmış, Şii Huzistan halkı Arap olmasına rağmen Irak'ı desteklemek yerine ülke içine doğru göç etmiştir.²⁸⁵

İran kısa bir süre sonra saldırı şokunu atlatarak karşı saldırıya geçmiştir. İran'ın bu başarısında Humeyni'nin İran halkının ulusal, dini duygularını ustaca yönetmesi, Şah'ın güvenliği önceleme politikasından dolayı askeri teçhizat bakımından Irak'a nispeten daha güçlü olması ve nüfus bakımından Irak'tan fazla olma avantajı sayesinde savaşta üstün konuma geçmiştir. Suriye, Nisan 1982'de topraklarından geçen Irak'ın petrol boru hattını kapatarak Irak'a büyük bir ekonomik darbe vurmuş, ancak Ürdün, Sudan, Mısır, Kuveyt ve Suudi Arabistan, Irak'ı hem ekonomik hem de askeri açıdan destekleyerek, Irak'ın bu açığını kapatmaya çalışmıştır. Irak ordusu bu desteğe rağmen, 1982'de tahammül edememiş ve geri çekilmeye başlamıştır.²⁸⁶ Irak savaşın bu evresinden itibaren savunma pozisyonuna geçmiş, hatta Şii nüfusunun çoğunlukta olduğu İran sınırındaki stratejik Basra kenti, neredeyse İran'ın eline geçmiştir. Saddam Hüseyin bu gelişmelerin karşısında tekrar Arap ülkelerinden acil destek talep etmiştir. İran'ın üstün konuma geçmesi üzerine Körfez ülkeleri diplomatik temaslarla sorunu çözmek için devreye girmiş ancak İran'ın ateşkes için Irak'tan savaş tazminatı, savaş suçlusu ilan edilmesi, Irak'tan sınır dışı edilen Şiiilerin geri alınması ve Saddam

²⁸⁴ Marr ve Al-Marashi, a.g.e., ss.144-145.

²⁸⁵ Axworthy, a.g.e., s.250.

²⁸⁶ Simons, a.g.e., ss.312-313.

Hüseyin ile Baas Partisi'nin yönetimi bırakması gibi ağır şartlar öne sürmesi üzerine çatışmalar sonlandırılmamıştır.²⁸⁷ Suudi Arabistan ve Kuveyt mali, istihbarat ve hava sahası, Ürdün hava sahası, Sudan ve Mısır yeniden Irak'a asker desteği vermiştir. Ayrıca savaşın başında İran'a Suriye üzerinden silah desteği veren Sovyetler bu dönemde bölgesel dengelerin bozulmasını istemediğinden ötürü Irak'ı destekleyerek silah satmıştır.²⁸⁸

Savaş esnasında ve ABD-İran ilişkilerinin tutarsızlıklarla dolu ve bir o kadar ilginç konusu, savaşın başında Irak'ı destekleyen ABD'nin, İran'ın elinde rehin olan vatandaşlarını kurtarmak için İsrail'in İran'a silah satmasına aracılık etmesidir.²⁸⁹

Savaşın uluslararası dengeleri etkileyen evresi ise 1984 yılı itibariyle çatışmaların Basra Körfezi'nde tanker savaşına geçiştir. Irak, İran'ın Körfezde petrol sevkiyatı yapan tankerlerini hedef almış, İran da aynı şekilde Irak'ın petrol tankerlerini ve tesislerini hedef almıştır. Tanker savaşı petrol fiyatlarını yükselmesi ile sonuçlandığı için uluslararası arenada tedirginliğe neden olmuştur. İran bu dönemde sadece Irak tankerlerini hedef almamış, Irak'ı destekleyen Kuveyt tankerlerine de saldırılar düzenlemiştir. ABD, İran tehlikesine karşı Suudi Arabistan ve Kuveyt'e destek olmak için Körfezdeki asker sayısını arttırmış, İngiltere, Fransa, İtalya, Belçika ve Hollanda, ABD donanmasına destek olmak için takviye güçler göndermiştir. 1987 yılından itibaren Kuveyt'in petrol tankerlerini korumak için destek sağlamış, 3 Temmuz 1988'de Vincennes Kruvazörü İran'a ait bir sivil yolcu uçağını düşürmüştür.²⁹⁰ İran'ın tepkisi ise bir Amerikan gemisini batırma ve zaman zaman düşük seviyede yaşanan çatışmalar olmuştur. Tanker savaşları ile daha çok dış destek elde etmeyi uman Irak'ın bu hamlesi, petrol üretiminde arzın talebe göre daha fazla olmasından dolayı istediği sonucu vermemiştir.

1984 yılı aynı zamanda Irak'ın savaşta kimyasal silah kullanmaya başladığı dönemdir. Batılı ülkeler Irak'a kimyasal silah üretim maddeleri satarak kendi çıkarları doğrultusunda denge kurmaya çalışmış ancak İran, Irak'ın savaşta aldığı geniş çaplı bu desteğe rağmen Şubat 1986'da İran askerleri Şattülarap'ı geçerek Faw yarımadasını ele geçirmiştir.²⁹¹ İran ordusu, Ocak 1988'de Celal Talabani'nin Kürdistan Yurtsever

²⁸⁷ Arı, a.g.e., s.431.

²⁸⁸ Simons, a.g.e., s.313.

²⁸⁹ Axworthy, a.g.e., s.257.

²⁹⁰ Simons, a.g.e., ss.313-314.

²⁹¹ Arı, a.g.e., ss.431-432.

Birliği Partisi'nin desteği ile Halepçe kasabasını ele geçirmiştir. Irak yönetimi kasabayı geri almak için kimyasal bombalar kullanmış 4 bini aşkın sivil ölmüştür.²⁹² Bu saldırıların psikolojik, sosyal ve sağlık bakımından etkileri Halepçe'de hala devam etmektedir.

BM, 20 Temmuz 1987'de Güvenlik Konseyinin oy birliğiyle 598 sayılı ateşkes kararını almış ve taraflara savaşı durdurmaları çağrısında bulunmuştur. Irak kararı kabul etmiş, İran kabul etmeyerek savaşı sürdürmüştür. Ancak İran bir yıl sonra askeri teçhizat eksikliği, Irak'ın kimyasal silahlarla düzenlediği saldırılar ve ekonomik sorunlardan dolayı yorgun düşmüş ve BM'nin ateşkes kararını kabul etmiştir.²⁹³ Soğuk Savaş'ın sonunda Dünya Savaşlarından sonraki en kanlı çatışmalardan olan Irak-İran Savaşı, 8 yıllık bir sürenin sonunda nihayete ermiştir.

Savaş, iki ülke için ekonomik, sosyal ve insani bakımdan çöküntü olmuştur. Irak, komşusu İran'a nispeten ekonomik ve asker sayısınca üstün olmasına rağmen savaşta başarılı olamamış, savaştan önce günlük petrol üretimi 3,4 milyon varil iken savaş sonrasında üretimi 860 bin varile kadar düşmüş, döviz rezervi 35 milyar dolardan 10 milyar dolara gerilemiş, borcu ise 100 milyar dolara yükselmiştir. Yarım milyonu aşkın Iraklı savaş sırasında ölmüştür.²⁹⁴ Başta üniversite öğrencileri olmak üzere nitelikli insan kitlesini bu savaşta yitirmiştir. Uzun zamandan beri geçirdiği kaosun da etkisiyle harap halde olan İran'a; savaşın maliyeti 200 milyar dolar civarında olmuştur. Irak'ın petrol üretim tesisleri gibi İran'ın da tesisleri çalışamaz hale gelmiş, her iki taraftan yüzbinlerce asker, sivil vatandaş yaralanmış veyahut yaşamını yitirmiştir.²⁹⁵ İran-İrak savaşı, İran'da teokratik cumhuriyet modelinin yönetimi tamamen ele geçirmesine ve İran'ın bölgesel bağlamda bir süre sonra yeniden güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca kökeni devrim dönemindeki Humeyni taraftarlarına dayanan ve ilerleyen yıllarda İran'ın hem iç hem de dış siyasetinde tesiri görülecek olan Devrim Muhafızları Ordusu, resmi orduya alternatif olarak bu savaş esnasında kurulmuştur. Irak'ta ise hem siyasi hem de diğer alanlarda daha çok kötüleşmiş, ülke adeta bir bataklığa saplanmıştır. İran-İrak Savaşı'ndan bugüne dek barış anlaşması

²⁹² Axworthy, a.g.e., s.333.

²⁹³United Nation Peacemaker, "Security Council Resolution 598: Iraq-Islamic Republic of Iran", <https://peacemaker.un.org/iraqiranresolution598>

²⁹⁴ Dawisha, a.g.e., s.223.

²⁹⁵ Axworthy, a.g.e., s.370.

imzalanmamıştır. Ateşkes sonrası yapılan barış görüşmeleri esnasında Irak'ın başlattığı Kuveyt işgali nedeniyle bu konu rafa kaldırılmıştır.

Öte yandan bu savaşta iki taraf propaganda aracı olarak hem dini hem de ulusal argümanları kullanmıştır. Baas ideolojisinde din arka planda kalmakta iken savaş esnasında Saddam Hüseyin'in cami, türbe ziyaretleri, namaz kılma görüntüleri yayınlanmıştır. Arap dünyasının desteğini almak için Irak'ı Arap dünyasının Doğu Kapısının Muhafızı olarak sunmuştur. Bu savaşı Müslüman Araplar ile Sasaniler arasında 7. Yüzyılda yaşanan Kadisiye Savaşı'na benzetmiş, Kürtlere karşı gerçekleştirilen askeri operasyona da Kur'an'da Münafıkların cehennem azabını yaşamasının anlatıldığı Enfal Suresi'nden esinlenerek Enfal ismi verilmiştir.²⁹⁶

İran tarafında ise devrim sürecindeki gibi Cihat, Zafere Kadar Cihat, Kudüs'e Giden Yollar Bağdat'tan Geçer sloganları kullanılmış, harekâtlara da Ümmetin Kurtuluşu, Kudüs Yolu, Şafak, Kerbela ve Fetih isimleri verilmiştir.²⁹⁷ Bu savaşın bölge ülkelerine yansması ise güvenlik sorunu olmuş ve 6 Körfez ülkesinin (Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn ve Umman) ittifakı neticesinde 25 Mayıs 1981'de Körfez İşbirliği Konseyi kurulmuştur.²⁹⁸ Diğer yandan Soğuk Savaş'ın galibi ve yeni uluslararası düzenin belirleyici gücü olan ABD ise Körfezdeki askeri gücünü bu vesileyle arttırmıştır. Esasında kazananı olmayan bu savaş aynı zamanda hem uluslararası hem de bölgesel bağlamda bir dönemin kapanışı olup yeni bir dönemin başlangıcıdır.

2. ABD İşgalinden Sonra İran'ın Politikası

Modern Ortadoğu'nun tarihinde İran-İrak ilişkilerinin 2003 yılına kadar olan evresinde her iki ülke birbirinin stratejik düşmanı konumundadır. 11 Eylül sonrasında ABD'nin kurguladığı şer ekseninde sadece Irak yer almamış, İran da bu eksene eklenmiştir. İran, bu hakikate rağmen ABD'nin Irak işgali hususunda somut bir tepki göstermeyip, müphem bir politika sergilemiştir. Bu bakımdan İran'ın ikilemlerle dolu dış politikasının en bilindik örneği Irak'tır. Bu dönemde 20 yılı aşkın bir süreden bu yana iletişim halinde olduğu ve İran'da ağırladığı Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi

²⁹⁶ Thabit A. J. Abdullah, **A Short History Of Iraq**, London ve New York, Routledge Taylor&Francis Group, 2011, ss.142-143.

²⁹⁷ Abrahamian, a.g.e., s.227, s. 430.

²⁹⁸ The Cooperation Council for the Arab States of the Gulf (GCC), "an al-majlees", <https://www.gcc-sg.org/ar-sa/AboutGCC/Pages/StartingPointsAndGoals.aspx>

ve Dava Partisi mensupları başta olmak üzere ABD işgali taraftarı olan veya olmayan Irak Şiiilerinin siyasi, dini ve silahlı birçok örgütü ile temasını sürdürmüştür.

İran dış politikası Irak dosyasında hem sert hem de yumuşak güce dayalı bir kombinasyondan oluşmaktadır. 1979-2003 arası Şii DDSA'ları destekleyerek sert güç yöntemini kullanmış, 2003 sonrası ise sert güç eksenli politikaya ilaveten, Şii DDA'ları ve siyasi partileri de desteklemiştir. Öyle ki hem ABD işgalini destekleyen İİDYK ve Dava Partisi gibi stratejik müttefiklerinin muhalifi, hem de 2006-2008 yılları arası kaos döneminin aktif taraflarından ve Irak'ta İran'ın çıkarlarını dahi baltalama potansiyeli olan Sadr Hareketini dahi desteklemiştir. Mehdi Ordusu'nun askeri eğitimleri ve teçhizatları Kudüs Gücü tarafından karşılanmıştır. Şüphesiz bu çift başlı politikanın nedeni, kazanımlarını güvence altına almaktır. Nitekim ilk genel seçimlere tek çatı altında giren Şii İslami partiler, İran'ın yönlendirmesi sayesinde tek çatı altında toplanabilmiştir.²⁹⁹ İran'ın Irak'a yönelik dış politikasında, Şiiilerin dışında en önemli müttefiklerinden bir tanesi Irak Kürtleridir. Rıza ve Muhammed Rıza Şah döneminden bu yana iç politikada sürekli mücadele ettiği ayrılık taraftarı İranlı Kürt ayrılıkçı gücünü kırmak için Iraklı Kürt grupları desteklemiştir.

2007 yılında başlayan Maliki-Sadr anlaşmazlığı ve Irak Şiiilerinin köklü organizasyonu İİDYK'dan ayrılan Bedr Örgütü gibi radikal Şii yapılanmalar, İran'ın daha fazla nüfuz alanı kazanmasına olanak sağlamıştır. Irak Ordusu ile Mehdi Ordusu arasında yaşanan Basra çatışmalarının ardından taraflar arasında Sistani veya başka bir Iraklı dini merci yerine İran adına arabuluculuğun Kasım Süleymani tarafından yapılması, İran'ın Irak'ta eriştiği bu gücün göstergesidir. Nitekim ABD'nin 2011 yılından itibaren başlattığı çekilme sürecinin ardından ise jeostratejik bağlamda karlı çıkan İran olmuştur. İran'a bu fırsatı Şii hükümetlerin zapt etmekte zorlandığı Sünni muhalefetin baskısı ve iç çatışmalar vermiştir.

Arap İsyanlarının Suriye'ye sıçraması hem İran'ın Irak'taki nüfuzu hem de bölgesel politikalarında Iraklı Şiiilerini araçsallaştırılması açısından dönüm noktası mesabesinde: Suriye Savaşı'ndan bu yana sıklıkla konuşulan, değerlendirilen yabancı savaşçı olgusu, Esed yönetimi karşıtı Sünni savaşçılar/DDSA'lar veyahut Selefi-Cihadi örgütler ile anılagelmıştır. Oysa 2013 yılından bu yana Suriye'de toplanmış Şii savaşçılar arka planda kalmıştır. Zira Suriye'deki çatışmalar 2014

²⁹⁹ Beston Husen Arif, "Iran's Struggle For Strategic Dominance In A Post-Isis Iraq", *Asian Affairs*, 2019, ss.7-8, Erişim Tarihi 18.01.2023.

yılında Irak'a sıçramış, çok sayıda küresel aktörün ve yabancı savaşçının (Şii, Sünni) katılımı ile birleşik bir cepheye dönüşmüştür. Çünkü Şii savaşçılar İran'ın hem ulusal sınırları hem de kurguladığı güvenlik paradigması açısından önemlidir. İran, Suriye'deki çatışmalardan bu yana bir "Şii Cihadı-Seferberliği" başlatmış ve dünyanın birçok bölgesinden Şiileri Suriye'ye toplamıştır. İran'ın cihat çağrısına verilen ilk karşılık Irak'tan gelmiş ve binlerce Iraklı Şii savaşçı, savaşın seyrini 2014 yılında değin güç kaybeden ve düşmesi beklenen Esed yönetiminin lehine, sonrasında IŞİD karşıtı mücadelede de Irak'ın lehine değiştirmiştir. Bu durum Tahran'ın; Bağdat ve Şam'daki müttefiklerini korumak ve bölgesel emellerini gerçekleştirmede kurguladığı jeostratejinin ve ideolojinin ilerleyişinin göstergesidir.

İran-Irak ilişkilerinin 2003 sonrasında dini ve siyasi boyutuna ek olarak en önemli sacayağı İran'ın Irak'taki ekonomik kazanımlarıdır. Irak, su kaynaklarının azalması ve altyapı tahribatından dolayı elektrik ihtiyacının çoğunu İran'dan karşılamaktadır. Bu da İran'a bağımlı bir Irak tablosu ortaya çıkarmıştır. İran, 6 Temmuz 2018'de Irak'ın biriken elektrik borçlarından dolayı elektrik akışını durdurma kararı almıştır.³⁰⁰ Elektrik akışını durdurma kararı, İran-Irak ilişkilerinde toplumsal bağlamda dönüm noktası mesabesinde. Zira bu karar ülkedeki İran varlığına karşı tepkilerin yükselme nedenlerinden bir tanesidir ve Irak'ta temel hizmetlerin eksikliğinden ötürü geçmiş yıllarda yaşanan gösterilerde İran aleyhine sloganlar atılmamakla birlikte, Ekim 2019 gösterilerinden bu yana İran aleyhine sloganlar atılmaya başlanmıştır. İlaveten İran'ın Basra Konsoloslugu binası ateşe verilmiştir. Dolayısıyla İran'ın Irak'taki nüfuzu hali hazırda siyasi bağlamda pek sorun olmamakla birlikte, toplumsal ve dini bağlamda sorunlar söz konusudur.

İran-ABD gerilimi ise İran-Irak ilişkilerinin diğer önemli konusudur. ABD'nin Donald Trump'ın başkanlığı döneminde nükleer anlaşma müzakerelerinden çekilmesi, aynı zamanda IŞİD'le mücadelede İran ile sahada yaptığı ehveni şer eksenli resmi olmayan ittifakını sonlandırma amacını ve jeostratejik bağlamda yeni bir gerilimi göstermiştir. İran yanlısı Haşdi Şa'bi gruplarının ABD varlığına yönelik tepkilerinin pratikleri, bu gerilimin bir parçasıdır. Dolayısıyla Irak'ın bir kez daha bu anlaşmazlık nedeniyle bir gerilim, çatışma dönemine girmesi ihtimali, aynı zamanda aksi durum da söz konusudur.

³⁰⁰ Gürler ve Danişan, a.g.m., s.31.

Netice olarak İnan-İrak ilişkilerinin 2003 sonrası seyri, İnan'ın 1979'dan bu yana Suriye ve Lübnan Hizbullah'ı ile kurduğu ekonomik, dini ve siyasi jeostratejik projeye, yeni bir üyenin katılımıdır. Arap isyanları ve IŞİD'in yükselişı bu projeye ilaveten sınırlarından dolayı ulusal güvenliğini ve çıkarlarını koruma odaklıdır. Ancak İnan'ın kurgusunda Irak'ın tüm dinamiklerini göz ardı etmesi, başa çıkması gereken yeni bir sorunun, İnan karşıtı muhalefet ağının genişlemesine yol açmıştır.

IV. HAŞDİ ŞA'BI ÖRGÜTÜ VE İRAN-IRAK İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

Bu bölümde DDSA olarak Haşdi Şa'bi'nin ortaya çıkışı, Haşdi Şa'bi'ye bağlı gruplar, Irak Şiiilerinin önemli siyasi partileri, Geleneksel Mercilik, Sadr Hareketi, Nuri Maliki, Sünniler ve Kürtler gibi aktörlerle ilişkisi, Haşdi Şa'bi'nin Irak toplumu karşısında yaşadığı aidiyet ve kimlik sorunsalı ve İran-İrak ilişkisindeki yeri ele alınmıştır.

A. Devlet-Dışı Aktör Olarak Haşd-i Şa'bi'nin Ortaya Çıkışı

2003 yılı sonrasında kurulan yeni devlet sisteminde ülkenin etkin icra makamı olan Başbakanlık, Şii partileri ülkenin hâkim gücüne dönüşmüştür. Bu kapsamda Irak ulusal güvenlik kurumları 2005 yılında yeniden dizayn edilmiş, nizami askeri eğitimden yoksun Mehdi Ordusu, Ketaib Hizbullah, Bedir Tugayları ve benzer birçok Şii gruba bağlı milis bu dönemden itibaren ulusal güvenlik kurumlarında görevlendirilmiştir. Köklü değişiklik ABD'nin Irak ordusunu düzenlemek için milyarlarca dolar yardımına rağmen, ordu mensupları arasında ideolojik ve mezhepsel eğilimler öne çıkarmış ve 'İrak ulusal kimliğini' benimseyen ulusal ordu kurulamamıştır.³⁰¹

İrak'ın devlet yapısını ve toplumsal temelini kökünden sarsan ve hala kaos ortamının devam etmesine neden olan süreç de bu dönemde başlamıştır. İşgal sonrası oluşturulan geçici yönetim döneminde yaşanan katliam ve güvensiz ortama ilave olarak ulusal güvenlik kurumlarının bu dönemde de güvenli ortamı inşa edememesi hem Şii hem de Sünni camilerine bombalı eylemler düzenlenmesi ülkedeki ayrışmayı derinleştirmiştir. Güvensiz ortam her kesimi kendi güvenliğini sağlamaya sevk etmiş; Sünni aşiretler, El-Kaide, Mehdi Ordusu ve Bedir Tugayları başta olmak üzere birçok DDSA'nın Irak'ta etkin aktöre dönüşmesi bu güvensiz ortamdan kaynaklanmaktadır.

³⁰¹ Raed al-Hamed, "Alhashd alshaebi... khalfiaat altashkil, aldawr walmustaqbal", **Fiker Center for Studies**, İstanbul, 2019, s.9.

Öte yandan iç savaşa dönüşen bu süreçte Başbakan Maliki ABD'nin ve İran'ın desteğini alarak devlet kurumlarını yeniden düzenlemeyi hedeflemiş, ancak iktidarını sürdürmek için ulusal güvenlik kurumlarında daha çok Şii milis görevlendirmiştir. Bu politika özellikle Şii milislerin devlet kurumlarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaları sorununu ortaya çıkarmış, Sünniler başta olmak üzere diğer kesimler arasında tedirginliğe neden olmuştur. Maliki'nin 7 yıllık iktidarı döneminde diğer kesimleri dışlayıcı politikaları, her şeyin pamuk ipliğine bağlı olduğu Irak'ta etnik ve mezhepsel bölünme için kaldıraç görevi görmüş hem ülkeyi hem de bölgeyi etkileyen yeni bir iç savaşa neden olmuştur.

Irak'ı ve bölgeyi etkileyen bu savaşın ilk evresi, Irak'ın işgalinden sonra, Soğuk Savaş sonrasında Arap ülkelerinde pek çok bölgesel küçük grup türemesine imkân veren Usame bin Ladin'in kurduğu el-Kaide örgütüdür. Bu grupların bir kısmı, Irak'ın işgalinin ardından oluşan boşluk ortamından yararlanarak Ürdün vatandaşı Ebu Musab Zerkavi'nin liderliğinde mücahitlerin Şura Konseyi çatısı altında bir araya gelmiştir.³⁰² Çatı yapılanma olan Konsey, ABD askerlerine ve Irak'ta kurulan ABD destekli hükümet güçlerine yönelik saldırılar düzenlemiştir. Konsey 2006 yılında Irak İslam Devletini kurduğunu ilan etmiştir. Yapı dışında kalan Sahva Konseyleri gibi Sünni kökenli örgütlerle de savaşan Irak İslam Devleti, Suriye'de iç savaşın başlamasının akabinde Irak Şam İslam Devleti adını almıştır. Suriye'de çatışmalı süreçle birlikte bütün İslam ülkelerini içine alan bir hilafet yönetimi kurduğunu öne sürerek İslam Devleti adını kullanmaya başlamıştır. Öte yandan el-Kaide lideri Usame bin Ladin'in 2011 yılındaki ölümü Irak sahasındaki Selefi-Cihadi örgütler açısından önemli bir kavşak olarak görülmektedir. Bin Ladin'in liderliği döneminde örgüte bağlılık bildiren Irak İslam Devleti, bu olayın ardından örgütün merkezinden *de facto* olarak bağımsızlaşmış ve Arap İsyanları rüzgârıyla birlikte Irak'ta Şii ağırlıklı yönetime karşı gösterilere başlayan Sünni kitlelerin oluşturduğu politik atmosferi örgütsel amaçları ve alan kazanmak için kullanmıştır. Böylece ABD'nin 2011 yılından itibaren Irak'taki askeri varlığını çekme kararı, Maliki hükümetinin ayrıştırıcı politikaları ve 2012 yılından itibaren İçişleri ve Savunma Bakanlıklarına atama yapmaması, ülkeyi tamamen güvenliksiz hale getirmiştir.

³⁰² Fawaz A. Gerges, **İŞİD Tarihi**, İstanbul, Doruk Yayınları, 2019, s.115.

IŞİD'in gelişiminin tarihsel arka planı ve Irak'ta yaşanan şiddet olayları temelde yukarıda ifade edilen sosyo-politik, askeri ve siyasal gelişmelere dayalı yaşanan bir sürecin neticesi olarak görülmektedir. 2013 yılından itibaren ülkede IŞİD kaynaklı terör saldırıları furyasında artış yaşanmıştır. Örgüt başta başkent Bağdat olmak üzere ülkenin muhtelif şehirlerinde intihar eylemleri ve bombalı saldırılar düzenlemiştir. Bu dönemdeki çarpıcı eylemi ise Hz. Hüseyin'in şehadet yıldönümü törenlerine katılan 43 kişinin öldüğü Kербela saldırısıdır.³⁰³

Maliki Nisan 2014'te yapılan seçimleri kazanmasına rağmen hükümeti kurmakta başarısız olmuş üstelik Sünnileri IŞİD ve el-Kaide gibi örgütlerle ilişkilendirmesi ve sindirme isteği, IŞİD'e alan kazandıran diğer önemli gelişmedir. Böylece 2010 yılının ardından Irak'ta hem işgal hem de hükümet güçlerine karşı oldukça etkili eylemler gerçekleştiren örgütün, Irak'ın ikinci büyük kenti Musul'u ele geçirmesi ve 2015 yılının sonuna kadar Musul dışında Kerkük, Anbar, Tikrit, Ramadi, Felluce, Selahaddin ve ülkenin güneyindeki çöl bölgelerini ele geçirmesi, Irak'ı yeni bir çatışma ortamına sürüklemiştir.

IŞİD'in Musul'u ele geçirip Bağdat'a ve Şiilerce kutsal kabul edilen Hasan Askeri türbesinin bulunduğu Samarra'ya yaklaşması, Irak yönetimi ve Şiilerin varlığına yönelik tehdit meydana getirmiştir. Irak Şiilerinin dini otoritesi Sistani IŞİD tehlikesine karşı, 14 Haziran 2014'te kutsal savunma/cihat fetvası ilan etmiş ve seferberlik çağrısında bulunmuştur.³⁰⁴ Silah kullanabilen herkesi IŞİD'e karşı savaşmaya çağıran bu fetvanın ardından 60 ila 120 bin arası gönüllü savaşçının toplandığı Haşd-i Şa'bi yapılanması kurulmuştur.³⁰⁵

Haşd kelimesi Arap dilinde "topluluk, kalabalık", şa'bi ise "halk" anlamındadır; literatüre Halk Seferberlik Güçleri adı ile geçmiştir.³⁰⁶ Haşd-i Şa'bi, kadro açısından Iraklı Şii Arapların ağırlıkta olduğu ancak diğer etnik ve dini unsurların da yer aldığı bir DDSA karakteri öne çıkan askeri oluşumdur. ABD'nin Irak'ı işgali öncesi İran-Irak Savaşı döneminde kurulan Bedir Tugayları ve işgal sonrasında kurulan Irak

³⁰³ "Bağdat'ta İntihar Saldırısı", Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bagdatta-intihar-saldirisi/196478>, 13.06.2023.

³⁰⁴ "Alsayid alsiyastaniyu yufti bialjihad alkafayiy", <https://www.youtube.com/watch?v=R7by5almGhA>, 14.06.2014.

³⁰⁵ Marr ve Al-Marashi, a.g.e., s.299.

³⁰⁶ Newlines Institute, "A Thousand Hezbollah's: Iraq's Emerging Militia State", **Newlines Institute for Strategy and Policy**, Washington DC, 2021, s.6.

Hizbullah'ı, Nuceba Hareketi gibi pek çok Şii örgüt Haşd-i Şa'bi çatısı altında faaliyet göstermiştir.

IŞİD'e karşı yürütülen mücadele kapsamında kurulan ve ilk yıllarda gönüllük esasına dayalı bir yapılanma olan Haşdi Şa'bi, Sistani'nin fetvası ile dini açıdan statü kazanmış ancak Irak kanunlarına göre yasal bir statüye sahip olmamıştır. Çünkü Irak Anayasası'nın 9. Maddesinin B fıkrasına göre Irak Ordusu'nun haricinde askeri milis oluşumu yasal kabul edilmemektedir. Yasal sorunu çözmek adına kurumsallaşma ve devlet kurumuna evrilme sürecinin ilk adımı olarak fetvanın paralelinde 21 Aralık 2014'te gönüllülerin kayıt, gruplandırma, akreditasyonu ve askeri eğitimleri için Haşd-i Şa'bi Müdürlüğü/Komisyonu'nun kuruluş kararnamesinin onaylanması ile başlamıştır.³⁰⁷ Haşd-i Şa'bi bu kararın ardından Başbakan'a bağlı gönüllüler birliği adı altında faaliyetlerine başlamış, Başbakan Abbadi'nin başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu 24 Şubat 2016'da Haşd-i Şa'bi'nin, Irak Silahlı Kuvvetleri'nin bir parçası olduğu ve Silahlı Kuvvetler Başkomutanına bağlı bağımsız bir askeri kurum olduğu kararı alınmış, 26 Kasım 2016'da Irak Meclisi tarafından onaylanmıştır.³⁰⁸ Haşd-i Şa'bi, bu kararın öncesinde Irak Silahlı Kuvvetlerine bağlı olup, Meclisin de onayladığı bu kararın ardından Irak Silahlı Kuvvetlerinden ayrılıp doğrudan Başbakan'a bağlı bağımsız ordu statüsü elde etmiştir. Irak yönetimi, Ağustos 2014'te "IŞİD'le Mücadele Operasyonu"nu başlatmış, ardından Irak dışında Suriye'de de IŞİD'e karşı savaşan ABD'nin önderliğinde yaklaşık 60 ülkenin katılımıyla IŞİD Karşıtı Uluslararası Koalisyon kurulmuştur. Uluslararası Koalisyon'un dışında İran, Haşd-i Şa'bi'nin eğitimini üstlenmiş ve Musul'u kurtarma operasyonu, Uluslararası Koalisyonun hava desteği ve yerel askeri unsurların işbirliği ile Ekim 2016 tarihinde yürürlüğe konulmuştur. Temmuz 2017 tarihinde Musul'un tamamen ele geçirilmesinin ardından tamamlanmıştır.³⁰⁹ Ancak IŞİD tehlikesi tamamen sona ermediği için koalisyon güçleri Irak ve Suriye'de yerel askeri unsurlarla müşterek operasyonları sürdürmüştür. 9 Aralık 2021 tarihinde Koalisyon Güçleri'nin Irak'taki askeri misyonunu tamamladığı, bundan sonra Irak halkını korumak için Irak Güvenlik Güçlerine askeri danışmanlık desteği verileceği açıklanmıştır.³¹⁰

³⁰⁷ Al-Marashi, a.g.m., s.10; Raed al-Hamed, a.g.e., ss.12-13.

³⁰⁸ Raed al-Hamed, a.g.e., ss.13-14.

³⁰⁹ Arı, a.g.e., s.418.

³¹⁰ "Wikala alainiba' aleiraqia, "altahaluf alduwaliu yu'elin aintiha' dawrih alqitalii fi aleiraq", <https://www.ina.iq/143379--.html>, 9.12.2021.

Haşd-i Şa'bi Başbakana bağlandığı tarihten bu yana devlet kasasından güvenlik kurumlarına ayrılan bütçeden ödenek almıştır. Kasım 2022'de örgüte bağlı olarak kurulan halka açık el-Mühendis şirketi, Bakanlar Kurulundan onay almıştır. Böylece bağımsız ordu olma evresinin ardından yeniden yapılanma döneminde elde ettiği ekonomik kaynaklara ilave olarak yeni bir ekonomik kaynak edinmiştir.³¹¹ Diğer yandan Haşd-i Şa'bi, IŞİD'ten kurtarılan bölgelerde etkinliğini yitiren devlete bağlı olan veyahut yabancı menşeli şirketlerden altyapı, imar, temizlik ve güvenlik projelerini devralmıştır.³¹² Aynı dönemde Haşd-i Şa'bi'ye bağlı gruplar oluşumdan bağımsız tek taraflı diplomatik ve ekonomik görüşmeler yapmıştır. Kays Hazali'nin 2017'de Çin'i ziyaret etmesi, örgütün tek taraflı ticaret girişimlerini göstermektedir. Bu adımlar Haşd-i Şa'bi'nin, İran'da 1979 Devrimi ülküsünü koruma ve devrimi ihraç etmeyi gaye edinmiş Devrim Muhafızları Ordusu'nu örnek aldığına işaret etmektedir. Zira devrim sonrasında elde ettiği askeri gücü ekonomik güçle pekiştirmek için iktisadi yatırımlara yönelmiş; petrol ve gaz, bankacılık ve finans, telekomünikasyon ve inşaat sektörü (Hatem-ul Enbiya Şirketi) gibi geniş bir yelpazede ekonomik faaliyetlerde bulunmaktadır. Devrim Muhafızları elde ettikleri bu ekonomik imtiyaz sayesinde kesin olmamakla birlikte ülke gayri safi yurtiçi hasılasının 6/1'lik oranını kontrol etmektedir.³¹³

Böylece IŞİD'e karşı mücadele amacı ile kurulan ve örgütün etkisizleştirilmesinde başarılı olan Haşd-i Şa'bi, aynı zamanda kozmopolit yapısı ve hak ihlallerinden dolayı güvenlik sorunu olarak görülmektedir. Bu sebepten Temsilciler Meclisinin aldığı karar neticesinde Başbakana bağlanıp Irak ordusu ile aynı değerde yetkilere sahip kılınarak kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. 2019 yılında düzenlenen kararname uyarınca 64 tugaya bölünerek, 8 harekât komutanlığı altında dağıtılmış, eski örgütlerin flamalarını ve isimlerini kullanmaları yasaklanmış, sadece kararname uyarınca dağıtıldıkları tugay numaraları ve ordu flamasını kullanmaları kararlaştırılmıştır.³¹⁴ Ancak Haşd-i Şa'bi mensupları bu karara rağmen ideolojik mezhepsel eğilimlerinden vazgeçmemiştir.

³¹¹ Hareth Hasan, "Al-hashd al-shabi waistinsakh namudhaj al-haras al-thawrii fi al-iraq", Markaz al-İmarat Lilsiyasat, <https://epc.ae/ar/details/brief/alhashd-alshaebiu-waistinsakh-namudhaj-alharas-alhawrii-fi-aleiraq> , 12.12.2022.

³¹² Al-Marashi, a.g.m., s.12.

³¹³ Fatih Yoncalık, "Ruhullah Humeyni Dönemi İran İslam Cumhuriyeti İdeolojisinin İran'ın Güvenlik Yapılanması Üzerindeki Etkisi" İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2022, s.79.

³¹⁴ Newlines Institute, a.g.e., s.8.



Şekil 1 Haşdi Şa'bi Yapılanması³¹⁵

1. Haşd-i Şa'bi'ye Bağlı Önemli Gruplar

On binlerce gönüllünün katılımı ile oluşan Haşd-i Şa'bi'nin bünyesinde 70'ten fazla grup yer almaktadır. Sistani'nin çağrısının akabinde ilk katılımcılar ve çekirdek kadro; Bedir Tugayları, Irak Hizbullahı, Mehdi Ordusu, Saraya Selam, Nuceba ve Asaib Ehl-i Hak'tan oluşmuştur. İlerleyen süreçte farklı etnik ve mezheplerden (Sünni, Türkmen, Şebek, Yezidi) birçok gönüllü katılmıştır.³¹⁶

a. Bedir Tugayları

Bedir Tugayları (Faylak Bedr), Iraklı Şiilerin kurduğu en köklü ve etkin silahlı gruplardan bir tanesidir. Adını İslam tarihinde Müslümanlar ile Mekkeli Müşrikler (çok tanrıcı) arasında yaşanan ilk savaştan almaktadır. Saddam Hüseyin'in 1970'li yılların başında ülkeden sürdüğü Şii din adamları ve bazı takipçileri, İran'a göç etmiştir. Bu din adamlarından Muhammed Bakır el-Hekim, 17 Kasım 1982'de Tahran'da Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi'ni (İİDYK) kurmuştur. İran ordusu, 1983 yılında Irak Kürdistanı'na bağlı sınır kasabası Hacı Ümran'ı ele geçirmesinin ardından, İİDYK bu bölgede 200 gönüllüsünden oluşan askeri kanadı Bedir

³¹⁵ Hisham el-Hashimi, a.g.m. s.10

³¹⁶ Raed al-Hamed, a.g.e., s.16.

Tugaylarını kurmuştur.³¹⁷ Bu tarihten itibaren gayri nizami³¹⁸ harp metodu ile Saddam Hüseyin yönetimine karşı mücadele etmiştir. 2004 yılında adı (Bedir Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Örgütü) olarak değiştirilmiş ve 2008 yılına kadar İİDYK'nın askeri kanadı olarak kalmıştır.³¹⁹ Siyasi partiye dönüşmesine rağmen silahlı kanadını hiçbir zaman lağvetmemiştir. 2014 seçimlerine Nuri Maliki'nin Kanun Devleti listesinden dâhil olmuştur.

2012 yılında vefat eden Abdulaziz el-Hekim'in ardından oğlu Ammar el-Hekim İİDYK'nin başkanlığına getirilmiştir. Ammar el-Hekim, Velayet-i Fakih'e (İran) bağlı olduğu düşünülen İİDYK'ı kademeli şekilde İran'ın kontrolünden uzaklaştırarak Sistani'ye yakınlık göstermiştir. Öyle ki İİDYK devrim kelimesini çıkartarak Irak İslam Yüksek Konseyi ismini kullanmaya başlamıştır. Bu karar, İran Devrim Muhafızları Ordusu ile ortak harekete eden Bedir Örgütü'nü İİDYK'den ayırmıştır.³²⁰ Askeri kanat sorumlusu Hadi Amiri örgütün lideridir. Irak İçişleri Bakanlığı başta olmak üzere güvenlik güçlerine milislerini yerleştirerek kadrolaşan ilk örgütlerden olan Bedir Tugaylarının merkez karargâhı Bağdat'tadır.³²¹ Milis sayısı 10-15 bin dolayında olup IŞİD'e karşı Musul, Diyala, Amirli, Felluce ve Tikrit'te savaşmıştır. Diğer yandan bir grup Şii Türkmen de Bedir Örgütü'ne bağlanarak IŞİD'e karşı savaşmıştır.³²²

IŞİD'in etkinliğini arttırması neticesinde Irak ve Suriye topraklarını korumak üzere İran'ın yaptığı çağrıya olumlu karşılık veren ilk DDSA'lardan bir tanesi Bedir Tugayları'dır.³²³ 2017 yılına kadar Nuri Maliki'nin Kanun Devleti Koalisyonu bileşeni olan Bedir, bu tarihten sonra 2018 seçimleri öncesinde Haşd-i Şa'bi bünyesinde yer

³¹⁷ Joyce N. Wiley, **Irak Şiileri**, Çev. Metin Mutanoğlu ve Osman Baş, İstanbul, Ekin Yayınları, 2004, ss.85-87.

³¹⁸ **Gayri Nizami Harp**: Geleneksel ve konvansiyonel savaşın haricinde, iki hasım güç arasında (devletler veya devlet dışı aktörler), askeri ve yarı-askeri (para-militer) faaliyetleri içeren, genelde uzun süreli ve asimetrik şekilde devam eden siyasi-askeri mücadeledir. Bkz. Emrah Özdemir ve Ahmet Özcan, **Gayrinizami Harp Tarihi: Direniş Ayaklanma Çatışma**, İstanbul, Kronik Kitap.

³¹⁹ Michael Knights vd. "Lamhat eamat ean <<munazamat badr>>", **The Washington Institute For Near East Policy**, 2021, s.2.

³²⁰ Phillip Smyth, "The Shiite Jihad In Syria And Its Regional Effects", **The Washington Institute For Near East Policy**, Washington DC, 2015 s.15.

³²¹ Smyth, a.g.e., s.35.

³²² Raed al-Hamed, a.g.e., s.19.

³²³ Smyth, a.g.e., s.14.

alan gruplarla Fetih İttifakı'nı kurmuştur. Fetih İttifakı, Ekim 2021'de yapılan seçimlerde kazandığı milletvekili sayısı 17'dir.³²⁴

b. Ketaib Hizbullah (Hizbullah Tugayları)

Irak'taki önde gelen Şii milis güçlerinden olan Ketaib Hizbullah, Velayet-i Fakih otoritesine bağlılığını ilan etmiştir.³²⁵ Bazı kaynaklarda Şam'da suikast sonucu öldürülen Lübnan Hizbullahı'nın askeri kanat sorumlusu İmad Muğniye tarafından 2007 yılında, bazı kaynaklarda ise doğrudan 2005-2007 yılları arasında Kudüs Gücü'nün eğiterek bir araya getirdiği özel gruplardan oluşturularak kurulduğu bilgisi geçmektedir.³²⁶ Kasım Süleymani ile birlikte öldürülen Bedir Tugaylarının eski komutanlarından Ebu Mehdi el-Mühendis lakaplı Cemal Cafer İbrahim, örgütün ilk lideridir. Suriye'deki çatışmalara da katılan Ketaib Hizbullah, Sistani'nin çağrısından sonra Haşd-i Şa'bi Örgütüne katılan ilk gruplardandır. Ebu Mehdi el-Mühendis, Haşd-i Şa'bi'nin genel komutanı Falih Fayad'ın yardımcılığına getirilmiştir. Örgüt, el-Mühendis'in ve komutasındaki milislerin gelişmiş askeri tecrübesinden dolayı, Haşd-i Şa'bi bünyesindeki en etkili gruplardandır; istihbarat, füze ve anti-zırh taburlarının haricinde 45, 46 ve 47 taburları da Ketaib Hizbullah'ın kontrolündedir. Irak'ta ABD güçlerine yönelik birçok saldırıyı gerçekleştiren örgüt; 2009'da ABD, 2014'te Birleşik Arap Emirlikleri ve Japonya tarafından terör listesine eklenmiştir.³²⁷ Ayrıca Ebu Mehdi el-Mühendis, 1983'te Kuveyt'teki ABD ve Fransız Büyükelçiliklerine saldırı düzenleme, 1985'te Kuveyt Emirine suikast tertibinde bulunmakla itham edilmiştir.³²⁸

Lübnan Hizbullah'ının örgütlenmesi rol modeli olan örgüt, şura tarafından yönetilmektedir; medya, yardım ve eğitim kurumları mevcuttur. Örgütün doğrudan kurduğu siyasi parti yoktur; el-Mühendis ve bazı örgüt mensupları ilk yıllarda Dava Partisi ve Kanun Devleti Koalisyonu listelerinden milletvekili seçilmiş, Fetih İttifakı kurulduktan sonra bu oluşuma dahil olmuşlardır.

³²⁴ Z. Hilal Karyağdı Duran ve Haydar Karaalp, "Irak'ta Nihai Seçim Sonuçları Açıklandı", Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/irakta-nihai-secim-sonuclari-aciklandi/2434934>, 30.11.2021.

³²⁵ Ketaib Hizbullah'ın resmi web sitesi: <https://www.kataibhezbollah.me/about>

³²⁶ Raed al-Hamed, a.g.e., s.21; Knights, a.g.e., s.1, <https://www.washingtoninstitute.org/ar/policy-analysis/lmht-amwt-n-ktayb-hzb-allh>

³²⁷ Ketaib Hezbollah, Report Counter Extremism Project, <https://www.counterextremism.com/threat/kata%E2%80%99ib-hezbollah>

³²⁸ Ketaib Hezbollah, Report Counter Extremism Project, <https://www.counterextremism.com/threat/kata%E2%80%99ib-hezbollah>

c. Asaib Ehli Halk

Sadr Hareketi'nin silahlı kanadı Mehdi Ordusunun lağvedilme kararından sonra, Sadr Havzası'nda din eğitimi, Kudüs Gücü'nden de askeri eğitim alan Kays Hazali'nin liderliğinde bir grup Şii savaşçı tarafından 2006 yılında kurulmuştur.³²⁹ Sadr Havzasının önde gelen öğrencilerinden ve din adamlarından Kays Hazali ve kardeşi Leys Hazali, Mehdi Ordusunun komutanlarından Ekrem el-Ka'bi bu oluşumun lider kadrosudur. Mukteda Sadr'ın ABD güçlerine karşı mukavemeti kaldırma kararına tepki amaçlı kurulmuş ve Kudüs Gücü'nden askeri eğitim ve silah desteği almıştır. 10 bini aşkın savaşçısı olan bu grup 2014 yılında İran dini lideri Ali Hamaney'e bağlılığını ilan etmiştir.³³⁰

Asaib, Sadr Hareketine karşı siyaseten Nuri Maliki ile ittifak kurmuş, Sadr ise Maliki ve Asaib ittifakına yönelik tehdit içerikli bir ultimatoma yayınlamış, ardından 2013 yılında Bedir Tugayları ve müttefiki Asaib ile Sadr taraftarları arasında çatışma yaşanmıştır.³³¹ Bu gelişmelerin ardından tamamen İran ve taraftarı milis gruplarla yakınlaşmış ve Suriye iç savaşında Esed yönetimine destek birlikleri göndermiştir.³³²

Örgütün siyasi oluşumu 2014 yılında Sadıqun Bloku adı ile siyasi faaliyetlerine başlamış ve aynı yıl yapılan seçimlerden bir milletvekili çıkartmıştır. 2018 seçimlerinde ise 18 milletvekili çıkartmıştır.³³³ Suriye Savaşı'na da dahil olan Asaib, IŞİD'e karşı savaşmak üzere Haşd-i Şa'bi oluşumuna dahil olmuştur.

Asaib Ehli Hak, Haşdi Şa'bi bünyesindeki aşırılık yanlısı Şii gruplardan bir tanesidir. Kays Hazali'nin 12 Ekim 2016'da Babil vilayetinde Aşure Matemi töreninde yayınlanan "Musul'un kurtarılışı Hz. Hüseyin'in intikamıdır, çünkü onlar İmam Hüseyin'i öldürenlerin torunudur" açıklaması örgütün mezhepçi bir tutumla savaştığının göstergesidir.³³⁴ 2019 yılında başlayan protesto gösterilerinde göstericilere karşı meydanlara inerek göstericilere müdahale etmiştir. Irak'taki hak ihlallerine karışmalarından dolayı liderleri Kays ve Leys Hazali, ABD Hazine ve

³²⁹ Raed al-Hamed, a.g.e., s.20.

³³⁰ Raed al-Hamed, a.g.e., s.20.

³³¹ Smyth, a.g.e., s.17.

³³² Knights, a.g.e., s.1.

³³³ Knights, a.g.e., s.2.

³³⁴ "Şii lider: Musul İmam Hüseyin'in intikam savaşı!", Rûdaw, <https://www.rudaw.net/turkish/middleeast/iraq/12102016>, 01.12.2021

Maliye Bakanlığı tarafından 13818 sayılı kararname uyarınca yaptırım uygulanmış, 3 Ocak 2020’de terör listesine eklenmiştir.³³⁵

d. Hizbullah Nuceba Hareketi

Nuceba grubunun kökeni, Sadr’ın Mehdi Ordusundan ayrılan milislere dayanmaktadır. Mehdi Ordusunun komutanlarından Ekrem el-Ka’bi, Kays Hazali ile birlikte ayrılarak Asaib Ehli Hakk’ı kurmuştur. Kays Hazali, Suriyeli muhalifler ile Esed yönetimi arasında Rakka’da yaşanan çatışmalar esnasında, Hz. Ali-Muaviye ihtilafında Sıffin savaşında Hz. Ali saflarında savaşırken ölen Ammar bin Yasir’e ait olduğu iddia edilen türbenin hasar görmesini ileri sürerek Ekrem el-Ka’bi’yi bir grup taraftarı ile Suriye’ye göndermiş ve burada Asaib’e bağlı Ammar bin Yasir Tugayı’nın kurulduğunu duyurmuştur. El-Ka’bi’nin komutasındaki bu grup Esed yönetimi saflarında savaşmıştır.³³⁶

İlerleyen dönemlerde Seyide Zeynep Türbesini korumak için harekete geçen Iraklı Şii gruplara dahil olan el-Ka’bi; Nuceba; 2013 yılında Asaib ile yöntem ihtilafından dolayı ayrılarak “Hizbullah Nuceba Hareketi”ni kurmuştur. Ketaib Hizbullah ile, Esed yönetiminin Halep’i geri alma operasyonuna en önemli askeri katkısı olan milis gruptur. Haşd-i Şa’bi’nin kuruluşundan sonra Irak sahasında IŞİD’e karşı yürütülen savaşa dâhil olmuş, yapılanmanın 12. Tugayı Nuceba Milislerinden müteşekkildir. ABD Dışişleri Bakanlığı Nuceba’yı 13224 sayılı karar uyarınca terör listesine eklemiştir.³³⁷ Eylül 2014’te sosyal medya platformlarında yapılan Urduca ve Arapça paylaşımlara göre Irak’ta savaştırılmak üzere organize edilen Pakistanlı Şiiilere askeri eğitim vermiştir.³³⁸

Diğer yandan örgüt sözcüsü Haşim Musevi’nin 8 Mart 2017’de Suriye yönetiminin talebi halinde müttefikleri ile Golan Tepeleri’ni İsrail işgalinden kurtarmak için harekete geçmeye hazır olduğunu belirterek, özel eğitim almış askerlerden oluşturulan Golan Kurtuluş Tugayı’nın kuruluşunu ilan etmesi ile

³³⁵ Knights, a.g.e., s.2.

³³⁶ Smyth, a.g.e., s.5.

³³⁷ Knights, a.g.e., ss.1-3.

³³⁸ Smyth, a.g.e., s.44.

dikkatleri üzerine çekmiştir³³⁹ Bu hamle İsrail'in doğrudan güvenliğini etkileyen ve İran ile ilişkilendirilmesi hasebiyle önemlidir.

Counter Extremism Project'in Şii örgütlerle ilgili hazırladığı raporda örgütün doğrudan İran Devrim Muhafızları Ordusu tarafından kurulduğu iddiası ve örgüt yöneticilerinin daimi surette düzenlediği Tahran seferleri, Nuceba'nın İran'ın en çok desteklediği Iraklı Şii örgütlerden olduğunu göstermektedir.³⁴⁰

e. Horasan Tugayları (Saraya al-Khorasani/Saraya Talia al-Khorasani)

Horasan Tugayları, 1995'te İran'da Seyid Ali Yasiri ve Hamid el-Cezairi tarafından kurulan Hizb-i İslami Taliya'nın askeri kanadı olarak Eylül 2013'te Suriye'de kurulmuştur.³⁴¹ Hizb-i İslami Taliya, Baas yönetiminin çöküşünün ardından Irak'a taşınmıştır. Ali Yasiri'nin liderliğini yaptığı örgütün askeri operasyonlarını Hamid Cezayiri yönetmektedir. Suriye Savaşı haricinde IŞİD'e karşı yapılan askeri operasyonlara dâhil olmuş, Tikrit cephesinde savaştır. 3000 civarında savaşçısı olduğu tahmin edilmektedir, İran yapımı orta ve hafif düzeyde silahları kullanmaktadır.³⁴² Samarra yakınlarında öldürülen Devrim Muhafızları Ordusu komutanlarından Hacı Hamid (Ebu Meryem) Takavi, örgütün danışmanlığını yapmış; Velayet-i Fakih'e bağlılığını ilan eden Iraklı gruplardandır.³⁴³

Yasiri ve Cezayiri, 2019 yılındaki kitlesel gösterilere müdahale eden keskin nişancı grubunu koordine etme ve gösterileri yayınlayan 6 Bağdat televizyon kanalını kapatmak suçundan Aralık 2020'de tutuklanmıştır. Bu gelişmenin ardından örgütün resmi liderliğine Khudhair Alaiwi al-Sabbar getirilmiştir.

f. Saraya Selam Tugayları

Mukteda Sadr, hareketinin askeri kanadı Mehdi Ordusu'nu 2008 yılında Maliki ile giriştiği mücadelenin ardından resmi olarak lağvetmiştir. Bu süreçte dini eğitimini tamamlamak için Kum kentine giden Sadr, 2011 yılında Irak'a geri dönmüştür. 2003

³³⁹ Ahmad Majidiyar, "Iran-Backed Iraqi Militia Group Launches New Brigade to "Liberate" Golan Heights", Middle East Institute, 9 Mart 2017 <https://www.mei.edu/publications/iran-backed-iraqi-militia-group-launches-new-brigade-liberate-golan-heights>

³⁴⁰ Harakat Hezbollah al-Nujaba (HHN), Report Counter Extremism Project, <https://www.counterextremism.com/threat/harakat-hezbollah-al-nujaba-hhn/report>

³⁴¹ Garrett Nada ve Mattisan Rowan, "Profiles: Pro-Iran Militias in Iraq", United States Institute of Peace, Washington, 10 November 2021, s.19 <https://iranprimer.usip.org/blog/2021/nov/10/profiles-pro-iran-militias-iraq>; Zana K. Gulmohamad, "A Short Profile of Iraq's Shi'a Militias", **The Jamestown Foundation Global Research & Analysis**, Terrorism Monitor cilt 13, sayı 8, 2015, s.5.

³⁴² Zana K. Gulmohamad, a.g.m., s.5.

³⁴³ Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, a.g.e., s.259.

yılı sonrasında İran'dan destek almasına rağmen Nuri Maliki ile giriştiği rekabette, İran'ın Nuri Maliki'yi desteklemesinden ötürü bu desteği kaybetmiştir. Bu nedenle İran'ın Irak'taki faaliyetlerine eleştirel yaklaşımı içeren ve Irak ulusalcılığını öne çıkaran yeni bir siyasi akım başlatmış, bu nedenle İran ile ilişkileri inişli çıkışlı olan Sadr, Suriye'ye Iraklı Şii milislerin gönderilmesine tepki göstermektedir.³⁴⁴ Musul'un düşüşünden bir gün sonra Saraya Selam Tugayları'nı kurduğunu ilan etmiş, savaşçılarının sadece kutsal mekânları koruyacağını vurgulamıştır.³⁴⁵ Bağdat, Samarra ve Sadr kentinin güvenliğini sağlama faaliyet gösteren Saraya Selam, Haşdi Şa'bi içinde yer alan diğer gruplarla başta Musul'u kurtarma operasyonu olmak üzere aktif askeri operasyonlara katılmamıştır. Sadr, 2019'da gerçekleşen gösterilerde taraftarlarını meydanlara inerek gösterilere katılmaya davet etmiş ancak Şubat 2020'de kararını değiştirerek taraftarlarına göstericilerin kapattığı yolları temizlemeleri talimatını vermiştir. Öte yandan Irak basınına yansıyan haberlere göre Saraya Selam milisleri Necef'teki protestolarda göstericilere ateş açmıştır. Savaşçı sayısının 10 binden fazla olduğu tahmin edilmektedir.³⁴⁶ Sadr, zaman zaman askeri faaliyetlerin durdurulduğunu ilan etmektedir ancak Ekim 2021 seçimleri sonrasında devam eden hükümet krizinin ardından taraftarları sokaklara inerek mevcut siyasi ilerleyişe tepki göstermiştir. Yeşil Bölgeye girip Başbakanlık ve Cumhuriyet Sarayı'nı basmış, Nuri Maliki'nin evinin bulunduğu bölgeyi kuşatmıştır. Yeşil Bölgede Saraya Selam milisleri ile Koordinasyon Çerçevesi bünyesinde hareket eden Şii milis grupları arasında çatışmalar yaşanmıştır. Bu nedenle Sadr silahlı kanadı olmadan Irak'ın siyasi sahnesinde etkin figür olamayacağını farkındadır.

g. Atabat Grupları (Haşd-i Atabat)

Haşd-i Şa'bi bünyesinde faaliyet gösteren bazı silahlı gruplar, Irak'ın silahlı ve politik geriliminden uzak durmayı tercih eden dini otorite Sistani'nin bağlıları tarafından kurulmuştur. Firqat İmam Ali el-Qitaliye, Liva Ali Ekber, Firqat Abbas el-Qitaliye ve Liva Ensar el-Merci'ye, Atabat Grupları içinde öne çıkan güçlü gruplardır. Ancak Atabat Grupları ile İran destekli gruplar arasında derinleşen bir ayrılık meydana gelmiştir. Şubat 2018'de Ebu Mehdi el-Mühendis'in getirdiği mali ve idari kısıtlama kararı, ihtilafın başlangıcı olarak bilinmektedir. Ardından dönemin Başbakanı Haydar

³⁴⁴ Zana K. Gulmohamad, a.g.m., s.4.

³⁴⁵ Jaboori, a.g.m., s.61.

³⁴⁶ Garrett Nada ve Mattisan Rowan, a.g.m., s.22.

Abadi'nin Haşd-i Şa'bi'ye yönelik yeni yasal düzenleme talebine ilişkin Haşd-i Şa'bi liderlerinin yaptığı istişare toplantısında Firqat Abbas'ın lideri Meysem Zeydi'den Atabat Grupları'nın da Asaib Ehl-i Hak ve Bedir Tugayları gibi siyasi organizasyonlarla olan ilişkilerini sona erdirme önerisi, ihtilafı derinleştirmiştir.³⁴⁷ Bu tarihten itibaren genişleyen ihtilaf, İran destekli grupların yolsuzluk, çıkar merkezli politikalar, katliamlar ve istismarlar ile anılmasından ötürü ayrışmaya dönüşmüştür.³⁴⁸ Krizi tırmandıran gelişme ise Necef'te 4 Aralık tarihinde Devletin Banisi, Fetva'nın Kucaklayıcısı: Haşd-i Atabat başlığı altında Firqat İmam Ali el-Qitaliye, Liva (Tugay) Ali Ekber, Firqat Abbas el-Qitaliye ve Liva Ensar el-Merci'ye'nin öncülüğünde düzenlenen konferanstır.³⁴⁹ Konferansın sonuç bildirgesinde Haşd-i Şa'bi gruplarının asıl amaçlarının seçim ve partiler üzerinden çıkar elde etme, güç devşirmekten ziyade halkın ve kutsal türbelerin korunması olduğu özellikle vurgulanması özellikle İran destekli gruplarla Atabat Grupları arasında yaşanan ihtilafın kesinlik kazandığının göstergesidir. Bu nedenle Atabat Grupları Irak Ordusuna bağlı hareket etmektedir.



Şekil 4 Haşdi Şa'bi İçindeki Sünni ve Azınlık Grupların Sayısı³⁵⁰

³⁴⁷ Hisham el-Hashimi, "el-Khilaf ed-Dakhili fi Hayyat el-Hashed eş-Şa'bi", Markaz Sana' es-Siyasat lidirasat ed-Devliya vaIstratijyah, 01.07.2020 s.5 <https://www.makingpolicies.org> sitesinden kısaltıldı: <https://124.im/XP9>, 13.06.2023.

³⁴⁸ Mustafa Saadoun, "Shiite factions close to Sistani move to separate from Iran-backed militias", 4 Decemcer 2020 <https://www.al-monitor.com/originals/2020/12/iraq-iran-pmu-sistani.html>

³⁴⁹ Markaz el-Rawabet, "Hashed el-Atabat ve devr el-Vatani", Markaz El-Rawabet Lilbuhus ve Dirasat Stratijjiya 4 Aralık 2020 <https://rawabetcenter.com/archives/120106>

³⁵⁰ Hisham el-Hashimi, a.g.m. s.10

h. Azınlıklar

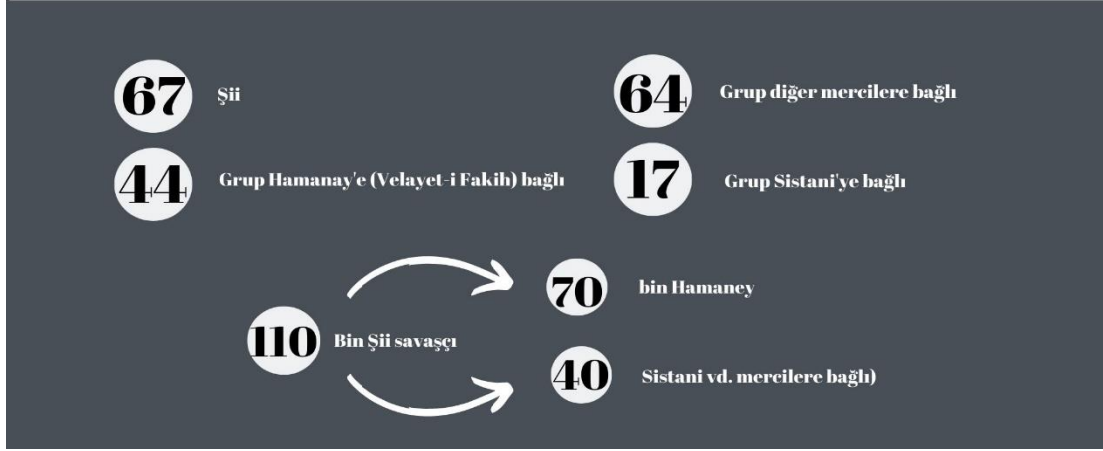
Haşd-i Şa'bi bünyesinde faaliyet gösteren grupların çoğu Şii kitleden olsa da Sünni Araplar, Türkmen, Yezidi, Şebek, Feyli ve Hristiyanlar (Keldaniler) gibi etno-dini azınlıklar da örgütün bünyesinde yer almaktadır. Musul'a bağlı Sincar'da Yezidi, Telafer'de Türkmen azınlık yaşamaktadır; IŞİD'in Musul'a bağlı Sincar ve Telafer ilçelerine saldırılar düzenlemesi, azınlık seferberliği başlarmıştır. Öte yandan Türkmen nüfusun yoğunlukta olduğu Selahaddin'e bağlı stratejik konumdaki Tuzhurmatu ilçesi ve İran sınırındaki Diyala kentine yönelik saldırıları ve bu saldırılarda doğrudan azınlıkları hedef alması, azınlıkların silahlanarak Haşd-i Şa'bi'ye katılmasını tetiklemiştir.³⁵¹ Şüphesiz azınlıkların Haşd-i Şa'bi'ye katılmalarının başlıca nedeni, hayatta kalma gayesidir, mezhepsel kodları ile öne çıkan Haşd-i Şa'bi açısından ise Irak'ın bütün kesimlerini kapsama görüntüsü verme amacı taşımaktadır. Liva Hüseyin; Şii Türkmenlerin, Laleş Taburu; Yezidilerin, Ketaib Babilun; Keldanilerin, Liva Selahaddin ve Şehide Umeyye el-Cibara Taburu Sünni azınlığın yer aldığı askeri oluşumlardır.³⁵² Liva Selahaddin ve Şehide Umeyye el-Cibara Taburu haricinde Haşd-i Aşair adıyla bilinen bazı Sünni Aşiretler de Haşd-i Şa'bi bünyesinde yer almaktadır. Liva Ahrar el-Iraq, Navadir Şemr, Favc et-Tanaya, Mağavir Cubur, Liva Nida Diyala, Hars Ninova, Quvva el-Kerrar, Haşd-i Cenub Musul, Haşd-i Aşair'in öne çıkan gruplarıdır. Ülkenin farklı bölgelerinden yaklaşık 35 Sünni grup Haşd-i Şa'bi bünyesinde yer almaktadır.³⁵³

³⁵¹ The International Institute for Strategic Studies (IISS), "Iran's Networks of Influence - Chapter Four: Iraq", 2019, ss.121-158 <https://www.iiiss.org/publications/strategic-dossiers/iran-dossier/iran-19-06-ch-4-iraq>

³⁵² Jessa Rose Dury-Agri vd., "Iraqi Security Forces and Popular Mobilization Forces", **Institute for the Study of War**, 2017, ss.43-46.

³⁵³ "Tashkilat al-hashd al-shabi al-iraqi", Alssaa, <https://alssaa.com/post/show/8654>, 10.04.2023.

HAŞDİ ŞABİ İÇİNDEKİ GRUPLARIN SAYISI



Şekil 5 Haşdi Şa'bi İçindeki Etnik ve Mezhebi Grupların Savaşçı Sayıları³⁵⁴

B. Irak Şii Partileri ve Haşd-i Şa'bi

Irak Şiiilerinin ilk organize yapıları, medreseler ve Şii Havza etrafında şekillenen taklit mercileridir. I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan İran'daki yönetim değişikliği, İran Şiiliğini önceleyen politikaları hayata geçirmiş ve bu politikaların neticesinde, maddi açıdan İranlı bazarilerin desteği ve türbe ziyaretleri ile varlığını sürdüren Irak Şii Havzasında gelir kaybına neden olmuştur. Bu dönemde İngilizlerin rehberliğinde kurulan Irak Krallığı ise sayısal bakımdan ülkenin en büyük kesimi olan Şii kitleyi ve Havzayı kontrol altına almak istemiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak Havza'da öğrenci ve ziyaretçi sayısında düşüş yaşanmıştır. Ayrıca Irak'ta yeni ulus yaratma isteği ve ulusalcılık, Şii kitle içinde dini doktrine dayalı geleneksel ideolojiye taban kaybettirmiştir. Bu nedenle Şii kitleyi ve din adamlarını yeni bir örgütlenme modeli ve ideolojik yönelim arayışı vuku bulmuştur; Şii taban, devlet eliyle meydana gelen mağduriyetin de etkisiyle 1958 Askeri Darbesi dönemine değin Komünist Partisi başta olmak üzere yönetim muhalifi yapılanmalara yönelmiş, din adamları ise geleneksel ideolojiye dayalı tepkisel eğilimini sürdürmüştür.

Söz sahibi din adamlarının tabanın mahrumiyetini giderecek çareleri bulamaması, genç nesil ulemanın farklı bir yaklaşıma yönelmesinde kaldıraç görevi görmüştür. Bu dönemde İslam dünyasının genelinde devam eden buhranlara alternatif olarak ortaya çıkan Sünni kökenli Müslüman Kardeşler ve Hizbu Tahrir gibi

³⁵⁴ Hisham el-Hashimi, a.g.m. s.10

yapılanmalar, Şii genç nesil din adamlarına örgütlenme modelinde rehberlik etmiştir. Necef'te kurulan Ulema Cemiyeti ve Irak Şiilerini siyasi mecrada yeniden örgütleyen Dava Hareketi bu gelişmelerin neticesinde kurulmuştur. Irak Şiilerinin modern tarihinin köklü siyasi organizasyonlarından olan, kuruluş tarihi ile ilgili farklı görüşlerin olduğu Dava Partisi, Muhammed Bakır Sadr gibi evrensel İslami söylemi şiar edinen genç nesil ulema ve politikacıların öncülüğünde kurulmuştur.³⁵⁵

Partinin temel özelliği siyasi organizasyonlardan uzak duran geleneksel din anlayışına alternatif ve Irak Şiiliğinin modern eğilimlere yönelişinin ilk özgün örneği olmasıdır. Şii kitleleri yeniden örgütlemesi ve Şiilerin günümüzdeki etkin konuma yükselmesinde kaldıraç görevi görmüştür. Ancak İran Devrimi'nin etkisi ile erkenden kalkıştığı isyan ve Sadr'ın Baas yönetimi tarafından idam edilmesi, güç kaybına neden olmuş ve Irak-İran Savaşı'ndan itibaren İran'ın yörüngesine girmiştir.³⁵⁶ İşgal sonrasında Başbakanlık görevine getirilen İbrahim Caferi ve Nuri Maliki, Dava Partisi'ne mensuptur. Silahlı mücadele yerine siyasal mücadele metodunu benimsemesi, Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi'nin kurulması ve işgal sonrasında Şii politikacılar arasında en güçlü aktöre dönüşen Nuri Maliki'nin partiden ayrılması güç kaybına neden olmuştur.

1979 Devrimi ve Irak-İran Savaşı, Irak Şiilerinin siyasi organizasyonlarının ve ulemanın Baas yönetiminin baskılarından dolayı, İran'a göç etmesi ve sonuçlanmıştır. Bu dönem Irak Şiilerinin aynı zamanda Muhammed Bakır Sadr'ın idamının ardından başlayıp, İran Devrimi ve savaşın beraberinde girdiği radikalleşme dönemidir. Dava Partisi'nin kuruluş döneminde Muhammed Bakır Sadr ile hareket eden Muhammed Bakır el-Hekim ve taraftarları, İran'daki devrimin bir benzerini Irak'ta da gerçekleştirme hedefine yönelmiş ve Dava Partisi'nden ayrılarak İran'ın hem yönlendirme hem de rehberliğinde 1982'de Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyini kurmuştur. Irak Şii ulemasının köklü ailelerinden El-Hekim ailesinin öncülük ettiği Konsey, Baas yönetimine karşı hem siyasi hem de silahlı mücadele vermiştir. Farklı İslami grupları bir araya getirmeyi hedefi ile kurulan Konsey'e; Dava Partisi, Kerbela merkezli Irak İslami Eylem Örgütü (Munazzamatü'l-'Ameli'l-İslami) ve Hekim ailesinin taraftarları katılmıştır. İlerleyen dönemlerde Baas yönetimi muhalifi bazı

³⁵⁵ Mazlum Uyar, **Arap-Fars Şiiliği Bağlamında Irak Şiiliği**, İyi Düşün Yayınları, İstanbul, 2020, ss.185-187.

³⁵⁶ Marr ve Al-Marashi, a.g.e., ss.135-137.

Sünni ve Kürt gruplar da katılmıştır.³⁵⁷ Ancak hem Irak Şiiileri arasında mevcut olan ailevi, siyasi, ideolojik, etnik ve mahalli ihtilaflar hem de İran'ın, Kürt ve Sünni grupların siyasi ajandalarındaki farklı başlıklar, Konsey'in hedeflediği birliği sağlamasına mani olmuştur. İlerleyen yıllarda Irak İslam Yüksek Konseyi adını alan Konsey'in ABD işgali sonrasındaki siyasi programı, mezhep ve etnik temelli otonom bir yapı isteği ve siyasi faaliyetlerin önceliği etrafında şekillenmiştir. Ülkenin kuzeyinde Kürtlere verilen otonom yapının bir benzerinin güneyde Şiilere verilmesini talep etmiştir. Silahlı faaliyetleri durdurma isteği, ABD ile Şii gruplar arasındaki arabulucu rolü üstlenmesi ve Abdülaziz el-Hekim'in ölümünün ardından tecrübesiz kabul edilen oğlu Ammar el-Hekim'in partinin başına geçmesi ayrışmaya sebebiyet vermiş ve Bedir Tugayları yollarını ayırmıştır. Ammar el-Hekim, ilerleyen yıllarda eski tüfeklerin baskısı neticesinde konseyden ayrılarak Ulusal Hikmet Akımını kurmuştur.

Irak Şiiileri arasında Dava Partisi, İİDYK ve uzantılarının dışında en önemli oluşumlardan bir tanesi, Sadr Hareketi'dir. Muhammed Bakır Sadr, kentlerin kenar mahallelerinde yaşayan mağdur Şii kitleyi, sosyal faaliyetleri önceleyen programı ile örgütleyerek geniş bir tabana hükmetmiştir. Muhammed Bakır'ın idamının ardından kuzeni Muhammed Sadık Sadr hareketin liderliğini üstlenmiştir. Muhammed Sadık, 1999'da iki oğlu ile suikast düzenlenerek öldürülmüş ve küçük oğlu Mukteda Sadr, hareketin liderliğini üstlenmiştir. Muhammed Bakır'ın damadı olan Mukteda; kayınpederi ve babasının izlediği örgütlenme modelini devam ettirmiş, ilaveten işgalle birlikte ABD karşıtı silahlı mücadeleye yönelmiştir.³⁵⁸

Pragmatist eğilimleri ile öne çıkan Sadr, son yıllarda İran'ın hegemonik politikasına muhalefet ederek Irak ulusalcılığına yönelmiş ve bu yönelimin karşılığını Ekim 2021 seçimlerinden en çok oyu kazanarak almıştır. Ancak hükümet kurulamayınca taraftarlarını sokağa çıkararak mevcut sürece tepki göstermeye davet etmiştir. Mukteda'nın çağrısının ardından binlerce taraftarı Ağustos 2022'de sokaklara çıkarak protesto düzenlemiş, Yeşil Bölge'yi basmıştır. Mukteda bu gelişmelerin akabinde siyasetten tamamen çekildiğini ilan etmiştir.³⁵⁹ Bu nedenle Irak Şiiilerinin siyasi ve dini bağlamda köklü ailelerinden olan Sadr ailesi hem Şii sokaklarını hem de

³⁵⁷ Uyar, a.g.e., ss.248-256.

³⁵⁸ Uyar, a.g.e., ss.325-330.

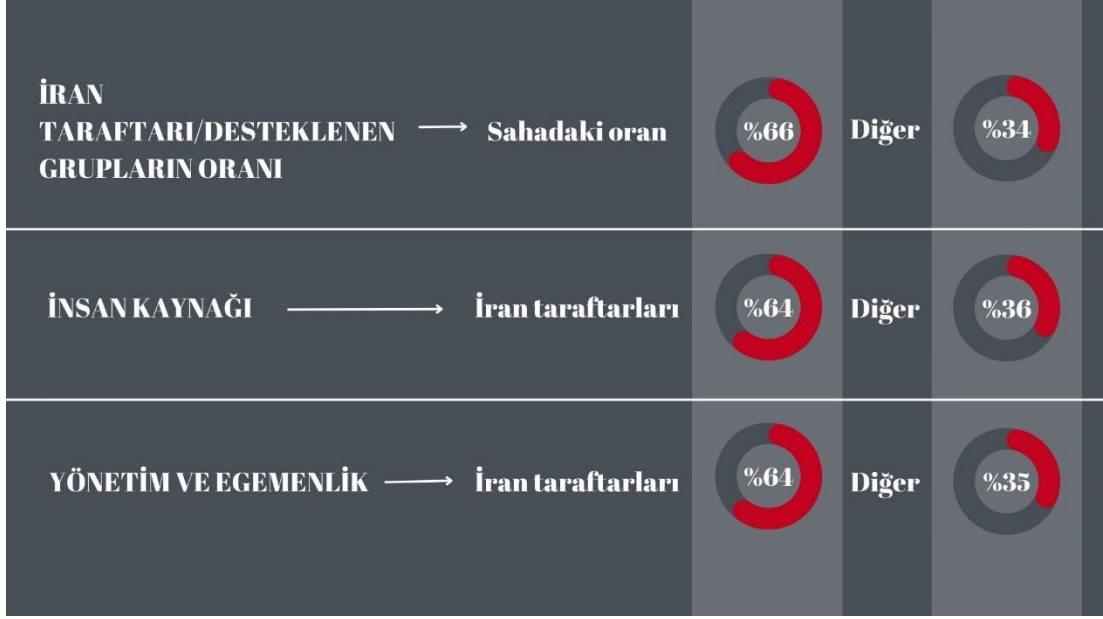
³⁵⁹ Ece Göksedef, "Mukteda es-Sadr: Irak'ta 20 Yıldır Siyasete Damgasını Vuran Şii Din Adamı", BBC Türkçe, 31.08.2022, <https://www.bbc.com/turkce/articles/crgwz111yjro>

Irak'ın siyasi atmosferini etkilemeyi sürdürmektedir. Diğer yandan politik tutumları ile yeni oluşumların çıkmasına da önayak olmaktadır. Mukteda'nın çeşitli dönemlerde geri çekilmesi Sadr Hareketi'nden kopmalara neden olmaktadır; Ayetullah Muhammed Yakubi ve Muhammed el-Vaili'nin kurduğu İslami Fazilet Partisi, Ensaru'l-Mehdi, Cündü's-Sema, Asaib Ehl-i Hak ve Nuceba Hareketi, Sadr Hareketi'nden kopan siyasi ve silahlı organizasyonlardır.³⁶⁰

Irak Şiiilerini yönlendirme noktasında bahsi geçen siyasi oluşumların haricinde siyasi hareketlenmeye mesafeli olan dini merci, mühim bir yer işgal etmektedir. Bu bağlamda hem Irak içinde hem de Irak dışında (İran, Kuveyt, Bahreyn, Lübnan, Suudi Arabistan) mukallitleri olan Ayetullah Ali Hüseyin Sistani dini merciler arasında öne çıkmaktadır.

Irak'ın siyasi atmosferinde etkin olan bu siyasi aktörler; aynı zamanda Şii kitle arasında var olan ailevi, siyasi, ideolojik, etnik ve mahalli ihtilaflardan ötürü rekabet halindedir. Ancak ülkenin ve Şiiilerin kaderini etkileyecek olayların vuku bulması durumunda bahsi geçen gruplar, dönemsel olarak aynı eksende politik tavır sergilemektedir. Bu hususun en güncel örneği IŞİD saldırıları sonrasında Sistani'nin fetvası neticesinde kurulan Haşd-i Şa'bi'ye katılımıdır. İran yanlısı olan/olmayan bütün gruplar, kitlelerinden askeri gruplar oluşturarak Haşd-i Şa'bi'ye katılım sağlamıştır. Ancak ilerleyen yıllarda Haşd-i Şa'bi içerisindeki İran destekli grupların diğer gruplara nispeten etkinliğini arttırması, kilit pozisyonları ele geçirmesi ve ülkenin hem iç hem de dış politikasını etkileme gücüne erişmesi; bilhassa Sadr Hareketi, Haşd-i Atabat ve her iki grupla bağlantılı siyasi oluşumların uzaklaşmasına neden olmuştur. Öte yandan Nuri Maliki, Hadi Amiri ve İran destekli gruplarla yakınlaşmış ve son seçimlerde örtülü ittifaka yönelmiştir. Böylece Şiiiler arası yeni bir gerilim ortaya çıkmıştır.

³⁶⁰ Uyar, a.g.e., ss.352-357.



Şekil 6 Haşdi Şa'bi İçindeki İran Destekli Gruplar³⁶¹

C. İran-İrak İlişkilerinde Haşd-i Şa'bi Etkisi

İran-İrak ilişkilerindeki başlıca konular; su paylaşımı, sınır sorunları, kutsal mekânların ziyareti, etnik ve dini grupların askeri ve siyasi mecrada desteklenmesidir. İran'ın Irak'a bakışının püf noktası, batı yönündeki komşusu ve Arap dünyası ile arasındaki sınır olmasıdır. Irak, Arap coğrafyasının doğusunda uç noktası olması hasebiyle aynı zamanda İran için tahakkümü altında jeopolitik bir Şii nüfuzu sağlama projesi olan “Şii Hilali”nin diğer sacayakları olan Lübnan ve Suriye'ye ulaşım kapısıdır. Hamaney'in resmi internet sitesinden yayınlanan 14 Temmuz 2018 tarihli açıklama, İran'ın Irak başta olmak üzere Yemen, Suriye, Afganistan ve Lübnan'daki gelişmelere yönelik tutumunu ve güvenlik paradigmasını göstermektedir.³⁶²

Öte yandan İran Devrimi'nin öncü isimlerinden Hüccetülislam Sadık Halhali'nin, “amacımız bölgede İslam'ın yayılması önündeki en büyük engel gördüğümüz Saddam Hüseyin'i devirmektir” şeklindeki açıklaması, İran'ın Irak'a yönelik bakış açısının farklı bir yönünü, devrim ihracı hedefini yansıtmaktadır.³⁶³ Ancak İran, I. Körfez Savaşı ve Humeyni'nin ölümünden sonra, hem Irak'ı hem de diğer Arap komşularını tedirgin eden sert içerikli devrimci ve dini retoriğe dayalı

³⁶¹ Hisham el-Hashimi, a.g.m., s.10

³⁶² İran Dini Lideri Ayetullah Ali Hamaney'in Resmi Sayfası, 14.07.2018, <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=43647>, 03.09.2022.

³⁶³ Barış Adıbelli, “İran Dış Politikasında İdeolojik ve Jeopolitik Dönüşüm”, **Doğu-Batı Yol Ayrımında İran**, Ed. Barış Adıbelli, İstanbul, Bilim-Gönül Yayınları, 2012, s.147.

politik söylemini yumuşatarak, dış politikada diplomatik ilişkilere ağırlık vermiş ve maruz kaldığı izolasyonu sonlandırmak için itidale yönelmiş olsa da Saddam Hüseyin yönetimi sonrasında Halhali'nin açıklamasını doğrulayacak faaliyetlere girişmiştir. Böylece 1979 Devrimi sonrasında Lübnan'da uygulamaya koyarak başarılı olduğu DDA-DDSA'ları veya Şii kitleleri destekleme/konsolide etme politikasına; Irak'taki dengeleri tamamen değiştiren ve toplumsal kaosa neden olan ABD işgalinin ardından başlamıştır.

ABD'nin işgal sonrası Irak sorumluluğu görevine getirdiği Paul Bremer'in başlattığı "Baas'tan arındırma" projesi, devlet kurularında güç boşluğu ve acizlik yaratmıştır. Bu boşluk ortamı doğal olarak DDA ve DDSA'lara hâkimiyet kurma alanı açmıştır. İran bu dönemde Irak'taki nüfuz alanını genişletmek için iki yönlü bir yol takip etmiştir; İİDYK, Dava Partisi gibi siyasi yapıları, Bedir Tugayları ve Mehdi Ordusu gibi DDSA'ları desteklemiştir. Çift yönlü politik manevra, DDSA'ların güçlenmesini ve bu duruma bağlı olarak Irak Merkezi Hükümetini zayıflatmıştır. Nuri Maliki, Merkezi Hükümetin egemenliğine tehdit olarak gördüğü Sünni Sahva Grupları ve el-Kaide'ye savaş açmış, Bedir Ordusu ve Şii milisleri ise devlet kurumlarına entegre etme yöntemine başvurmuştur. Ancak Mukteda Sadr, Maliki'nin bu projesine muhalefet etmiş ve Mehdi Ordusu ile Irak Güvenlik Güçleri arasında çatışmalar yaşanmıştır. İran'ın arabuluculuğunda çatışmalar sona ermiş ancak Mukteda Sadr'ın Irak kimliğini vurgulamaya başladığı bu evre, aynı zamanda ABD'nin Irak'ı terk etmeye başladığı dönemdir. Dolayısıyla Maliki iktidarının devam ettirmek için ABD dışında alternatif iç ve dış müttefiklere yönelmiştir; Maliki'ye uzanan yardım eli, çıkarlarına aykırı hareket etmeye tevessül eden Mukteda Sadr'ı dizginlemek isteyen İran'dan uzanmıştır. Böylece Şii saflarında parçalanma yaşanmış ve İran, Mukteda Sadr gibi kontrol ve işbirliği zor olan yerli figürler yerine siyasi cenahtan Maliki, askeri cenahtan ise İran'a tamamen bağımlı olan Bedir Örgütü, Ketaib Hizbullah ve Asaib Ehl-i Hak gibi daha küçük ölçekli aktörleri desteklemiştir.

Bedir Tugayları ve İİDYK dışında Şiilerin en güçlü askeri yapılanması olan Sadr Hareketi'ne bağlı Mehdi Ordusu'nun ABD karşıtı silahlı mücadeleden vazgeçmesi, Irak'ın işgal sonrası tarihindeki kavşaklardan birisidir. Mukteda Sadr'ın bu kararı hareketin askeri kanadındaki bazı bireylerin tepkisini çekmiştir. Ekrem el-Ka'bi ve Kays Hazali, bu dönemde Sadr ile yollarını ayırıp Kudüs Gücü ve Maliki hükümeti ile yakınlaşmış, benzer şekilde Bedir Tugayları da İİDYK yollarını ayırmıştır. Doğrudan

Kudüs Gücü ve Lübnan Hizbullah'ı koordinasyonunda kurulan Ketaib Hizbullah ve Kasım 2014'te siyaseten ve dini mercii olarak Ali Hamaney'e biat ettiğini ilan eden Asaib Ehl-i Hak örnekleri, İran'a Irak sahasında işbirliği yapacağı yeni DDA ve DDSA'lardan daha fazlasını, doğrudan Velayet-i Fakih'e bağlanan aktörler kazandırmıştır.

Arap İsyanları sonrasında vuku bulan çatışmalı ortam, İran'a hem stratejik müttefiklerini koruma hem de bölgedeki gücünü pekiştirme imkânı vermiştir. İran bu dönemde Esed yönetimini 2006-2008 yılları arasında Irak'ı istikrarsızlaştırmak için Selefi-Cihadi savaşçıları destekleyerek Irak'a göndermekle suçlayan Maliki'yi Beşar Esed ile barıştırmıştır.³⁶⁴ IŞİD'in Irak'ta Sünni mağduriyetini kullanarak Maliki hükümetine karşı başlattığı eylemler, Maliki'nin eğilimindeki değişikliği tetiklemiştir.

Öte yandan milis yapılanmalara karşı olan Maliki, Suriye-Irak sınırında etkinliğini artıran ve tehdide dönüşen IŞİD'e karşı, Seyide Zeynep Türbesi'ni savunma amacı ile başlatılan seferberlik sonrasında İran'ın yönlendirmesi sonucunda Suriye sahasına giden Iraklı milis gruplardan (Bedir Tugayları, Asaib Ehl-i Hak, Ketaib Hizbullah, Nuceba Hareketi) faydalanma yoluna başvurmuştur. Çünkü İran Devrim Muhafızları Ordusu komutasında savaşan bu milisler Esed yönetiminin kaybettiği yerleri geri kazanmasındaki payı büyüktür. Suriye'de başlayan iç savaşta Selefi-Cihadi örgütlerin yıpratıcı eylemleri sonucunda başlatılan Şii seferberliği, İran'ın Irak topraklarında da etkin güç olmasına katkıda bulunmuştur. İran, Suriye'de yönlendirdiği milis güçleri bu defa IŞİD'e karşı Şiiilerin kutsal kabul ettiği Irak'taki kutsal mekânları korumak için yönlendirmiştir. Böylece Suriye'deki askeri varlığını meşrulaştıran koşulları Irak'ta da elde etmiştir.

İran'ın Irak'taki savaşa müdahil olmasının diğer nedeni ise sınır güvenliğidir. IŞİD militanlarının Irak-İran sınırındaki Diyala kentine bağlı İran sınırına 30 km mesafede olan Jalawla ilçesine yönelmesi, İran'ı tedirgin etmiş; sınır güvenliğini sağlamak için Devrim muhafızlarına bağlı askerleri Jalawla vb. sınırdaki yerleşim yerlerine sevk etmiştir.³⁶⁵ Zira bu ihtimal İran'ın Irak'tan başlayıp Akdeniz'e uzanan güvenlik koridorunun yerle yeksan olması anlamına gelmektedir. Bu nedenle Haziran 2014'ten itibaren Kudüs Gücü lideri Kasım Süleymani'nin komutasında Haşdi

³⁶⁴ Renad Mansour ve Faleh A. Jabar, "The Popular Mobilization Forces And Iraq's Future", **Carnegie Middle East Center**, April 2017, s.8.

https://carnegieendowment.org/files/CMEC_63_Mansour_PMF_Final_Web.pdf

³⁶⁵ Raed al-Hamed, a.g.e., ss.24-25.

Şa'bi'nin insan kaynağı ve operasyonel gücüne takviye destek için, sınırındaki yerleşim yerlerinin haricinde Musul başta olmak üzere Selahaddin, Tikrit, Anbar, Kerkük kırsalı gibi bölgelere, hem binlerce İran Devrim Muhafızı askeri göndermiş hem de Haşd-i Şa'bi milislerine askeri eğitim, silah ve mali destek vermiştir.³⁶⁶ Bedir Tugayları lideri Hadi Amiri'nin, Kasım Süleymani ve İranlı askerlerin ülkedeki varlığına izahatı bu açıdan önemlidir: Amiri, İranlı askeri uzmanların terörle mücadelede deneyim sahibi olduğunu ve Irak'ın güvenlik kurumlarına yardım amacı ile bulunduğunu ifade etmiştir.³⁶⁷

Irak, Amerikan işgali sonrasında geçirdiği zorlu kriz döneminde hem kamu hem de güvenlik kurumlarının iflasından dolayı, İran'ın uzattığı yardım eline tutunmak zorunda kalmıştır. Mukteda Sadr taraftarlarının Yeşil Bölge baskını, İran'a bağlı milis gruplar ve İran'ın Irak'ın iç siyasetini belirlemede katalizör görevi görmüştür. İran'ın desteklediği Haşd-i Şa'bi içindeki gruplar, Sadr taraftarlarını Yeşil Bölgeden çıkartarak sükûnet ortamı sağlamış ve sonrasında Dava Partisi mensubu Muhammed Şiya' Sudani Başbakanlık görevine atanmıştır. Yeşil Bölge saldırısının İran'a ve Irak'taki taraftarlarına faydası iki yönden olmuştur: İran yanlısı tarafların (Fetih Koalisyonu, Nuri Maliki) adayının başbakan olması ve kaosa yaratan Sadr taraftarlarının bastırılması nedeniyle, Haşdi Şa'bi içindeki İran yanlısı grupların devletin hamisi olduğu izlenimidir.

Ekim 2019 Gösterileri İran-İrak ilişkilerinin seyrini olumsuz yönde değiştirmiştir. Irak'ta İran karşıtlığının bayraktarlığını 2019 yılına kadar Sünniler yapmış ancak Şii hükümetlerin halkın temel ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalması, Irak'ın 2012 yılı bütçesinde güvenlik kaynaklarına harcadığı beyan edilen ancak bir parlamentere göre Şii milislere harcanan ve hesabı verilemeyen milyarlarca dolarlık bütçe açıklarının çıkması, Nuri Maliki'nin yolsuzlukla anılması gibi gelişmeler, Şii sokakları başta olmak üzere, Irak'ta yeni bir protesto dalgasını başlatmıştır.³⁶⁸ Gösterilerde İran'ın politikalarına tepki gösterilmiş ve Haşdi Şa'bi'nin göstericilere sert müdahaleleri, meşruiyetine darbe vurmuştur. Ekim 2021 seçimlerinde İran destekli Haşd-i Şa'bi gruplarının, Fetih Koalisyonu'nun meclisteki

³⁶⁶ Ateq Jarallah vd. "Al'adhrea al-musalaha al'irania fi al-mintaqa al-arabia", **Fiker Center for Studies**, İstanbul, 2018, s.49.

³⁶⁷ Rawabet Center, "The Future vision of Iran of the popular crowd", 18 June 2016, <http://rawabetcenter.com/en/?p=825>, 02.09.2022.

³⁶⁸ Renad Mansour ve Faleh A. Jabar, a.g.m., s.8.

koltuk sayısının 17'ye düşmesi, hem Haşd-i Şa'bi'ye hem de İran'a yönelik tepkinin göstergesidir. Bu nedenle İran kısa vadede ülkedeki güvensizlik ortamından ve taraftarı olan DDSA'ların gücünden faydalanarak etkinliğini sürdürse de iki ülke ilişkileri pamuk ipliğine bağlı seyretmektedir. Haşd-i Şa'bi'nin hem iki ülke ilişkilerinde hem de Irak'ın diğer komşularına yönelik (Suudi Arabistan, Türkiye, Kuveyt) tehditkâr tutumları, Irak'ın dış politikasına da olumsuz yönde bir etkisi vardır.

Sistani ve Sadr taraftarları, Haşd-i Şa'bi'nin dağıtılması ya da devletin sisteme entegresini savunurken, Hamaney yanlıları Haşd- Şa'bi'nin bağımsız bir kurum olarak varlığını devam ettirmesinde ısrarcıdır. Çünkü bağımsız kurum olması, tasarruf ve kararlarına müdahaleyi engellemektedir; İran'da müesses nizamın ana dayanağı olan Devrim Muhafızları Ordusu gibi güçlü ve bağımsız olması, İran'ın hem Irak hem de bölgesel çıkarlarında faydalanması açısından elzemdir. Ancak hem Irak'ın iç dinamikleri hem de uluslararası sistem, İran'ın nüfuzunu daha fazla genişletmesinin bölgesel düzlemde sistemsiz dengeye neden olma ihtimalinden ötürü Hamaney yanlısı grupların bu isteğine karşı muhaliftir. Bu nedenle Mukteda Sadr, eski Başbakan Mustafa Kazimi'nin Haşdi Şa'bi'nin rolünü sınırlandırma amaçlı girişimi desteklenmiş, ABD ve Suudi Arabistan'da keza aynı tutumu sergilemektedir. Kazimi'nin Haşdi Şa'bi'yi ekonomik açıdan daha çok güçlendirecek olan Mühendis Şirketi teşebbüsünü onaylamaması bu tutumundan kaynaklanmaktadır.³⁶⁹ Ancak uluslararası dengelerin değişken sistemi ve Mukteda Sadr'ın gelgitleri, Haşdi Şa'bi'yi sindirmeye yönelik bu girişimin akamete uğramasına neden olmuştur.

Ekim Protestoları, kapsamı ve içeriği itibariyle siyasi anlamda Irak'ta İran'ın nüfuzuna yönelik tepkinin yükselişi, dini anlamda ise Şii dünyasının en çok kitleye hükmeden iki dini mercii Kum ve Ncef arasındaki ihtilafın derinleşmesini ifade etmektedir. Zira Sistani'nin resmi sayfasından reform isteğini dile getiren barışçıl protestoların desteklendiğine ilişkin açıklama yayınlanması, Haşdi Şa'bi içindeki ayrışma ile başlayan ihtilafın devamı niteliğindedir. Ncef merciliği barışçıl göstericilerin reform, yolsuzlukların sonlandırılması, ülke egemenliğine saygı duyulması ve Haşdi Şa'bi'ye bağlı Şii silahlı gruplar üzerindeki hükümet kontrolü isteklerini destekleyerek, protestoları bastırmaya çalışan İran'a yakın gruplara ve dolaylı yoldan Kum'a karşı cephe almıştır. Geleneksel merciliğin İran'ın politikalarına

³⁶⁹ Hareth Hasan, a.g.m.

muhafif olmasına rağmen, İran'ın Irak üzerindeki güçlü nüfuzu devam etmektedir.³⁷⁰ Diğer yandan devam etmekte olan protestoların siyasi istikrarsızlığa dönüşerek İran'da herhangi bir değişimi başlatması; Irak, Suriye ve Lübnan'ın siyasi seyrinde etkisi olan İran'ın, tıpkı 1979 Devrimi gibi bölgesel dinamikleri etkilemesi kaçınılmazdır. Bu da 2003 yılı sonrasında Irak'ın siyasi atmosferi ve siyasi entelijansiyası üzerinde tesiri olan ve Haşdi Şa'bi ile zirveye çıkan nüfuzunu etkileyecektir.

İran, Irak'taki kazanımlarını kaybetmeme direncinin ilk adımı olarak Kuzey Irak'ta bulunan İranlı Kürt gruplara yönelik düzenlediği saldırılar ve Kudüs Gücü Komutanı İsmail Kaani'nin, Bağdat yönetiminin İranlı Kürt grupları silahsızlandırmaması durumunda Irak'a yönelik kara harekâtı düzenlemekle tehdit etmesidir. İran destekli grupların ABD üslerine yönelik saldırıları da bu adımın bir parçasıdır.³⁷¹ Bu durum aynı zamanda İran'ın iç problemlerini sınırları dışına taşıma amacını, devrim ihracından sorun ihracına geçiş politikasını göstermektedir. Bu nedenle İran'ın Irak'taki rolünü sınırlandırmaya çalışan Kazımi'den başbakanlık görevini devralan Muhammed Şiya' Sudani'yi, İran ve yerel müttefiki Haşdi Şa'bi kaynaklı problemlerin neden olacağı zor bir dönem beklemektedir.

1. Aidiyet ve Kimlik Sorunu (Haşd-i Şa'bi'nin Irak Devleti ve Toplumu ile Uyuşmazlığı)

Modern dönem Şiiliğinin dini yönden ayırt edici yanı, Şii din adamlarının hiyerarşik yapısıdır ve bu yapı din adamlarını aynı zamanda siyasi yönden otoriter kılmıştır. 1979 İran Devrimi öncesinde politik mecraya müdahil olmaya sıcak bakmayan din adamları, Humeyni'nin Velayet-i Fakih teorisini ortaya atması ve devrim sonrasında siyasi gücü ele geçirmiştir. Ancak din adamlarının arasında yönetime müdahil olmaya yönelik ihtilaf devam etmektedir; Şii dünyasında en çok mukallidi (taklitçisi) olan Sistani başta olmak üzere pek çok din adamı, Velayet-i Fakih'in din adamlarına verdiği yetkiyi masum imamların salt otoritesine eşdeğer,

³⁷⁰ Ayetullah Ali el-Hüseyin es-Sistani'nin Resmi İnternet Sitesi, "Tasrih Limasdar Masuwl fi Maktab Samahatih (daam zllh) Hawl al-Muzaharat aljariat fi al-Iraq-31.10.2019", <https://www.sistani.org/arabic/archive/26353/>, 18.01.2023

³⁷¹ Zobeir R. Ahmad ve Nawzad A. Shukri, "Madha Taeni ihtijajat Iran Bialnisbat Ila al-Iraq wa'Iqlim Kurdistan?", **Newlines Institute for Strategy and Policy**, Washington DC, 2022, s.1 <https://www.washingtoninstitute.org/ar/policy-analysis/madha-tny-ahtjajat-ayran-balnsbt-aly-alraq-waqlym-krdstan>

geleneksel Şii düşüncesinin temeli olan on ikinci imamın ortaya çıkışına zıt olması sonucunu doğurduğunu düşünerek tepkilidir.³⁷²

Şii dünyasında tarihten tevarüs eden ideolojik tartışmalara yeni bir başlık ekleyen Velayet-i Fakih teorisine yönelik tartışmalar en çok Şii dünyasının kutsiyet, ideolojik çeşitlilik ve kitlesel anlamda kalbi sayılabilecek Irak'ı etkilemiştir. Irak hem Arap kimliğinden hem de din adamları açısından, geleneksel Şii düşüncesinin yaygın olduğu ve tercih edildiği bir bölge olması nedeniyle esasında Velayet-i Fakih teorisi veyahut yönetim biçimine uygun kabul edilmemektedir. Ancak 1979 İran Devriminin başarılı olması ve Irak-İran Savaşı, bu denklemi değiştirmiştir.

Irak Şiiilerinin 2003 yılı öncesinde öne çıkan istekleri, devlet kademelerinde yeterli düzeyde temsiliyet ve âdem-i merkezîyetçilikle yönetilmedir. İran ile var olan ilişkiler ise Muhammed Bakır Sadır örneğindeki gibi her ne kadar 1979 İran devriminden etkilenme olsa da daha çok çıkar odaklı bir iş birliğidir. İran-İrak Savaşı'ndan bu yana İran yönetimi ile temas halinde olan bazı Iraklı Şiiiler, çıkardan ziyade ideolojik bağlılık evresine geçerek, Velayet-i Fakih saflarına katılmış; 2003 yılı sonrasında ise taraftar sayısında artış yaşanmıştır.

Öte yandan Irak yönetimi de diğer Arap ve bazı Ortadoğu ülkeleri yönetimleri gibi bekası için devlet dışı aktörler ve devlet dışı silahlı aktörler ile temas kurma ihtiyacı hissetmektedir. Bu nedenle İran'da Şah döneminde yönetimin bekası ve korunması için orduya verilen iltimasların benzerleri, Irak'ta Saddam Hüseyin'in döneminde Tikritli aşiretlere ve Cumhuriyet muhafızlarına, Şii hükümetler döneminde de Bedir Tugayları, İİDYK ve Sadr Hareketi gibi hem siyasi hem de silahlı kanatları olan DDSA'lara verilmiştir. İran'ın bu kompozisyondaki dahli ise doğuda Afganistan, güneyde Yemen ve batıda Akdeniz'e kadar kurguladığı bölgesel hâkimiyet projesinde, Irak Şiiilerini göz ardı edemeyeceği hakikatidir. Bu nedenle 2003 sonrasında eski müttefiklerine ilaveten Sadr ve Sistani gibi geleneksel mercilere bağlı bireyleri devşirme politikasına yönelmiştir. Mehdi Ordusundan ayrılan Ekrem el-Ka'bi, Kays Hazali ve İİYDK eski yöneticilerinden Celaledin Saghir, İran'ın politik yörüngesine dahil olan bazı bilindik aktörlerdir.³⁷³

³⁷² Mazlum Uyar, **Başlangıcından Günümüze Şii Politik Düşüncesi**, İstanbul, Matbuat Yayın Grubu, 2020, s.328.

³⁷³ Smyth, a.g.e., s.14.

Irak, İslam tarihindeki Sünni-Şii ayrışmasının kesinlik kazanmasına ilave olarak, modern tarih öncesinde sınır ve dış dünyaya açılması kapısı gibi nedenlerden dolayı İran medeniyetlerinin ve devletlerinin doğal hedefi olmuştur. Modern dönemde ise sınır ve su paylaşımı haricinde zengin petrol yatakları ve Baas yönetimi sonrasında hedeflenen bölgesel güç saiki, rekabeti körüklemiştir. İran İslam Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Ebu'l-Hasan Beni Sadr'ın, İran'ın mülkü addettiği Körfez Bölgesi (Basra Körfezi) gibi Irak'ı da tarih boyunca Fars coğrafyasının bir parçası addetmiştir. Dolayısıyla Körfez'deki petrol İran topraklarına aittir açıklamasından da görüldüğü üzere Irak, İran için stratejik hedef ve hegemonyal bölge mesabesinde dir.³⁷⁴

İran'ın tehdit arz eden dış politika söylemi, Irak'a ilişkin hedeflerini ertelemesine neden olmuş ve sonuçlarına günümüz penceresinden bakıldığında ABD işgali Irak'a nüfuz etme fırsatını vermiştir. Saddam Hüseyin'in yanlış politikalarından ötürü Irak Şii'leri'nin bir kısmı bilindiği üzere İran ile yakınlaşmak zorunda kalmıştır. İlaveten işgal politikalarının sonucunda Sünni dışlamacılığında kaynaklanan Şii-Sünni çatışmaları ve el-Kaide, IŞİD gibi Sünni aktivizmini kullanan ekstremist grupların faaliyetleri; İran'a yaklaşan veya çıkar ortaklığına yönelen Şii'lerin sayısını arttırmıştır.

İran'ın Irak'ta artan faaliyetleri aynı zamanda Suriye ve Lübnan'a ulaştığı stratejik hattın emniyetidir. Bu nedenle en çok desteklediği kesimler Şii DDSA'lar ve siyaseten etki edeceği politikacılarıdır. İlginç olan ABD'nin Irak'ın içinde bulunduğu siyasi ve güvenlik buhranına rağmen 2011'de çekilme kararı alması ve bu kararın İran'a daha çok nüfuzu etme olanağı vermesidir. 2010 seçimlerinde İyad Allawi'nin liderliğindeki İran karşıtı Irakiye Bloku'nun en çok oyu alması, Irak halkının İran nüfuzu ve çatışmalı ortamdan kurtulma eğilimini göstermesine rağmen, ABD'nin çekilme kararı İran'ı tartışmasız bir şekilde hem Irak hem de Ortadoğu'da en güçlü bölgesel aktöre dönüştürmüştür.

Irak dosyasındaki yetkili isimler Kasım Süleymani'nin liderliğindeki Kudüs Gücü'ne bağlı subaylardan seçilmiştir. Öyle ki İran'ın Irak büyükelçilerinin ekserisi dahi Kudüs Gücü veyahut Devrim Muhafızları Ordusu'nda görevlendirilmiş eski gayrinizami harp uzmanlarından atanmıştır.³⁷⁵ Bu atamalar doğrudan İran Dini Lideri

³⁷⁴ Kais Abu-Kamer, "The Iranian Interventionist Policies in Iraq between 2003 to 2020", İstanbul Kültür Üniversitesi, 2021, s.33.

³⁷⁵ Kais Abu-Kamer, a.g.e., ss.39-40.

yani devlet politikalarındaki karar alıcı mekanizmanın liderine bağı olan bir kurum ve görevlilerinin atanması, Irak'ın İran için güvenlik politikası haricinde hayati önemini göstermektedir. IŞİD'in Musul'u işgalinin akabinde Kasım Süleymani'nin liderliğindeki subayların Irak'a gönderilmesi, İran'ın nüfuz alanını genişletmek için en küçük fırsatlardan dahi yararlanma eğilimini göstermektedir. İran, DDSA'lar ve siyasiler aracılığıyla Irak'ın dış politika ve iç politika yönelimini etkileme ve çizdiği stratejik eksene yönlendirme gücüne erişmiştir. Ancak İran destekli grupların yönelimleri aynı zamanda İran'ın tepki çekmesine de sebep olmuştur. Bu nedenle İran Irak'taki en basit gelişmeye dahi kayıtsız kalmamaktadır ve çıkarlarını baltalamayan kararları devreye koymaktadır. Nuri Maliki'nin 2014'te başbakanlıktan istifa ederek görevi İran'ın politikalarına nispeten de olsa mesafeli yaklaşmayı tercih eden Haydar Abadi'ye devretmesi bu hususun emsalidir. Abadi sonrasında Kazimi gibi Irak'ı tamamen İran'ın etki alanından çıkartmak isteyen bir devlet görevlisinin başbakanlığa atanması ve İran destekli Haşdi Şa'bi gruplarının razı olması, dolaylı olarak İran'ın Irak dosyasında kazanımlarını ve nüfuzunu riske atmama eğiliminin alametidir.

İran, Irak dosyasındaki hamlelerini sadece Haşdi Şa'bi, Dava Partisi veya İİDYK gibi oluşumlarla yapmamaktadır. Dava Partisi'nde Nuri Maliki, İbrahim Caferi ve Haydar Abadi'nin ayrı siyasi yol izlemeleri, keza Sadr Hareketi ve İİDYK gibi köklü yapılanmalarda da benzer kopmaların olması, İran'ın verdiği destekten kaynaklanmaktadır. Zira tüm kopmaların nedeni daha çok destek alarak, ülke yönetiminde etkin konuma yükselmektir. Bu durum Irak Şiiilerinin çok parçalı bir yapıya dönüşmesine ve siyasi istikrarsızlığa neden olmuş, İran cenahında ise tek bir gruba bağlı kalma dezavantajı yerine alternatif çeşitlilik avantajını kullanma eğilimidir. Öte yandan İran yeri geldiğinde Irak'ın iç dinamiklerinde denge politikası da gözetmektedir: Dava Partisi Abadi'nin ardından İİDYK mensubu Adil Abdülmehdi'nin başbakan seçilmesi ve Haşdi Şa'bi'nin bu karara rıza göstermesi, İran'ın denge eğilimini göstermektedir.

İran, Suriye'ye sığınan Arap İsyanlarını bir Şii seferberliğine dönüştürmede ustaca kullanmıştır. Sistani'nin doğrudan fetvası olmamasına rağmen Iraklı milis grupların İran'ın çağrısının ardından Seyide Zeynep Türbesi'ni koruma ve Esed yönetimini destekleme faaliyetleri, İran'ın Iraklı Şiiilerin bir kısmını araçsallaştırması açısından kaldıraç görevi görmüştür. İlerleyen yıllarda Haşd-i Şa'bi'nin oluşumunda

ve yönetiminde, önemli görevler gelen bu isimler, İran'ın desteği sayesinde bu konumlarına erişmiştir. Bu gelişmelere ilaveten Haşdi Şa'bi içindeki karar alma konumlarını İran destekli grupların ele geçirmesi, Irak'ın ulusal dinamiklerine aykırı bir politika yürütülmesi, Irak toplumu ve devleti ile uyumsuzluk sorununu doğurmuştur.

Velayet-i Fakih'e bağlı grupların motivasyonu, Irak'ın ulusal çıkarları ile örtüşmemektedir: ABD ve İsrail'in İran yanlısı tutumlarını gerekçe gösterip 2019 yılından bu yana Haşd-i Şa'bi'nin bazı karargâhlarına hava saldırıları düzenlemesi, grupların buna rağmen Irak'ın çıkarlarını öncelikle yerine İran tarafgirliğine devam etmesi, Irak'ı hem uluslararası hem de bölgesel düzlemde zor durumda bırakmaktadır.³⁷⁶ Irak'ın dış politikasında; Kays Hazali vb. Haşdi Şa'bi içindeki bazı grup liderlerinin ekonomik ayrıcalık elde etme girişimleri, bazı grupların ise yolsuzluklara bulaşmakla itham edilmesi, iç politikada Haşdi Şa'bi kaynaklı sorunlardır. Esasen eski Başbakan Haydar Abadi'nin düzenli ordu statüsü vermesinin başlıca nedeni bu sorunlardır. Ancak hükümetin bu adımına rağmen İran taraftarı grupların hem Irak hükümetinden gelen bütçenin hem de İran'dan gelen yardımların çoğunu alması, daimi surette Tahran'a yaptıkları ziyaretler, hükümetlere ABD ile ilişkilerini kesme baskısı yapmaları, ABD'ye, Türkiye'ye ait üslere taciz saldırıları düzenlemeleri, Suudi Arabistan topraklarına yönelik birtakım saldırıları, Haşd-i Şa'bi içindeki dengenin yapısını sarsmıştır. Dolayısıyla Abadi ile başlayan bu süreç Haşdi Şa'bi'yi kurumsallaştırmaktan ziyade yasal statü kazandırmıştır.

Atabat Grupları'nın İran yanlısı grupların bu tutumuna tepki göstererek Irak Ordusu ile ortak hareket etmesi, Sünni, orta ve küçük ölçekli gruplarla yeni ittifaka yönelmesi hem Haşdi Şa'bi içindeki ayrışmayı hem de Irak'ın yerel dinamikleri ile uyumsuzluğuna işaret etmektedir.

Haşd-i Şa'bi bünyesindeki İran bağlantılı gruplardan Bedir Tugayları; milislerini İçişleri Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı gibi devlet kurumlarında istihdam etmiş, benzer şekilde birçok milis grup mensupları diğer bakanlıklarda görevlendirilmiştir. Ancak Şii Başbakan ve Haşd-i Şa'bi ile bağlantılı milislerin hakim tabaka olduğu hükümetler, halkın güvenliğini ve temel ihtiyaçlarını tam manasıyla yerine

³⁷⁶ Al-Markaz al-Arab lilabhath wadirasat al-Siyasat, "Mustaqbal alhashd alshaebii fi aleiraqi: bayn siadat aldawlat wasirae almahawir" Doha, 10 Eylül 2019, s.1 <https://www.dohainstitute.org/ar/Lists/ACRPS-PDFDocumentLibrary/Future-of-the-Popular-Mobilization-Forces-on-Iraq.pdf>

getirememiştir.³⁷⁷ 2019 Ekim Protestoları öncesinde 2015 yazında Bağdat başta olmak üzere Şiiilerin, Irak Komünist Partisi ve Sünnilerin katıldığı kitlesel gösterilerin nedeni, güvenlik, IŞİD kaynaklı istismar ve temel hizmetlerin yokluğudur. Haşd-Şa’bi’ye bağlı grupların liderlerinin devlete bağlı olmalarına rağmen, bağımsız hareket ederek farklı ülkelerin büyükelçileri ile görüşmeleri, Tahran ziyaretlerinden bilindiği üzere yaptıkları yurtdışı ziyaretleri, Türkiye, Suudi Arabistan ve ABD başta olmak üzere, İran ile anlaşmazlık yaşayan ülkeleri tehdit etmeleri, devlete karşı hissettikleri aidiyetsizliğin, ülke egemenliğine yönelik neden oldukları tehdidin göstergesidir.

İran destekli grupların bu tutumlarına karşın Sadr Hareketi ve Sistani’nin fetvasını referans alan Haşd-i Atabat, Irak kimliğini ve Arap Şiiliğini incelemektedir. Bu durum aynı zamanda Şiiiler arası ihtilaf ve mezhep içi gerilimin göstergesidir. Milis grupların başına buyruk veyahut İran’ın çıkarları ekseninde hareket etmesi, Sistani’nin fetvasına da aykırıdır. Ancak Sistani’nin fetvasında ülke içi dengeleri gözetenerek “gönüllüler tanımlamasını kullanması ve gönüllüleri Irak Ordusuna katılmaya teşvik etmesine,” Haşdi Şa’bi’nin ülkeyi zor durumda bırakacak bu denli tehlikeli tutumuna rağmen, fetvasını geri çekmemesi veya dağıtılmasına yönelik tavsiyede bulunmaması da ayrı bir muammadır.

2019 Ekim Protestoları; mali, idari zafiyet, yolsuzluk ve dış müdahale yorgunu Irak’ta koşulların değiştirilmesine yönelik isteğin ve ülkenin makûs talihinin değiştirilmesini ifade eden yeni bir sayfa açma isteğidir. Geniş yelpazeyi içeren reform isteğinin neticesinde Başbakanlık görevine eski Irak Ulusal İstihbarat Dairesi Başkanı Mustafa Kazimi getirilmiştir. Kazimi, Irak’ın 2003 sonrası döneminde hiçbir partiye mensup olmayan ilk başbakandır. Ülkeyi yerle bir eden şiddet sarmalı ve dış müdahalelere karşı, Irak kimliği etrafında kurguladığı orta yolcu bir politik yöntem ile mücadele etmiştir. Dolayısıyla uzun yıllardan bu yana başa çıkma mücadelesi verdiği kaos nedeni ile bölgesel dengeleri sarsan Irak’ta, Kazimi’nin politikaları ülkeyi hem iç hem de dış politikada yeniden ayağa kaldırmayı hedeflemiştir. Şarku’l Evsat Gazetesi için kaleme aldığı makaleden de anlaşılacağı üzere siyasi motivasyonu, bölgesel barışı ve istikrarı tehdit eden Irak fenomenini, bölgesel barış için pozitif bir merkez örneğine dönüştürmedir.³⁷⁸

³⁷⁷ Ibrahim Al-Marashi, “Iraq’s popular mobilisation units: intra-sectarian rivalry and Arab Shi’a mobilisation from the 2003 invasion to Covid-19 pandemic”, **International Politics**, 2021, s.12.

³⁷⁸ Mustafa el-Kazimi, “Çatışma Alanından, İşbirliği ve Bölgesel Entegrasyona”, Şarkul Avsat Türkçe, 15.01.2022, <https://turkish.aawsat.com> sitesinden kısaltıldı: <https://124.im/9HxEPJ>, 13.06.2023.

Başbakanlığı döneminde İran'ı ülkesindeki şiddet ve kaos sarmalından doğrudan sorumlu tutmak yerine, komşuluk esaslarına dayalı yapıcı ilişkiler kurmayı deneyerek; Irak'ı İran bağımlılığından kurtarmayı hedeflemiş, Suudi Arabistan ile yapılan anlaşmalar bu hedefe dayalıdır. Suudi Arabistan-Irak arasındaki ticaret hacmi 2020 yılında %15'e yükselmiş, Riyad Irak'ın tarıma ve hayvancılığa elverişli 1 milyon hektar arazisinde, tarım ve hayvancılık projeleri için yatırım yapma teklifini Bağdat'a sunmuştur. Maliki, Irak ekonomisine büyük katkısı olması beklenen bu projeyi, Irak'ın yeraltı su kaynaklarını tüketecek yatırım ve Suudi Arabistan'ın yatırım kisvesine bürünmüş sömürge planı yorumlamasından dolayı sekteye uğramıştır. Haşdi Şa'bi'ye bağlı Velayet-i fakih taraftarları da sömürgeleştirme olarak değerlendirerek uygulanmaması için diretmıştır. Maliki aynı zamanda aşiretleri de bu projeye karşı çıkmaya davet etmiştir.³⁷⁹

Kazımi'nin kurguladığı Irak'ı taşımayı hedeflediği “bölgesel köprü perspektifinin” önündeki engel, Irak'ın kronik sorunu olan, sistemde devletin dışında rol oynayan ve devletin varlığına alternatif teşebbüs olan sistemik sorun DDSA'lar olmuştur. Kazımi'ye karşı muhalefet görevine koyulan bu baskı unsurlarının, muhalif tutumunun temel nedeni, merkezi hükümetin tüm alanlarda rolünü güçlendirmeyi şiar edinmesi, Ekim Protestoları ve faili meçhul cinayetleri soruşturma ve failleri cezalandırma isteğidir. Ancak Kazımi'nin bu teşebbüsü, mevcut sistem karşıtı gösterilere müdahale eden İran yanlısı Haşdi Şa'bi gruplarını tedirgin etmiştir. Bu aynı zamanda İran'ın Irak'taki kazanımlarını sınırlama saiki olduğundan dolayı, Kazımi Haşdi Şa'bi'nin hedefi haline gelmiştir.

Bu nedenle Haşdi Şa'bi içindeki İran yanlısı gruplar, Körfez ülkelerine ve Türkiye'ye yönelik tehdit dolu açıklamalar yapmıştır. 19 Şubat 2021'de Riyad'taki Yemame Sarayına insansız hava uçakları ile yapılan saldırının şüphelisi, Irak'ın yeni petrol taşıma projesi olan Basra-Akabe Petrol Boru Hattı'nın tamamlanmasına yönelik engellere ilişkin emareler mezkûr grupları göstermektedir.³⁸⁰

Haşdi Şa'bi'nin 2019 gösterilerindeki rolü, İran'ın nüfuzunu doğrudan etkilediğinden dolayı Irak dosyasında üç aşamalı bir dış politika hamlesi hayata geçirilmiştir: İran'ın güdümünde olmayan bir başbakanın göreve getirilmesi ile

³⁷⁹ Kamel Jamel, “Raghm Tahdidat Fasayil Shieiatin, Munawarat saeudiat eiraqiat ma dalalaitiha?” alkhaleejonline.net, 16.06.2022

<https://alkhaleejonline.net/sitesinden/kısaltıldı:https://124.im/RAXc4V>, 18.01.2023.

³⁸⁰ Kamel Jamel, a.g.m.

göstericilerin teskin edilmesidir. Ancak Haşdi Şa'bi'nin neden olduğu sorunları içeren makaleler kaleme alan Hişam el-Haşimi'nin evinin önünde öldürülmesinden de bilindiği üzere, bu dönemde çok sayıda faili meçhul cinayet işlenmiş ve Haşdi Şa'bi'nin cinayetlerin birçoğunun zanlısı olduğu defaatle iddia edilmiştir.³⁸¹ Haşdi Şa'bi'nin zanlısı iddia edildiği bu cinayetler, halkın Kazımi hükümetine olan güvenini azaltmış ve yeni bir infial ortamı yaratmıştır. İran, Kazımi'nin Haşdi Şa'bi'yi kontrol etme girişimini destekleme söylemine rağmen, Ketaib Hizbullah ve Asaib Ehli Hak gibi İran'a yakın grupların Kazımi'yi tehdit etmesi, İran'ın dolaylı yoldan Irak'ı dizayn etme çabasını ve nüfuzunu kontrol etme eğilimini, müdahaleci yaklaşımını göstermektedir.

İkinci olarak Haşdi Şa'bi'nin güvenliği sağladığı yönünde propaganda yapılması ve Haşdi Şa'bi'nin bu dönemde Covid-19 pandemisinin etkisini azaltmak için sağlık alanı dâhil olmak üzere bazı hizmet sektöründe görevler üstlenmesi. Üçüncüsü IŞİD tehlikesi sonrasında Irak'a askeri bağlamda geri dönen ABD güçlerine karşı Haşdi Şa'bi içindeki İran yanlısı grupların tepki gösterip, askeri üslere saldırılar düzenlemesidir. Bilhassa Kasım Süleymani ve Ebu Mehdi el-Mühendis'in öldürülmesi sonrasında bu saldırılar artmış, 2022'de 102 saldırı gerçekleştirilmiştir.³⁸² İran'ın ABD ile girdiği rekabetten de görüldüğü üzere, ulusal güvenliğini Arap isyanları sonrasında sınırları dışında yürüttüğü mücadele ile sürdürmektedir; bu bağlamda Irak topraklarındaki faaliyetleri doğrudan ulusal güvenliğini ilgilendirmektedir. Nitekim İran Devrim Muhafızları Ordusu, Nisan 2022'de Erbil'de ABD Konsolosluğunun yakınına düşen füze saldırısını kabul etmiş ve gerekçe olarak İsrail'in Suriye'de İranlı askerleri öldürmesini ibraz etmiştir. Bu da İran'ın aynı zamanda Irak topraklarını çatışma sahasına çevirme tehlikesini göstermektedir.³⁸³ Öte yandan İran resmi askeri görevlilerini hem Şam'a hem de Bağdat'a resmi danışman statüsünde ülkelerin isteğine binaen görevlendirmiştir. Artık birçoğu terörle ilişkilendirilen Haşdi Şa'bi'ye bağlı milis gruplar ise İran'dan destek almalarına rağmen İran ile resmi bağlarının olmaması, İran'a uluslararası arenada sorumluluk yüklememektedir, ancak Irak vatandaşı olmaları uluslararası yükümlülüklerle maruz bırakabilir. Bu veriler İran'ın

³⁸¹ Kais Abu-Kamer, a.g.e., s.46.

³⁸² "Infographic: Iraqi Resistance Groups", Islamic World News, 31.12.2021, <https://english.iswnews.com/19081/infographic-iraqi-resistance-groups/>, 24.01.2023.

³⁸³ "Iran Tastakhdim al-Iraq liltasiid al-askeri", Rasanah International Insitute for Iranian Studies, 28.04.2022.

Irak ve Ortadoğu'daki politikalarını, uluslararası arenada maruz kalabileceği yaptırımları minimize etme eğilimini göstermektedir.

Bağdat ve Şiilerin çoğunlukta olduğu güney kentlerinde patlak veren Ekim 2019 Protestoları, temel hizmetlerin eksikliğinden dolayı başlamasına rağmen, kısa sürede “yağmacılar dini kullanarak bizi soydu” sloganı altında etnik ve mezhepçi siyasi sisteme tepkilerin gösterildiği yeni bir çehre almıştır. Bu nedenle etkisi bakımından Irak'ta yeni neslin mezhep ve etnik eksenli politikalara tepkisinin sembolüdür. 2011 Arap İsyanları'nda patlak veren protestolara katılım daha çok Sünnilerden olmuş ancak IŞİD'le ilişkilendirme tedirginliği bu defa Sünni sokaklarından çok Şii sokaklarını hareketlendirmiştir. Irak'ın genel sorunu olan çıkar gruplarının (aşiret, DDSA) halkın refah seviyesini ve yaşam standartlarını düşüren kazanımlarına karşı tepkilerin dile getirilmesi sonrasında devlet eliyle şiddetin devreye girmesi, dönüm noktasıdır. Şiddet sonrasında mevcut yönetim modeli ve İran'ın Irak'taki varlığına yönelik tepkilerin dile getirilmesi radikal bir siyasi değişimin çağrısıdır. Üstelik ülkenin kritik kararlarında rolü olan Sistani'nin göstericilerin taleplerini haklı bulması ve aynı dönemde Sistani vd. mercilere bağlı DDSA'ların Haşdi Şa'bi'den ayrılıp Irak Ordusuna katılmaları, İran'a karşı yapılan hamlelerdir. Dolayısıyla 2019 yılı Irak'ın ulusal kodlarına geri dönüşünün simgesidir ve Kazımi'nin İran yanlısı oluşumların itirazlarına rağmen başbakan seçilmesi, Irak'ın hem iç hem de dış politikası açısından dönüm noktası olmuştur. Böylece Irak'ın ulusal kimliğini önceleyen iç dinamikleri, Haşdi Şa'bi ve müttefiki İran'a bu saiklerle karşı koymuştur.

Haşdi Şa'bi, devlet kurumu olması ve IŞİD karşıtı mücadeledeki başarısını ve tartışmasız surette Irak'ın siyasi dinamiklerini etkileme gücünü, halkın talepleri için kullanmayıp tıpkı Saddam Hüseyin dönemi sürgün siyasiler gibi halka yabancılaşmaya yönelmesi, hoşnutsuzluk ortamı yaratmıştır. Haşdi Şa'bi'nin Merkezi hükümetin gücünü zayıflatan politikaları, ülkede güvensiz ortamın devamlılığına katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle 2019 yılından bu yana kritik bir dönemden geçen Irak'ta; iç politikada Kazımi'nin bürokrat-devlet görevlisi atamaları ve değişikliği, dış politikada ise Suudi Arabistan, Çin, Türkiye ve Avrupa ülkeleri ile yapılan ticari ve güvenlik anlaşmaları, İran etkisine karşı ortaya çıkan politika çıktılarıdır. Esasında Irak'ta İran ve Haşdi Şa'bi etkisini zayıflatan olgu, Şii silahlı DDSA'ları tek çatı altında toplayan ve gruplar arası diplomaside kilit role sahip olan, keza hükümetin karar alımında da Haşdi Şa'bi lehine etkisi olan Ebu Mehdi el-Mühendis'in bıraktığı

boşluğun doldurulamamasıdır. İran bir yandan bu boşluğu doldurmaya yönelik adımlar atmış diğer yandan Irak'a siyasi baskı yapmıştır. Hamaney'in 17 Ocak 2020 tarihli konuşmasında ABD'yi kastederek yabancı güçlerin Irak'tan çekilmesi çağrısı ve sonrasında İran yanlısı grupların bu yöndeki baskısı, Irak'ı siyasi ikileme sürüklemiştir. Sistani'nin 2019 gösterilerinden bu yana İran yanlısı grupların kararlarına muhalif tutumu ve Hamaney'in yabancı güçlerin Irak'ı terk etmesi açıklamasına karşın, Cuma Namazı hutbelerini okuyan temsilcisi aracılığıyla Irak'ın İran'ın bölgesel ve dış politika eğilimlerine dâhil olmaması yönünde tavsiyelerde bulunmuştur.³⁸⁴

Öte yandan hem Ortadoğu hem de Irak'ta kritik düzeyde etkisi olan Irak'ın çok yönlü aktörü (Proxy lideri, reformist din adamı, politikacı) Mukteda Sadr, uzlaşmadan uzak tutumuna rağmen, taraftarlarını IŞİD sorunu ve Covid-19 pandemisi esnasında devlet kurumlarını desteklemek için harekete geçirmiştir. Sadr, son seçimlerin ardından yolsuzlukla mücadele ve sistemik reform vaadinde bulunmuş, İran hegemonyasından mustarip cenah ile ittifak yapmıştır. Öyle ki İran ile Irak topraklarında mücadele eden ABD dahi Sadr'ın bu retoriğine kayıtsız kalmamış ve Kazımi'nin liderliğinde kurulan İran karşıtı gruba Sadr da dâhil olmuştur.³⁸⁵ İran'ın Irak'a yönelik tutumuna karşı muhalif grupların başında olan Sadr, kontrollü istikrarsızlık yaratarak İran'ın ve müttefiklerinin çıkarlarını baltalamayı hedeflemiştir.

Böylece İran'ın müdahaleci yaklaşımı ve Haşdi Şa'bi'nin kazanımlarını koruma adına giriştiği bu yönelime karşı, Irak'ın politika yapımında ve hem iç hem de dış politikasına yönelik karar alımının başat aktörlerinden olan geleneksel kesim ile yeni nesil kesimin iki önemli temsilcisi, Irak'ın iç ve dış politika çıktıları olarak İran ve Haşdi Şa'bi'ye karşı kitleleri sevk eden bir çıktı ortaya koymuştur. Bu çıktılar İran'ın rolünü tamamen sonlandıramasa da Kasım Süleymani ve Ebu Mehdi el-Mühendis'in ölümü ile başlayan rol gerilemesine katkıda bulunmaktadır. Netice itibarıyla Haşdi Şa'bi içerisindeki İran'a yakın grupların, tutumları hem iç hem de dış politikaya

³⁸⁴ Farhad Alaedin, "Iran wa Siyasa al-Haymana alaa al-Iraq", aawsat arabic", Aawsat, 21. 02.2020, <https://aawsat.com/sitesinden/kısaltıldı: https://124.im/mXT, 24.01.2023>

³⁸⁵ Renad Mansour ve Benedict Robin-D'Cruz, "The Sadrist Movement in Iraq Between Protest and Power Politics", Chatham House, 2022, s.6. <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2022-10/2022-10-28-sadrist-movement-iraq-mansour-robin-dcruz.pdf, 04.02.2023>.

yönelik eylemleri ve söylemleri, Irak Devleti ve toplumu ile uyumsuzluğunu göstermektedir.

2. Diğer Aktörlerin Haşd-i Şa'bi ile İlişkileri

a. Sadr Hareketi

Irak Şiiliğinin ve İslami Hareketlerin köklü organizasyonlarından olan Sadr Hareketi, Bağdat'ın kenar mahallelerinde ve Şii Havzası'ndaki en etkin Şii örgütlerindendir. Mukteda Sadr, 20. Yüzyıl Şii dünyasının öne çıkan din adamlarından kayınpederi Muhammed Bakır Sadr ve babası Muhammed Sadık Sadr'dan sonra hareketin liderliğine geçmiştir. Mahrum kesime yönelik sosyal programları ile bilinen ve taban kazanan Sadr Hareketi, bu faaliyetlerini Mukteda'nın döneminde de sürdürmüştür. Irak ve Arap Şiiliğini önceleyen Sadr, ABD ile işbirliğine sıcak bakan diğer aktörlerin veya siyasete doğrudan müdahil olmaya sıcak bakmayan Sistani ve Khui gibi geleneksel ulemanın aksine ABD güçleri ile savaşmış, siyasete atılmıştır.³⁸⁶ Sadr'ın bu tutumu Şii cenah içindeki muhalif tutumu gün yüzüne çıkarmış, ABD'nin haricinde 2003-2007 yılları arasında zaman zaman Bedir Tugayları gibi İran destekli DDSA'lar, Maliki Hükümetine karşı Irak güvenlik güçleri ile savaşmıştır. Haşd-i Şa'bi-Sadr Hareketi arasındaki ilişkileri de Şii sokaklarındaki ayrışmaya göre okumak gerekmektedir. Çünkü Sadr Hareketi'nin Şii yapıları değerlendirme mantalitesi, Saddam döneminde ülkede kalarak bedel ödeyenler ve ülke dışına kaçanlardır. İran ile ortak hareket edenleri, paralı asker olarak tanımlamaktadır.³⁸⁷ Bu nedenle Haşd-i Şa'bi içinde Ebu Mehdi el-Mühendis ve İran destekli diğer isimlerin etkin konuma yükselmesine ilk tepki gösterenlerdendir ve 2019 yılından bu yana yaşanmakta olan halk hareketliliği, Haşd-i Şa'bi ve Sadr Hareketi arasındaki gerilimi yeniden tetiklemiştir. Bu gerilim 2021 seçimleri sonrasında yükselmiş, Ağustos-Eylül 2022'de Yeşil Bölgede çatışmalar vuku bulmuştur.

Sadr'ın seçim sonrası siyasi tutumu ve Irak'a olan etkisine bakıldığında her ne kadar ulusal kimlik ve protest anlayış merkezli bir politika söylemi olsa da kontrollü istikrarsızlık ile Şii cenah içindeki konumunu güçlendirme amacı taşımaktadır. Kitlenin konsolidasyonu için uzlaşıya kapalı bir muhalefet tavrı takınmakla birlikte, ekonomik ve siyasi bakımdan mevcut sistem içinde en çok yararlanıcılardan birisidir.

³⁸⁶ Marr ve Marashi, a.g.e., s.198.

³⁸⁷ Marr ve Marashi, a.g.e., s.199.

Sadr Hareketi, IŞİD sorunu ve Covid-19 sürecinde devlet kurumlarına destek vererek istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmaya çalışmış ancak Yeşil Bölge baskınından da görüldüğü üzere Sadr vd. Şii kesim arasında iktidar paylaşımı kaynaklı gerginlik mevzubahistir.

b. Geleneksel Mercilik

Şiiliğin hem dinen hem de siyaseten en önemli iki ayağından bir tanesi, doğduğu topraklar olması hasebiyle Irak coğrafyasıdır. Literatüre Atabat olarak geçen kutsal türbelerin bulunduğu şehirlerde (Kerbela, Necef, Samarra, Kazımiye) kurulan medreseler ve taklit mercii mesabesindeki din adamları, Irak'ın modern tarihini etkileme konumuna yükselmiştir. Necef'teki İran asıllı Ayetullah Ali Hüseyin Sistani, Kum'da mukim Ayetullah Kazım Hairi, Ayetullah Muhammed Said el-Hekim, Ayetullah Muhammed İshak el-Feyyaz, Ayetullah Beşir Necefî ve Ayetullah Muhammed Yakubi gibi din adamları, geleneksel merciliğin öne çıkan temsilcileridir.

Geleneksel mercilik, siyasete doğrudan müdahil olmaya akidevi nedenlerden dolayı sıcak bakmayıp daha çok mukallitlerin dini ihtiyaçlarına yönelik cevaplar üretmeye odaklanmaktadır; bu nedenle Humeyni'nin Velayet-i Fakih teorisi geleneksel merciliğin tepki çekmiştir. Ancak İran'daki tütün isyanı, İngiliz-Rus işgaline karşı cihat fetvası, Irak'ın İngilizler tarafından işgali gibi süreçlerden bilindiği üzere, ülkenin kaderini ilgilendiren durumlarda sükunet yerine inisiyatif alınmaktadır. Bu nedenle, modern çağ Şii dünyasında en çok mukallide (taklitçi) sahip olan Ayetullah Sistani, aynı zamanda verdiği fetva ile Haşd-i Şa'bi'nin kurulmasına zemin sağlamıştır. İlerleyen günlerde Sistani taraftarları silahlanarak Haşd-i Şa'bi'ye katılmıştır. Ancak Sistani'nin Irak Silahlı Kuvvetleri'nin ülkeyi korumakla görevli olduğu inancı ve fetvasında orduya yardımcı 'gönüllülüğü' esas alması Haşd-i Şa'bi'nin meşruiyeti açısından önemlidir.³⁸⁸ Çünkü hem Sistani hem de Sadr gibi iki büyük Şii gücü Haşd-i Şa'bi'yi geçici seferberlik sürecinin sonucu addetmektedir. Sistani'nin bu görüşüne karşın seferberlik sürecini sona erdirecek fetvayı geri çekmemesi de önemlidir. Haşd-i Şa'bi liderleri ise Sistani'nin bu gücünü bildiklerinden dolayı tavsiyelerine önem verip, ilişkilerini iyi tutma çabasıdadır. Öte yandan Sistani'ye göre güçlü olmayan ancak mukallitleri olan diğer mercilerin silahlı güçleri yoktur ancak Haşd-i Şa'bi ile ilişkileri kötü değildir.

³⁸⁸ Al-Marashi, a.g.m., s.11.

c. Nuri Maliki

Irak'ın 2003 sonrası en önemli politik figürlerinden olan Nuri Maliki, başbakanlığı döneminde ulusal orduya güvenmediğinden ulusal orduyu dengelemek için alternatif askeri güç yollarına başvurmuştur.³⁸⁹ Böylece Baas yönetimi döneminde kurulan “Halk Ordusu-el-Ceyş eş-Şa’bi”nin farklı örneği addedilen ve ilerleyen yıllarda Haşd-i Şa’bi bünyesinde bir araya gelecek olan devlet destekli seçkinler ve seferberlik güçlerinin bir kısmının temeli bu dönemde atılmıştır. Maliki, bu yöntem ile iktidarını sürdürmeyi hedeflemiş ancak bu politikası neticesinde Musul kaybedilmiş ve Irak Ordusu çökmüştür. Musul’un kaybedilmesinden önce Felluce’de, Bedir Tugayları başta olmak üzere dönemin alternatif askeri güçlerini IŞİD’e karşı savaşmaya davet etmiş ve Musul kaybının akabinde, Sistani’nin fetvasının ardından Haşd-i Şa’bi’nin kuruluş kararnameini imzalamıştır. Böylece siyaseten elini güçlendireceği yeni bir iç müttefik kazanmıştır. Maliki-Haşd-i Şa’bi ittifakı 2018 seçimleri ve sonrasında da devam etmiş, 2021 seçimleri sonrasında ise Sadr ve müttefiklerine karşı bu ittifak devam etmiştir. Nitekim Irak’ın son Başbakanı eski Dava Partisi mensubu Muhammed Şiya Sudani, bu ittifak neticesinde başbakan seçilmiştir. Netice itibarıyla Haşd-i Şa’bi’nin Irak içinde siyaseten en önemli müttefiki Nuri Maliki’dir.

d. Kürtler

Erbil merkezli Irak Kürtleri arasında kültürel açıdan ayırt edici ayrım olmasa da siyasi açıdan ihtilaf ve çekişme olagelmıştır. Irak’ın 2003 sonrası politik atmosferinde ihtilafları bir kenara bırakarak birlik görüntüsü verilmesine rağmen, gelir, siyasi pozisyon gibi birçok nedenden ötürü ihtilaflar devam etmiş, sadece geçici süre ile rafa kaldırılmıştır. İhtilaf ve çekişmeler, 2017 bağımsızlık teşebbüsü sonrasında gün yüzüne çıkmış; tarafların 2018 ve 2021 seçimlerinde Cumhurbaşkanlığı için tek aday belirleyememe ihtilafı ile zirveye çıkmıştır. KYB’nin 2018 seçimleri sonrasında Cumhurbaşkanı seçilen Berhem Salih’i tekrar aday gösterme ısrarı, KDP’nin ise karşı çıkması ve direktmesi, Irak’ta siyasi süreci tıkamıştır.³⁹⁰

³⁸⁹ Al-Marashi, a.g.m., s.7.

³⁹⁰ “Markaz al-İmarat Lilsiyasat, al-Bayt al-Siyasi al-Kurdi al-Iraqi: min al-Itifaq ila al-Tasaddu’, 18 April 2022, <https://epc.ae/ar/details/featured/albayt-alsiyasi-alkurdi-aleiraqi-min-alaitifaq-ila-altasddue>

Kürtler ile Haşd-i Şa'bi ilişkilerini belirleyici olgu ise 2017 bağımsızlık referandumu olmuştur. Haşd-i Şa'bi, bu dönemde Irak Merkezi Hükümeti adına IKBY'nin kontrolündeki Kerkük'e askeri operasyon düzenleyerek ele geçirmiştir. Öte yandan bu vakıa Merkezi Hükümetin veyahut ülkenin kaderini ilgilendiren durumlarda düzenli ordunun yerini Haşd-i Şa'bi çatısı altındaki toplanan paramiliter güçlerin aldığı ya da devletin bu güçlere bağımlı hale geldiğini göstermektedir.

2021 seçimleri öncesi ve sonrasında IKBY'ne bağlı birçok gaz ve petrol tesisleri ve ABD Erbil Başkonsolosluğuna yakın yerleşim yerlerine, Haşd-i Şa'bi'ye bağlı gruplar tarafından saldırılar düzenlenmiştir.³⁹¹ Dolayısıyla Haşd-i Şa'bi ile IKBY arasında gerilim yaşanmaktadır; ancak KYB 2021 seçimleri sonrasında Haşd-i Şa'bi'nin desteklediği Koordinasyon Çerçevesini, dâhil olmadan destekleyici bir siyasi tutum sergilemiştir. Kısacası 2003 sonrası Irak'ında daha fazla hissedilen etnik ve mezhepsel çıkarları öncelikle siyasetine bağlı olan bu durum, Kürt-Kürt ve Kürt-Arap çatışmasını sürdürmektedir.

e. Sünniler

Sünni Arap nüfusu Şii Arap nüfusa oranla sayıca az olmasına rağmen devlet geleneği Abbasi İmparatorluğundan bu yana Sünni teamüllere göre oluşturulmuştur. 2003 yılı sonrasında ABD eli ile oluşturulan yeni sistemde Sünnilerin rolünün azaltılması, Sünni kitle tarafından tepki ile karşılanmıştır. El-Kaide ve IŞİD'in bu tepkiselliği kendi çıkarları ekseninde kullanarak şiddet ortamı oluşturması ve sonrasında Şiiilerin kurduğu DDSA'ların bu sürece dahil olması, Saddam Hüseyin yönetimi döneminde yaşanan "Şii mahrumiyetini Sünni mahrumiyetine" dönüştürmüştür. Şii hükümetlerin Sünni mahrumiyetini çözmede aciz kalması sorunu derinleştirmiştir. Ancak Aşiret bağlarının güçlü olduğu Irak'ta; Sünni aşiretlerden veyahut büyük aşiretlerin alt kollarından bazıları, siyasi, ekonomik ve aşiretler arası anlaşmazlıklardan dolayı Haşd-i Şa'bi'ye katılmıştır. Yaklaşık 45 bin kişinin yer aldığı 43 Sünni grup Haşd-i Şa'bi bünyesinde yer almaktadır.³⁹² Rakamsal olarak yabana atılmayacak düzeyde olan azınlık ve Sünni grup liderleri, örgüt içinde düşük seviye görevlere atanmaktadır; dolayısıyla etkileri Şii gruplara nispeten sınırlıdır. Haşd-i

³⁹¹ Abdulhakim Günaydın, "Haşdi Şabi, namlularını Erbil'e çevirerek kime mesaj verdi?", Independent Türkçe, 2 Ekim 2020 <https://www.indytrk.com/> sitesinden kısaltıldı: <https://124.im/Ts87yF>, 11.06.2023; "ABD Dışişleri'nden Rûdaw'a: Füzeler Iraklı Kürt vatandaşın evini hedef aldı", Rudaw, 14.03.2022 <https://www.rudaw.net/turkish/world/140320221>, 02.02.2023.

³⁹² Hisham el-Hashimi, a.g.m., s.4.

Şa'bi içerisinde İran destekli gruplara karşı Haşd-i Atabat ve Saraya Selam Tugayları ile başlayan karşı çıkışa, mevcut pozisyon ve imtiyazlardan şikâyetçi olan Sünni grupların bir kısmı dâhil olma eğilimindedir. Çünkü örgüt içindeki orta ve küçük ölçekli grupların seslerini duyuramamaları sorunsalı doğmuş ve bu da örgüt içi dengeleri bozmaktadır.

Haşd-i Şa'bi'nin bazı operasyonları esnasında Sünni bölgelerinde hak ihlalleri yaşanması ve Sünni Arap nüfusunun çoğunlukta olduğu Anbar vilayetinin kent merkezi Ramadi'nin IŞİD'den kurtarıma operasyonuna 'Lebbeyk Ya Hüseyin' (Emret Ya Hüseyin) isminin verilmesi, Sünniler arasında tedirginliğe ve Şii nüfuzunu genişletme projesi kanısına yol açmaktadır.³⁹³ Bu nedenle Haşd-i Şa'bi ve bünyesindeki Sünni yapılar dahil olmak üzere genel manada Sünniler ile arasındaki ilişki kırılmalı bir yapıya sahiptir.

f. Neoklasik Realizm Bağlamında Uluslararası Sistemin İran ve Irak'a Sunduğu Fırsatlar ve Tehditler

Neoklasik Realist teorinin merkezi olarak tanımlanan ve Neorealizm'den sistemik bağlamda ayıran değişken, uluslararası sistemin devletlere sunduğu gösterge ve bilgilerin netliğidir. Bu gösterge ve bilgiler üç noktada netleşmektedir:

- 1) Tehditlerin ve fırsatların kolaylıkla fark edilebilir olma seviyesi.
- 2) Sistemik tehdit ve fırsatların zamanlaması hakkında bilgi sağlama/sağlamama.
- 3) İdeal politika seçeneklerinin öne çıkma/çıkılmaması.

Bir devletin varlığına yönelik alenen görülebilen tehditler; bir devletin sınır bütünlüğüne veya temel çıkarlarına zarar verme eğilimi barındıran hasmane tutum, finansal ve askeri seviyede zarar verebilme yeteneği ve kapasitesi, tehdidin kısa vadede gerçekleşme beklentisi. Aşikâr fırsatlar ise bir devletin askeri ve maddi güç kapasitesinin ivedi gelişimi, rakiplerinin gerilemesi yahut çökmesi durumudur.³⁹⁴

³⁹³ Amnesty International, "Iraq: Turning A Blind Eye The Arming Of The Popular Mobilization Units", ss.15-21, <https://www.refworld.org/country,,AMNESTY,,IRQ,50ffbce5ac,,0.html>, 12.03.2022; "ABD'den Irak'a 'Operasyon İsmi' Eleştirisi," Anadolu Ajansı, 27.05. 2015, ABD'den Irak'a "operasyon ismi" eleştirisi", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdden-iraka-operasyon-ismi-elestirisi/43115#!>, 14.03.2022.

³⁹⁴ Norrin M. Ripsman, "Neoclassical Realism", **Oxford Research Encyclopedia of International Studies**, Ed. Norrin M. Ripsman, Oxford University Press, 2011, s.46-52 <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.36>.

Uluslararası sistemin İran-İrak ilişkileri ve iki ülkeye sunduğu fırsat ve tehditler açısından 1979 tarihi önemlidir. İran'da 1979 devrimi ile değişen yönetim modeli, devletin varlığı açısından tehdit durumuna işaret etmiş, Irak için ise ülkesindeki bazı dinamikleri tetikleme açısından tehdit olmuştur. Ancak iki ülkeye meşruiyetini güçlendirme fırsatı da sunmuştur.

Körfez ülkelerinin Irak'ı destekleme gerekçesi ise keza meşruiyetlerini tehdit eden İran devrimine karşı Saddam Hüseyin yönetiminin set vazifesi görmesi, diğer bir ifade ile İran'ın devrimi ihraç etme politikasının önündeki sistemik tehdit olmasıdır.

İrak'ın I. Körfez Savaşı sonrasında maruz kaldığı sistemik tepkisel yaklaşımlar, İran'a Şiiiler üzerinde nüfuz etme eğilimini genişletme fırsatı; Irak'a ise bu açıdan tehdit barındırmakla birlikte, reelde meşruiyetini güçlendirme fırsatı sunmuştur.

11 Eylül saldırıları, Irak ve İran için en önemli sistemik tehdit ve fırsattır. Irak'ın bu eylemler sonrasında işgal edilmesi, Iraklı Şiiilere fırsat ve tehditler sunmuştur. Örneğin 1982'de paramiliter yapı olarak kurulan Bedir Tugayları ve Mehdi Ordusu'na 2004 yılında devlet kurumlarında istihdam fırsatı sunmuştur. Diğer yandan İran'ın Şii askeri grupları eğitmesi ve desteklemesi yine sistemik fırsatlardandır.

ABD'nin Irak'tan çekilme kararı Irak'ın kaderini etkileyen gelişmelerdendir. Zira sistemik boşluk İran'a sistemin getirdiği fırsata dönüşmüştür. IŞİD'in faaliyetleri ve Haşdi Şa'bi'nin kuruluşu diğer önemli fırsatlardır.

Kasım Süleymani ve Ebu Mehdi El-Mühendis'in öldürülmesi ve 2019 Tişrin gösterileri, sistemin İran'a Ortadoğu ve Irak'ta getirdiği tehditlerdir. Irak açısından ise hem tehdit hem de fırsat durumu söz konusudur. İran bu gelişmelerin ardından Irak'taki kazanımlarını güvence altına almak için önlemler almış, Irak ise dengeleme yolu ile fırsatlardan faydalanma çabasındadır.

V. SONUÇ

Bu çalışmada Ortadoğu'nun ötekisi olup aynı zamanda ABD'nin Irak işgali sonrasında bölgesel gücüne dönüşen İran ile işgal sonrasında bir türlü umulan istikrar ortamına kavuşamayan ve DDSA cenneti Irak'ın ilişkisi, dış politika çıktıları ve davranışları, dış politikaya etki eden faktörler araştırılmıştır. Bu bağlamda beşerî ve iç siyaset faktörlerine vurgu yapan Klasik Realizm ile uluslararası sistemin yapısının devletlerin davranışlarını nasıl belirlediğini vurgulayan Neorealizm arasında, bu iki tutumun sentezini dış politika analizi ile ortaya koymaya çalışan Neoklasik Realizm'in kuramsal yönü ile analiz edilmeye çalışılmıştır.

Devletlerin dış güvenlik politikalarını öncelikle uluslararası sistemde ortaya çıkan tehdit ve fırsatları göz önünde bulundurarak oluşturduğu konusunda Neorealistlerle hemfikir olan Neoklasik Realistler'in; en küçük bir yanlış adımın dahi savaşta yenilgiye yol açabileceği bir vakıa ve sistem analizi, İran-Irak ilişkilerinin temeli olan güvenlik perspektifli politikanın izahıdır. Öte yandan devletlerin dış uyarıcılara odaklanması ve bunlara en uygun şekilde yanıt vermek için dış politikalar oluşturması, yine iki ülke ilişkilerindeki motivasyonun izahıdır. Bahsedilen bu saiklerden yola çıkılarak hem İran'ın hem de Irak'ın güvenliğinde pay sahibi olan Haşdi Şa'bi'nin konumu analiz edilmeye çalışılmıştır.

Sykes-Picot Anlaşması'nın ardından Irak'ı bizzat yönetmeye gayret eden İngilizler hem dini açıdan hem de etnik açıdan bölünmüş bir yapıdaki Irak'ta merkezi bir yönetim kurmayı başaramamışlardır. Ülkenin sosyo-politik yapısını değiştirmeye gayret etse de başarılı olamayan İngilizler; Kral Faysal'ı Irak'ta iktidara getirmiş, ancak bu süreçte Kürt nüfus Arap olduğu için, Şii nüfus ise Sünni olduğu için Irak'ın ilk modern kralına muhalif bir tutum sergilemiştir. 1940'lı yıllara kadar politik açıdan kırılğan bir atmosferin yaşandığı Irak, Arap milliyetçiliği akımlarıyla yüzleşen ilk ülkelerden birisi olmuştur. Dış Politikada ise 1945 yılında Arap Birliği örgütünü kuran ülkelerden birisi olan Irak; 1958 darbesine kadar Batı Bloku yanlısı dış politika izlemiş ve Bağdat Paketi'ne bağlı kalmıştır.

Arap ülkelerinde 1950-1960'lı yıllarda Filistin sorununun da etkisi ile hâkim olan fikir, emperyal ve süper güçlere bağımlı olmayan, Arap ülkeleri arasında birlikteliğe, eşit yurttaşlığa dayalı toplumsal reformların yapıldığı Arap ulusçuluğudur. Bu akım en çok yeni nesil askeri kadrolar arasında yankı bulmuş; Irak'ta bu dönemde İngiltere'ye bağımlı olduğundan dolayı, 1958'de General Abdülkerim Kasım'ın liderliğinde yapılan kanlı bir darbeyle krallık ortadan kaldırılmış ve cumhuriyet ilan edilmiştir. Ancak çift kutuplu uluslararası sistemde bir süper güç ile işbirliği zarureti ve Batı Blokunun İsrail'den yana tavır alması, Irak'ı Mısır gibi SSCB'ye yakınlaştırmıştır.

10 yıllık karmaşık bir dönemin ardından 1968 yılında Baas Partisi tarafından gerçekleştirilen darbe, Irak'ta yeni bir dönem başlatmıştır. Politikaları hem Irak'ın hem de bölgenin dengelerini sarsacak olan Baas Partisi'nin ikinci adamı Saddam Hüseyin, 1979'da iktidarı fiilen ele geçirmiştir. Öte yandan Baas Partisi'nin Suriye kolu Irak ile aynı dönemde iktidarı ele geçirmiş, ancak iki ülkenin Ortadoğu'da "tek bir Arap devletinin kurulmasını amaçlayan ideolojileri" pratikte zıt yönde gelişmiş ve Arap İsyancıları sürecine değin Irak-Suriye rekabeti ve gergin ilişkileri devam etmiştir.

Baas Partisi yönetimi, Irak genelinde Komünist örgütleri, Şiiileri ve Kürt grupları baskı altına almış, kendi içerisinde de bir hâkimiyet mücadelesi yaşamış ve 2003 yılında ABD tarafından devrilene kadar Saddam Hüseyin'in kontrolünde kalmıştır. 20. yüzyıl, Ortadoğu'da iç krizlerin yaşandığı aynı zamanda bölgenin geleceğine yönelik önemli sonuçları doğuracak dış müdahalelerin yaşandığı dönemdir. İran'ın 19. Yüzyılda başlayan batılılaşma serüveni, 1920'li yılların başında Rıza Pehlevi döneminde ivme kazanmıştır. Bu dönemde başta eğitim ve sanayileşme olmak üzere birçok alanda başlatılan reformlar ile modern çağa ayak uydurulmaya çalışılmıştır. Rıza Şah'ın II. Dünya Savaşı'nın galipleri ile uzlaşmazlığı tahtını kaybettirmiş, oğlu Muhammed Rıza tahta geçmiştir. Muhammed Rıza Şah da babasından kalan reformları devam ettirmiş ve iktidarının ilk yıllarında nispeten iyimser bir ortam olmasına rağmen, ABD ve İngiliz şirketleri ile yaptığı petrol imtiyaz anlaşmaları ve sanayileşme için aldığı dış borçlarla başlayan ekonomik buhran, halkı öfkelenmiştir. Yabancı hegemonyası İran halkının milli duygularını kabartmış ve Kaçar ailesi mensubu Muhammed Musaddık'ın liderliğinde Komünistlerin ve ulemanın da desteklediği Şah karşıtı pek çok grubun yer aldığı Milli Cephe kurulmuştur. Halkın direnci sonucunda geri adım atan Şah, Musaddık'ı başbakanlığa

atamıştır. Musaddık, halk desteğini arkasına almanın verdiği güvence ile yabancı şirketlerin tahakkümündeki İran petrolü ve stratejik fabrikaları millileştirmiş ayrıca Şah'ın otoritesini genişletmesini engellemek için ordu, bürokrasi ve Şah'ın yetkilerini kısıtlayıcı reformları aktifleştirmenin mücadelesini vermiştir. İran'ın siyasal açıdan geleceğine şekillendirecek faaliyetleri hem iç hem de dış dengeleri altüst etmiş, Şah ülkeyi terk etmiştir. Ancak uluslararası sisteme hâkim güçlerin İran petrolünü boykotu ve İran'a yönelik ekonomik yaptırımlar ülke içinde kriz çıkartmış, Musaddık'ın bazı reformlarının laikliğe yönelmesi ulemanın tepkisini çekmiş ve kısa bir süre sonra Milli Cephe'de çözülme başlamıştır. Öte yandan Sovyet tedirginliği ABD ve İngiltere'yi harekete geçirmiş ve Musaddık'a karşı ordu darbe yaparak görevden el çektirmiş ve Muhammed Rıza Pehlevi, yurtdışından dönerek tekrar İran tahtına oturmuştur.

Hem modern İran hem de Şiilik tarihinin en önemli baskı unsuru Şii ulemadır. Safeviler'den bu yana, iktidarların ve sistemin dayanaklarından en önemlisi olan ulema, iktidarların meşruiyetini sağlayan özne olmuştur. Bilhassa 18. Yüzyıldan itibaren başlayan siyasi kargaşalarda, siyasete doğrudan müdahil olmak yerine halkın gündelik ihtiyaçlarına cevap verme eğilimi ve yönetimlerden azade mali kaynak gücü, ulemayı başlı başına bir sınıf haline getirmiştir. Öyle ki Fars ulusal kimliğine dayalı batıyı referans alan, dini tamamen dışlayıcı olmasa da kısıtlayıcı politikaları uygulamaya koyan Rıza Şah ve oğlu Muhammed Rıza Şah dahi, iktidarını sağlama almak için yeri geldiğinde ulema ile ittifak yapmak zorunda kalmıştır.

20. yüzyıl İran'ında dengeleri altüst eden Musaddık'ın politikalarından sonraki en önemli gelişme, Muhammed Rıza Şah ve ulema ittifakının bozulmasıdır. Şah'ın kapsamlı reform paketi Ak Devrim içinde bilhassa toprak reformu, vakıf statüsünde geniş arazileri olan ulemanın tepkisini en çok çeken konuların başında gelmektedir. Bununla beraber Şah'ın ABD'ye olan bağımlılığı bütün kesimlerin tepkisini çekmiş ve Şah karşıtı protestolar başlamıştır.

Geçmiş dönemlerde ülkenin kaderini ilgilendiren konuların dışında politikaya müdahil olmayan ulema, Şah karşıtı en güçlü cepheyi oluşturmuştur. Üstelik ulema bu defa Humeyni'nin Velayet-i Fakih teorisine dayanarak hem iktidar değişikliğine hem de ülkeyi yönetmeye talip olmuştur. Şah'ın ve iktidar tabakasının haltan kopuk yaşamı boşluğa neden olmuş ve Humeyni'nin liderliğinde birleşen Şah karşıtları, geniş yelpazeye hitap eden kitlesel gösterilerin sonucunda, 1979'da yönetim değişmiş, Şii İslam anlayışını referans alan İran'a özgü İran İslam Cumhuriyeti kurulmuştur.

Bu yönetim modeli ilk defa İran'da hayat bulmuş ve Ortadoğu'da müreffeh bir hayatın ve yönetimin İslami yönetim biçimi ile kurulacağına inanan kitlelerde heyecan uyandırmıştır. Bilhassa mağdur kitlelerin başında gelen Irak, Bahreyn, Lübnan, Suudi Arabistan, Kuveyt gibi Ortadoğu ülkelerindeki Şiiler, benzer devrimleri kendi ülkelerinde yapmaya yönelmiştir.

1979 İran Devrimi'nden en çok mağdur Iraklı Şiiler etkilenmiş ve Baas yönetimine karşı gösteriler düzenlenmiştir. İran Devrimi'nin lideri Humeyni'nin tahrir edici açıklamaları, 1975 Cezayir Anlaşması ile kısa süreliğine çözülen iki ülkenin ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur. İran-İrak ilişkileri mezhebi (Şii-Sünni), kültürel (Arap-Fars), sınır, su ve seyrüsefer anlaşmazlıklarından dolayı sürekli gergin olmuştur. İran, Irak'ın kuzeyinde Irak'tan bağımsız Kürt etnik kimliğine dayalı devlet kurmayı isteyen ve Irak'la sürekli mücadele halinde olan Kürt grupları desteklemiş ve Cezayir Anlaşması'nda desteğini geri çekme şartına uymamakta diretmiştir. Humeyni'nin tahrir edici söylemleri petrol zengini Körfez ülkelerinde de rahatsızlık uyandırmış ve Suriye dışında Arap ülkelerinin desteğini arkasına alan Saddam Hüseyin, artan petrol gelirlerinin verdiği güven ve bölgesel güç olma arzusu neticesinde egemenliğini henüz tam manası ile oturtamayan İran'a 1980 yılında savaş açmıştır. 20. Yüzyılın son konvansiyonel savaşı olan İran-İrak Savaşı, beklenenin aksine İran toplumunun yeni yönetimin etrafında kenetlenerek Irak'a karşı ulusal savunma pozisyonuna geçmiştir. Esasında kazananı olmayan bu savaş, petrol tankerlerine yönelik saldırıların ardından ABD'nin ve Körfez ülkelerinin müdahil olduğu, kimyasal silahların kullanıldığı zalimane bir savaşa dönüşmüştür. Savaş her iki ülke için milyarlarca dolarlık maliyetin haricinde milyonlarca insanın hayatını etkilemiştir.

İrak'ı I. Körfez Savaşı esnasında maddi açıdan en çok destekleyen ülke, komşusu Kuveyt'tir. Esasında Kuveyt-İrak ilişkileri, İran ile yaşanan sınır, seyrüsefer kullanımından ve Irak'ın egemenlik iddialarından dolayı gergindir ancak İngiltere'nin ve ABD'nin Kuveyt'teki petrol kaynaklı çıkarları, Irak'ın baskılarını sınırlamıştır. Saddam Hüseyin'in I. Körfez Savaşı'ndaki motivasyonu Arap dünyasını Fars yayılcılığından korumaktır ve bu nedenle Kuveyt ve Suudi Arabistan'a olan borçlarını ödeme konusunda yapılandırma dilemiştir. Ancak Kuveyt'in borç yapılandırmasına yanaşmaması, ABD'nin ise olası bir Irak operasyonunda tarafsız kalma beyanı, Saddam Hüseyin'i I. Körfez Savaşı yaralarını sarmak için Kuveyt'i

ilhak operasyonuna sürüklemiştir. Irak Ordusu, Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal edilerek 19. il ilan etmiştir. ABD, Irak'ın Kuveyt'i işgaline ilk önce göz yummasına rağmen, Irak ve Kuveyt'in dünyanın %20 oranında petrol rezervlerine sahip olması, Irak'ın askeri gücüne ilaveten bu devasa ekonomik güce kavuşması Basra Körfezi'ndeki politik ve stratejik dengelere aykırı görülmüştür. I. Körfez Savaşı esnasında kimyasal silahlar kullanmakta sakınca görmeyen Irak yönetimine, tepki göstermeyen ABD yönetimi, ekonomik çıkarlarından dolayı Kuveyt'in işgaline sessiz kalmamış, Çöl Fırtınası Harekâtını başlatmıştır. Irak, harekât sonucunda hem Kuveyt'ten çıkarılmış hem de geniş çaplı ambargolara maruz bırakılmıştır. 1996 yılında Gıda Karşılığı Petrol Programı ile bahse konu baskılar hafifletilse de bu sürecin Irak halkına yönelik olumsuz etkisi devam etmiştir.

Irak'ın Kuveyt işgali, İran tehlikesine karşı kurulan Arap milliyetçiliğine dayalı ittifakın yarılmasına neden olmuştur. Arap dünyası bu dönemde Saddam Hüseyin tehlikesinden dolayı ABD ile ittifaka yönelen Körfez ülkeleri ve Irak'a yönelik askeri harekate karşı çıkan Arap ülkeleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

Savaş yorgunu İran'da Humeyni'nin ölümü sonrasında savaşın bıraktığı enkaz ve halkın refah isteği, yönetimin bazı politikalarını ılımlaştırmak zorunda kalmıştır. Ekonomik ihtiyaçlardan dolayı dış politika söylemi de yeniden gözden geçirilmiştir. Irak'ın Kuveyt'i işgali İran'a barış ve diyaloga dayalı bölgesel istikrar içerikli yeni dış politika girişimi yönünden katkıda bulunmuş ve Saddam Hüseyin yönetimi haricinde bölge ülkeleri ile ilişkileri iyileştirmeye yönelmiştir. Bu ara dönemi idare eden devrimin ön saflarında yer almış ılımlı din adamı Rafsancani'den sonra, yine devrimin orta yolcu kanadından gelen din adamı Seyit Muhammed Hatemi, devrim sonrası neslin teveccühünü alarak iki dönem cumhurbaşkanlığı yapmıştır. 1990-2000 yılları arasındaki bu dönem esasında geçiş ve İslami Devrim'in devlet aygıtlarına yerleştirilme dönemidir. Rafsancani'nin ekonomi odaklı hamleleri ülkeyi toparlamış ancak Hatemi'nin toplumsal reform projesi, devrimin elit ve radikal tabakası tarafından engellenmiştir. İran, ABD tarafından dışlanması devam etmiştir.

ABD eski Savunma Bakanlığı Müsteşarı Paul Wolfowitz'in şekillendirdiği ve daha sonra "Wolfowitz Doktrini" adını alan Birleşik Devletleri'n Soğuk Savaş sonrası politikası, Sovyet örneğinden yola çıkılarak mevcut sisteme karşı tehdit unsuru oluşturabilme potansiyeli olan herhangi bir rakip gücün yeniden ortaya çıkmasına mani olmayı içermektedir. Esasında 11 Eylül İkiz Kule Saldırıları sonucunda değişen

önleyici güvenlik paradigmasının altyapısı bu doktrin ile atılmıştır. Zira Wolfowitz'e göre ABD uluslararası koalisyona veyahut BM inisiyatifine göre aksiyon almak yerine doğrudan müdahale etmelidir.³⁹⁵ Böylece Irak işgalinin zemini hazırlamıştır. Irak, kitle imha silahlarının tehdit teşkil ettiğini öne sürülerek Mart 2003'te Irak'a Özgürlük Operasyonu başlatılmıştır. Üç haftalık bir operasyonun ardından Saddam Hüseyin yönetimi sona ermiş ancak Irak'ın 1920'li yıllardan bu yana dayandığı siyasi ve toplumsal temelin sonu gelmiştir. ABD önderliğinde başlatılan Baas'tan arındırma projesi, devleti yetenekli ve tecrübeli yöneticilerden ve sosyal tabandan mahrum bırakmış ayrıca güvenlik kurumlarının iflası, güç boşluğuna neden olmuştur. Uluslararası destek olmadan, uzun yıllar sürgünde kalan ve Irak toplumuna yabancılaşan politikacılarla yapılan işgal planlaması, Saddam Hüseyin yönetimini bitirmesine rağmen, devlet kurumlarındaki plansız değişim sonucu kurumsal yapı tamamen çökmüş, tabiri caizse Irak'ın sonunu getirmiştir. Mezhepsel saiklerle inşa edilen yeni hükümet sistemi ve devlet planlaması, Baas'tan arındırma adı altında Sünni liderlerin ve halkın tehirci gibi uygulamalar, Sünni mahrumiyeti yaratmıştır. Bu nedenle mezhep ve etnik kodlar devreye girmiştir.

Yeni sistemin etkili devlet makamı başbakanlık olmuş ve başbakan Saddam muhalifi Şii politikacılardan (Irak Ulusal Kongresi, Irak Ulusal Anlaşması, Dava Partisi ve Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi) seçilmiştir. Ancak merkezi hükümetin başarısızlığı ve boşluk ortamının devam etmesi, yerelde Baas Partisi bakiyesi unsurların, Sünni kesimlerin ve Sadr Hareketi gibi DDSA'lar, küreselde ise el-Kaide'nin dahil olduğu ABD karşıtı bir mukavemet süreci başlamıştır. Esasında ABD'nin gösterdiği zafiyetin sonucu olan bu hassas durum, Sadr Hareketine bağlı Mehdi Ordusu hariç ekserisi İran'da kurulan veya İran'dan destek alan DDSA'lara ilk önce Irak'a giriş yaparak hem eylem yapma ve nüfuz edinme hem de Şiiilerin çoğunlukta olduğu Basra, Nasırıye, Sadr şehri ve Kerbela gibi yerlerde "gölge hükümetler" kurma fırsatı sunmuştur. Şüphesiz bu oluşumda geleneksel merciyetin temsilcisi olan Ayetullah Sistani'nin rolü de önemlidir; Sistani, Irak'ta İslami bir hükümet kurulması için gayret sarf etmiştir. Böylece yüzü batıya dönük İyad Allavi liderliğindeki kabine görevini tam manasıyla yerine getirememiştir. Ülke içindeki baskı gruplarının haricinde, yüzü batıya dönük bir Irak çekincesi olan diğer aktör

³⁹⁵ Gilad Atmazon, "Göçebe Kimlik-Yahudi Siyaseti Üzerine Bir İnceleme", İstanbul: Mana Yayınları, 2013, s.33-34

İran'dır. Bu nedenle İran askeri yönden o dönemde henüz İİDYK'dan ayrılmamış olan Bedir Tugaylarını ve Sadr'ın Mehdi Ordusunu desteklemiş, siyaseten ise Dava Partisi ve İİDYK'ni desteklemiştir.

Kaosun farkına geç de olsa varan işgal yönetimi, ordu ve polis teşkilatına tekrar istihdama açmış ancak yeni güvenlik güçlerinin çoğu farklı partilere mensup Şiiilerden seçilmiş, siyasi mecrada Şii partiler arasında laiklik, ulusalcılık ve muhafazakârlık ekseninde ihtilaflar dizisi bulunmaktadır. İİDYK'nın İran ile olan bağları ABD'yi endişelendirmiş ve başbakanlar resmi bir kararla olmasa da silahlı kanadı olmayan daha ılımlı Dava Partisi'nden seçilmiştir. Bu aynı zamanda Irak'ta seçimlerin ve oluşturulan kabinelerin seçim, nüfuz ve güce dayalı olmayıp, pazarlıklara göre yapıldığı bir dönemin kapısını aralamış, ittifaklara dayalı bir seçim sistemi yaratmıştır.

Dava Partisi'nden İbrahim Caferi'nin geçici başbakanlığının ardından Aralık 2005'te seçimler yapılmıştır. Seçimler sonrasında Cumhurbaşkanlığına seçilen Celal Talabani, hükümet kurma görevini İbrahim Caferi'nin yerine beklenmedik bir isme, yine Dava Partisi'nden Nuri Maliki'ye vermiş ve Maliki başbakan seçilmiştir. Diğer Dava Partisi üyelerine nispetle hareket içinde geri planda kalan Maliki'nin seçilmesi, sürpriz olarak karşılanırsa da iki dönem başbakanlık makamında kalmıştır. Samarra'daki kutsal el-Askeri Türbesi ve camisinin bombalanması ile başlayan mezhep savaşı ve ilerleyen yıllarda yaşanacak şiddet olaylarının zemini, bu dönemde atılmıştır. Dolayısıyla Maliki dönemi Irak'ın şiddet tarihi açısından katalizördür.

Maliki'nin aldığı bazı kararlar ve uygulamaları, ülkeyi iflase sürüklemiştir; Şii milislerin İçişleri Bakanlığı'nda istihdam edilmesi, el-Kaide'ye karşı savaşan Sahva Grupları ve Sünnilere yönelik dışlayıcı politika, ABD'nin el çekmesinden sonra Irak'ı İran'a bağımlı kılacak politikalara yönelmesidir. Bu nedenle ülkedeki kaos ortamı sona ermemiş hem Irak'ı hem de Ortadoğu'yu dehşete düşürecek olan IŞİD sorunu bu politikaların ürünüdür. Kısacası Baas Partisi'nin iktidarını sürdürmek uğruna yaptığı fiiliyatların benzerlerini Şiiilerin iktidarını sürdürmek için uygulaması, Irak'ı şiddet sarmalına sürüklemiş ve ABD işgali bir saldırgan bir bölgesel yönetimi sona erdirmiş ancak geride yeni bir tehdit ve potansiyel olarak başarısız bir devlet bırakmıştır.

2011 Arap İsyanları, Ortadoğu ve uluslararası sistemi yeni başa çıkması gereken yeni sorunlarla karşılaştırmıştır. Mart 2011'de başlayan Suriye'deki protestoların kısa bir süre sonra iç savaşa dönüşmesi akabinde uluslararası ve bölgesel aktörlerin dâhil

olduğu ve en son halka olarak dünyanın birçok yerinden yabancı savaşçının/DDSA'nın dahil olduğu bir kombinasyona dönüşmesi, İran-Irak ilişkilerinde geniş bir yer kaplamıştır. Yabancı savaşçı olgusu ekseriyetle Sünni savaşçılarla anılsa da neredeyse Suriye Savaşı'nın başlangıcından bu yana İran'ın dünyanın birçok yerinden Şii savaşçıları seferber etmesi arka planda kalmasına rağmen, Sünni savaşçılar kadar önemlidir. İran'ın Seyide Zeynep türbesini savunmak üzere yaptığı seferberlik çağrısına ilk cevap Iraklı Şiilerden gelmiştir; Bedir Tugayları ve Ketaib Hizbullah başta olmak üzere, İran'ın Irak içindeki müttefiki olan DDSA'lar, Suriye Cephesine savaşmak üzere gitmiştir.

Şii savaşçılar, IŞİD'in Musul'u ele geçirmesinin ardından Şii dini merci Ayetullah Seyyid Ali el-Hüseyni es-Sistani'nin verdiği kutsal savunma cihadı fetvası ve eli silah tutan tüm vatandaşları Irak'ı savunmaya davet etmesinin ardından, Irak cephesine de savaşmak üzere dönmüştür. Kısa sürede yüzbinlerce gönüllünün toplandığı Irak'ta, Başbakanına bağlı gönüllü savaşçıların organizasyonu için Haşdi Şa'bi kurulmuş ve Esed yönetimini ayakta tutan Iraklı DDSA'lar da bu gönüllü orduya katılmıştır.

Velayeti Fakih, Sistani gibi geleneksel mercilere, Sadr'a bağlı Şiiler, Sünni Arap, Yezidi, Kürt, Türkmen ve Asuri gibi birçok etno-dini gruba bağlı savaşçılar, Haşdi Şa'bi bünyesinde yer almaktadır. Esasında kuruluşunun ilk yıllarından Irak'ın etnik ve dini kompozisyonunu yansıtmıştır.

Ulusal güvenlik bağlamında IŞİD'le mücadelede payı büyük olan Haşdi Şa'bi, aynı zamanda ülkedeki güvenlik sorununun bir parçası olmuştur. Zira yapıya bağlı bazı gruplar, IŞİD'e karşı yapılan operasyonlar esnasında Sünni bölgelerinde katliamlarla anılmıştır. Bu nedenle devlet sistemine entegre edilmek üzere, 2016 yılında Başbakanlığa bağlı resmi ordu statüsü almış ve Irak Ordusu'nun haricinde ülkenin ikinci ordusu olmuştur.

Öte yandan Irak'a IŞİD'le mücadelesinde en çok destek veren ülkelerden bir tanesi İran'dır. İran toprakları, Saddam yönetiminden kaçan Iraklı DDA/DDSA'lar için güvenli bir üs olmuş, dolayısıyla İran'ın Irak'taki Şii aktörleri destekleme serüveni eskiye dayanmaktadır. Hatta birçok DDSA'nın örgütlenme ve gelişiminde Devrim Muhafızları Ordusu'nun desteği olduğu bilinmektedir. İran'ın Irak'taki Şii aktörleri desteklemesinin nedeni, Irak'ta yaşanan olayların İran'ı, İran'da yaşanan olayların da

Irak'ı doğrudan etkilemesidir. Böylece iki ülkenin, dini, siyasi, kültürel, ekonomik ve etnik anlamda iç içe geçmiş bir ilişkiler ağı vardır.

Irak, İran'dan sonra dünyanın en büyük ikinci Şii nüfusuna sahiptir, bu nedenle etrafı Sünni ülkelerle kuşatılmış bir İran için, Irak'ın önemi üst düzeydir. Ayrıca milyonlarca ziyaretçi çeken ve Şii doktrinin gelişiminde katkısı olan iki kutsal kent Kerbela ve Necef Irak'tadır. İran, Necef ve Kerbela'daki kutsal yerler üzerindeki kontrolünü sağlamak için kamu ve özel sektör aracılığıyla ziyaretçiler için turistik tesislere ve altyapıya kapsamlı yatırımlar yapmaktadır.

Irak ekonomisinin güvenli ortam ve altyapı eksikliğinden dolayı üretim kapasitesi zayıftır. Bu nedenle asli ihtiyaçlarda dışa bağımlı durumdadır. Ülkenin en önemli asli ihtiyaçlarından olan elektrik başta olmak üzere gıda ürünleri, ilaç gibi temel ürünlerin birçoğu İran'dan ithal edilmektedir. Irak bu nedenle İran için önemli bir pazardır. Irak, Arap dünyasının Asya'ya açılan kapısı kabul edilse de İran ile kültürel ve etnik anlamda iç içe geçen durumlar vardır. Bahsedilen bu saiklerin hepsi İran'a siyaseten Irak'ta ilişkilerini iyi tutacağı bir yönetimi desteklemeye sevk etmektedir. Bu nedenle İran Irak'ta her zaman Şiilerin ağırlıkta olduğu bir hükümeti desteklemiştir.

İran-Irak ilişkilerinin 2003 yılı sonrasındaki en önemli boyutu İran'ın ulusal güvenliği ve Doğu Akdeniz'e ulaşım yoludur. Dünyadaki bütün Şiilerin lideri olma saiki ile hareket İran'ın; dış politikada rekabet halinde olan Irak-Suriye ilişkilerini düzeltme hususunda arabuluculuk yapması, Irak Savaşı sonrasında Ortadoğu'da edindiği rolün göstergesidir. İran'ın Irak'taki rolünü arttıran asıl evre, Haşdi Şa'bi'nin kuruluşunun ardından, Ebu Mehdi el-Mühendis'in Süleymani-Şii DDSA'lar arası koordinasyonu sağlama görevine getirilmesidir. Bu karar gayrinizami usul ile savaştan Süleymani ve Mühendis'in yapı üzerindeki nüfuzunu arttırmış ve Haşdi Şa'bi içindeki milislerin Irak devlet sistemine entegrasyonunu zorlaştırmıştır. Ancak 2003 yılı öncesi ve sonrasında kurulan bu aktörlere legal statü kazandırmıştır.

Haşdi Şa'bi içindeki farklılıklar, yapının İran Devrim Muhafızları Ordusu'na benzeme temayülünden dolayı, 2018'de iki akım ortaya çıkartmıştır. Birincisi Ebu Mehdi el-Mühendis ve sonrasında Hadi Amiri'nin başını çektiği Velayeti Fakih yanlısı, ikincisi ise daha çok Sistani, Sadr taraftarlarının ve Sünni grupların yer aldığı akımdır. Birinci akım, Haşdi Şa'bi'nin bağımsız kalması ikincisi ise Merkezi Hükümet ile bütünleşmesinden yanadır. Haşdi Şa'bi'nin IŞİD karşıtı mücadelede elde ettiği

popülariteyi, grupların ekonomik kazanç, devlet içinde yer edinme gibi kişisel çıkarlara yönelmesi ile kaybetmeye başlamıştır. Ekim Protestolarında sivil göstericilere ateş açmaları ve halkın isteklerine karşı muhalif bir tutuma girişmeleri, ülke içinde Haşdi Şa'bi'ye sorun olarak bakılmasına zemin hazırlamıştır. Üstelik Sistani'nin göstericilerden yana tavır alması, Haşdi Şa'bi'nin geleneksel mercilikle arasını açmaya başlamıştır. 2021 yılı seçimleri ve sonrasında yaşanan Yeşil Bölge saldırılarından da görüldüğü üzere Haşdi Şa'bi özelinde Şii milis sorunu ayyuka çıkmıştır.

Irak'ta Haydar Abbadi'nin başbakanlığı döneminde başlayan Suudi Arabistan-Irak ilişkileri, Mustafa Kazımi'nin başbakanlık döneminde neredeyse tamamen düzelme safhasına girmiştir. Suudi Arabistan'ın kalkınma ve ekonomik yardımları, Nuri Maliki ve Haşdi Şa'bi içindeki bazı grupların, sömürü amaçlı yatırım iddiası ile iç politikada krize neden olmuştur. Esasında Kazımi'nin amacı Irak'ta 2011 yılından bu yana İran lehine değişen dengeleri değiştirmektir. Ancak İran'ın DDSA'lar üzerinden kurduğu nüfuz ve yönlendirme politikası, Irak'ın hem iç hem de dış politikasını olumsuz yönde etkilemektedir. Üstelik İran yanlısı grupların hem IKBY hem de Suudi Arabistan'ı tehdit etmesi; son dönemde Irak'ın Kuveyt ve Suudi Arabistan sınırlarına yakın bölgelere bazı birliklerini yerleştirmesi, İran Devrimi'nin bir zamanlar neden olduğu güvenlik kaynaklı yeni bir bölgesel gerilimi tetiklemiştir. Bu nedenle Irak'ın DDSA'lardan oluşan iç baskı unsurları kaynaklı ulusal egemenlik sorunsalı söz konusudur. İran'ın nihai hedefinin dünyadaki tüm Şii Velayeti Fakih'e bağlamak olduğu tartışması, bilhassa Arap isyanları sonrasındaki yönelimlerinden sonra artışa geçmiştir. Nitekim Sistani başta olmak üzere hem birçok ülkedeki hem de İran içindeki geleneksel mercilikler, Velayeti Fakih modeline muhaliftir. Irak'ta Ekim Protestoları'nda İran destekli grupların (Velayeti Fakih) ve geleneksel merciliğin birbirine zıt tutumları bu ayrışmadan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Velayeti Fakih ve Geleneksel Mercilik arasındaki ayrışma yeniden ortaya çıkmış, farklı motivasyonları olan Irak Şii'leri, zor zamanlarda bir araya gelse de sonrasında asli gündemlerine geri dönmektedir. Bu nedenle Irak'ın ara değişken unsurları, Neoklasik Realizmin devletlerin politika yapımındaki tehdit ve fırsatlara cevap vermek zorundadır kabulünden yola çıkarak Haşdi Şa'bi'ye yönelik tepkisel yaklaşım sergilemektedir. Haşdi Şa'bi'nin yönelimleri ise zaten aksak işleyen merkezi hükümetin rolünü daha çok zayıflatmaktadır. Dolayısıyla bu tablo kısa vadede İran'ın lehine olsa da uzun vadede aksi yönde seyretmesi muhtemeldir.

VI. KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- AL-MARASHİ, I. vd. (2017). **The Modern History of Iraq**, New York, Routledge Taylor&Francis Group.
- ARI, T. (2017). **Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Savaş, Siyaset ve Diplomasi**, Bursa, Alfa Akademi Basım Yayım Dağıtım.
- ARI, T. (2002). **Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği; Realizmin Eleştirisi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2. Baskı.
- ARMAOĞLU, F. (2020). **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, İstanbul, Kronik Kitap, 28. Baskı.
- AXWORTHY, M. (2020). **Devrimci İran İslam Cumhuriyeti'nin Tarihi**, Çev. Ali Karatay, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- BALCI, A. ve KARDAŞ, Ş. (2018). (Ed.). **Uluslararası İlişkilere Giriş**, İstanbul, Küre Yayınları, 8. Baskı.
- BALTA, E. (2017). **Küresel Güvenlik Kompleksi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2. Baskı.
- BATATU, H. (1978). **The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq**, New Jersey, Princeton University Press Princeton.
- BAYLIS, J. (2008). **The Globalization of World Politics, Contemporary Realist Challenges to Structural Realism**, Ed. S. Smith, P. Owens, New York, Oxford University Press.
- BOZARSLAN, H. (2018). **1979:Büyük Sarsıntı. Ortadoğu Bir Şiddet Tarihi: Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye**, Çev. A. Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BURCHILL, S. vd. (2019). **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Çev. A. Aslan, M. A. Ağcan, İstanbul, Küre Yayınları.
- CLEVELAND, W. L. (2015). **Modern Ortadoğu Tarihi**, İstanbul, Agora Kitaplığı.
- CRAWFORD, M. A. (2000). **Idealism and Realism in International Relations: Beyond the Discipline**, New York, Routledge.

- DAĞ, A. E. (2016). **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü**, İstanbul, Vadi
- DAWISHA, A. (2009). **Iraq: A Political History from Independence to Occupation**, Oxford, Princeton University Press.
- DJALILI, M. R. vd. (2021). **İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi**, Çev. R. Uzmen, İstanbul, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 2. Baskı.
- DURAN, M. Y. ve YEŞİLTAŞ, M. (2021). **Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler**, Ankara, SETA Yayınları.
- EFEGİL, E. (2018). **Dış Politika Analizi (Ders Notları)**, Gündoğan Yayınları.
- ERALP, A. (2009). **Devlet Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, İstanbul, İletişim Yayınları.
- ESPOSIO, J. L. (2003). **Kutsal Olmayan Savaş İslamcı Terör**, Çev. E. Yılmaz, N. Yılmaz, Oğlak Yayınları.
- GARTHWAITE, G. G. (2011). **İran Tarihi: Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze**, Çev. F. Aytuna, İstanbul, İnkılap Kitabevi.
- GELVIN, J. L. (2019). **Modern Ortadoğu Tarihi 1453-2015 (The Modern Middle East, A History)**, Çev. G.Ayas, İstanbul, Timaş Yayınları, 2.Baskı
- GERGES, F. A. (2019). **İŞİD Tarihi**, Çev. P. T. Özer, İstanbul, Doruk Yayınları.
- GÜNDOĞAN, Ü. (2016). **İran ve Ortadoğu**, Ankara, Adres Yayınları, 2. Baskı.
- HEYWOOD, A. (2018). **Küresel Siyaset Teorileri**, Çev. N. Uslu, H. Özdemir, Ankara, BB101 Yayınları.
- HINNEBUSH, R. (2003). **The International Politics of the Middle East**, Manchester University Press.
- HUMEYİNİ, İ. (1992). **Mustaz'af Müstekbir**, İstanbul, Objektif Yayınları.
- HOURLANI, A. (2020). **Arap Halkları Tarihi (A History of the Arab Peoples)**, Çev. Y.Alogan, İstanbul, İletişim Yayınları, 13. Baskı.
- HUDSON, M. V. (2008). "The History and Evolution of Foreign Policy Analysis", **Foreign Policy: Theories, Actors, Cases**, Der. Steve Smith, Amelia Hadfield ve Tim Dunne, London, Oxford University Press.
- İŞYAR, Ö. G. (2019). **Devletler ve Davranışları: Dış Politika**, Bursa, Dora Yayınları.
- İZZETİ, İ. (2006). **İran ve Bölge Jeopolitiği**, Çev. Hakkı Uygur, İstanbul, Küre Yayınları, 2. Baskı.
- KAYGUSUZ, Ö. (2018). "Egemenlik ve Vestfalyan Düzen", **Küresel Siyasete Giriş**, Ed. Evren Balta, İstanbul, İletişim Yayınları.

- KOÇ, M. (2017). **Ruhani'nin Yeni Dönemi**, Ankara, İRAM İnan Araştırmaları Merkezi.
- LAPIDUS, I. M. (2020). **İslam Toplulukları Tarihi-19. Yüzyıldan Günümüze (A History of Islamic Societies)**, Çev. Yasin Aktay ve Mevlüde Ayyıldızoğlu Aktay, İstanbul, İletişim Yayınları, 3.Baskı.
- LINKLATER, S. B. (2013). "Teoriler ve Disiplinler", **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Çev. Muhammed A. Ağcan ve Ali Aslan, İstanbul, Küre Yayınları.
- ÖZDEMİR, E. ve ÖZCAN, A. (2022). **Gayrinizami Harp Tarihi: Direniş Ayaklanma Çatışma**, İstanbul, Kronik Kitap.
- ÖZTÜRK, Z. A. (2020). "Küresel Siyaset". **Siyaset Bilimi**, Der. Halis Çetin, Ankara, Orion Kitabevi.
- PEVEHOUSE, J. S. , GOLDSTEİN, J. (2017). "Dış Politika", **Uluslararası İlişkiler**, Çev. Haluk Özdemir, Ankara, BB101 Yayınları.
- PEVEHOUSE, J. S. (2017). "Karar Alma Modelleri", **Uluslararası İlişkiler**, Çev. Haluk Özdemir, Ankara: BB101 Yayınları.
- POLK, W.(2007). **Understanding Iraq (Irak'ı Anlamak)**, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, NTV Yayınları.
- RIPSSMAN, M. N. vd. (2016). **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, Oxford University Press.
- RIPSMAN M. N. (2011). "Neoclassical Realism", **Oxford Research Encyclopedia of International Studies**, Ed. Norrin M. Ripsman, Oxford University Press.
- ROY, O. (2020). "İran:Şiilik ve Devrim", **Siyasal İslam'ın İflası**, Çev. Cüneyt Akalın, Metis Yayınları, 6. Baskı.
- RUMELİLİ, B. (2018). "İnşacılık/Konstrüktivizm (Dış Politika Analizi)" **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**, Ed. Evren Balta, İstanbul, İletişim Yayınları.
- SALİHİ, E. (2017). **Irak: Devletin Çöküşü ve Çatışma Süreci**, İstanbul, Kaknüs Yayınları.
- SIMONS, G. (1994). **Irak: From Sumer to Saddam**, London, Macmillan Press.
- SÖNMEZOĞLU F., BAYIR, Ö. E. (2014). **Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış**, Der Kitabevi Yayınevi.

- ŞEN, G. (2022). “İran Nükleer Krizi: Diplomasi ve Gerilim Ekseninde Bir Süreç Analizi (2002-2020)”, **İran Bir Ülkenin Akademik Anatomisi**, Ed. Orhan Karaoğlu ve Nail Elhan, İstanbul, İnkılap Yayınları.
- TALIAFERRO, W. J. vd. (2009). **Introduction: Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy**, Cambridge University.
- TAYFUR, M. F. (2019). “Dış Politika” **Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar**, Der. Atila Eralp, İstanbul, İletişim Yayınları.
- THABİT A. J. (2011). **A Short History of Iraq**, London and New York, Routledge Taylor&Francis Group.
- TRIPP, C. (2002). **A History of Iraq**, Cambridge, Cambridge University Press.
- TUĞTAN, M. A. (2018). “Güç, Anarşi ve Realizm”, **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler ve Süreçler**, Ed. Evren Balta, İstanbul, İletişim Yayınları.
- UYAR, M. (2020). **Başlangıcından Günümüze Şii Politik Düşüncesi**, İstanbul, Matbuat Yayın.
- UYAR, M. (2020). **Arap-Fars Şiiliği Bağlamında Irak Şiiliği**, İstanbul, İyi Düşün Yayınları.
- YALVAÇ, F. (2021). “Devlet”, **Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar**, Der. Atila Eralp İstanbul, İletişim Yayınları.
- YEGİN, A. (2017). **İran’ın Bölgesel Faaliyetleri ve Güç Unsurları**, Ankara, SETA Yayınları.
- YILDIRIM, S. (2015). “Türkiye Dışındaki Kürtler”, **Kürtler**, Ed. Adnan Demircan ve Mehmet Akbaş, İstanbul, Nida Yayınları.
- YILMAZ, K. (2022). “Ana Hatlarıyla İran Tarihine Bakış”, **İran Bir Ülkenin Akademik Anatomisi**, Ed. Orhan Karaoğlu ve Nail Elhan, İstanbul, İnkılap Yayınları.
- WALTZ, N. K. (1979). **Theory of International Politics**, Addison-Wesley Pub. Co.
- WALTZ, N. K. (1982). **Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi**, Ankara, AÜSBF Yayınları.
- WILEY, J. N. (2004). **Irak Şiileri**, Çev. Metin Mutanoğlu-Osman Baş, İstanbul, Ekin Yayınları.
- ZORGBIBE, C. (1992). **Körfez’in Tarihi ve Jeopolitiği**, Çev. Yıldırım Büktel, İstanbul, İletişim Yayınları.

MAKALELER

- ABRAHAMIAN, E. (2019). “Devlet ve Toplum”, **Modern İran Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- ADIBELLİ, B. (2012). “İran Dış Politikasında İdeolojik ve Jeopolitik Dönüşüm”, **Doğu-Batı Yol Ayrımında İran**, Ed. Barış Adıbelli, İstanbul, Bilim-Gönül Yayınları.
- AFFAN, M. vd. (2020). “İkinci Dalga Arap İsyanlarında Siyasal İslam”, **Al Sharq Strategic Research**, İstanbul.
- AL-HAMED, R. (2019). “Alhashed Alshabi... Khalfiaat Altashkil, Aldawr Walmustaqbal”, **Fiker Center for Studies**, İstanbul, ss.13-14.
- ALKUBİSİ, Y. (2013). “Al-Iraq: al-Ihtijajat Wa'azmat al-Nizam al-Siyasi”, **al-Majala Siyasat Arabia**, Doha, sayı 83.
- AL-MARASHİ. I. (2003). “Iraq’s popular mobilisation units: intra-sectarian rivalry and Arab Shi’a mobilisation from the 2003 invasion to Covid-19 pandemic”, **International Politics**.
- ARI, T. (2017). “Devletdışı Aktörler”, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, Bursa: Bursa Alfa Akademi, ss.56-102.
- ARIBOĞAN, D. Ü. (2019). “II. Dünya Savaşı ve Teorik Sonuçları: Realizmin Yükselişi”, **Uluslararası İlişkiler Düşüncesi Tarihsel Gelişim**, İnkılâp Kitabevi.
- AYAZ, Y. C. (2021). “Irak 2021” **Ortadoğu Yılığ 2021**, Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, İsmail Numan Telci, sayı 17.
- ARİF, B. H. (2023). “Iran’s Struggle For Strategic Dominance In A Post-Isis Iraq”, **Asian Affairs**, 2019, ss.7-8.
- BAKLACIOĞLU, N. Ö. (2014). “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Dış Politika Analizinin Gelişimi”, **Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış**, Der. Faruk Sönmezoglu , Özgün Erler Bayır, İstanbul, Der Yayınları.
- BEASLEY, R. K. vd. (2018). “Dış Politika Analizi”, **Küresel Siyasete Giriş**, Ed. Evren Balta, İstanbul, İletişim Yayınları.
- CORDESMAN, A. H. (2008). “Sadr and the Mahdi Army”, **The Center for Strategic and International Studies (CSIS)**.
- CRİSTOL, J. (2009). “Morgenthau vs. Morgenthau? “The Six Principles of Political Realism” in Context”, **American Foreign Policy Interests**, cilt 31, sayı 4.

- DAĞI, D. İ. vd. (2019). Devlet, Sistem ve Kimlik”, **Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması**, İstanbul, İletişim Yayınları, ss.85-88.
- DARWICH, M. (2021). “Foreign Policy Analysis and Armed Non-State Actors in World Politics: Lessons from the Middle East”, **Foreign Policy Analysis**, cilt 17, sayı 4.
- DUMAN, B. (2011). “Arap Baharı’nın Irak’a Yansıması ve Irak’ın Olaylara Yaklaşımı”, **Ortadoğu Analiz**, cilt 3, sayı 36, ss.23-33.
- DURY-AGRİ J. R. vd. (2017). “Iraqi Security Forces and Popular Mobilization Forces”, **Institute for the Study of War**, ss.8-76.
- EFEĞİL, E. (2012). “İran’ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar”, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, cilt 4, sayı 48, ss.53-68.
- ERSOY, E. (2021) "Neoklasik Realizm", **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Der. Ramazan Gözen, İstanbul, İletişim Yayınları, ss. 178-183.
- ERİŞEN, C. (2014). “Analiz Düzeyi Yaklaşımıyla Dış Politika Analizi”, **Uluslararası İlişkilere Giriş, Der. Şaban Kardaş, Ali Balcı**, İstanbul: KüreYayınları, ss.372-375.
- GULMOHAMAD, Z. K. (2015). “A Short Profile of Iraq’s Shi’a Militias”, **The Jamestown Foundation Global Researc&Analysis, Terrorism Monitor**, cilt 13, sayı 8, (Url) <https://www.refworld.org/docid/5538b4004.html> (Erişim Tarihi: 02.02.2022).
- GÜRLER, R. T. vd. (2018). “Irak 2018”, **Ortadoğu Yıllığı 2018**, Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, sayı 14.
- GÜLER R. T. vd. (2021). “DEAŞ: Ortaya Çıkışı, Yükselişi ve Çöküşü”, **Ortadoğu’da Devlet Dışı Silahlı Aktörler**, Ed. Murat Yeşiltaş, Burhanettin Duran, Ankara, SETA Yayınları, 3. Baskı.
- GÜLER R. T. (2020). “Irak 2020”, **Ortadoğu Yıllığı 2020**, Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, İsmail Numan Telci, sayı 16.
- HERMANN, G. M. (1980). “Explaining Foreign Policy Behaviour Using the Personal Characteristics of Political Leaders”, **International Studies Quarterly**, cilt 24, sayı 1.
- HOFMANN, C. vd. (2011). “Engaging non-state armed actors in state- and peace-building: options and strategies”, **International Review of the Red Cross**, cilt 93, sayı 883, ss.1-19.

- HOLSTI, O. R. (1995). "Theories of International Relations and Foreign Policy: Realism and Its Challenge", **Controversies in International Relations Theory, Realism and the Neoliberal Challenge**, Ed. Charles W. Kegley, St. Martin's Press, New York, ss. 35–65.
- HORASANLI, İ. (2020). "Devrim Sonrası İran'ın Suudi Arabistan Şiileriyle İlişkisi", **İRAM Makaleler**, Ankara, İRAM İran Araştırmaları Merkezi.
- HUNTIGTON, S. (2017). "The Clash of Civilizations? What did Samuel P. Huntington's "The Clash of Civilizations? get right and wrong, and how does it look two decades later?", **Foreign Affairs**, sayı 41.
- JARALLAH, A. (2018). "Ateq Jarallah vd. "al'adhrea al-musalaha al'irania fi al-mintaqa al-arabia", **Fiker Center for Studies**, İstanbul.
- JOSEPH, J. (2014). "Realism and Neorealism in International Relations Theory," in Wiley Online Library, September 15.
- KAVİANİ, R. (2011). "The Iranian Communists and The Soviet Union", **International Journal of Political Science**, Islamic Azad University, South Tehran Branch, cilt 1, sayı 1, ss.35-48.
- KİRAZ, S. (2020). "Bir Dış Politika Analizi Yaklaşımı Olarak Neoklasik Realizm'in İncelenmesi", **Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, cilt 13, sayı 4, ss. 665-686.
- KNIGHTS, M. (2021) "Lamhat eamat ean <<harakat hizb allah alnajba'i", **The Washington Institute For Near East Policy**.
- KOÇ, M. (2018). "İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar-I Devrim Rehberliği", **İRAM Makaleler**, İRAM İran Araştırmaları Merkezi.
- KUNZ B. (2010). "Hans J. Morgenthau's Political Realism, Max Weber, and the Concept of Power", **Max Weber Studies**, cilt 10, sayı 2.
- MAJİDYAR, A. (2017). "Iran-Backed Iraqi Militia Group Launches New Brigade to "Liberate" Golan Heights", **Middle East Institute**, Url-<https://www.mei.edu/publications/iran-backed-iraqi-militia-group-launches-new-brigade-liberate-golan-heights> (Erişim Tarihi: 02.04.2022)
- MAHMOUD, A. G. (2000). "Siasat 'İran Al'iiqlimiat Fi Almintaqat Alearabiat Wa Tathiruha Ealaa 'Amn Alsharq Awlusat'", **Ayn Şems Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi**, cilt 5, sayı 58, ss.123-166.
- MELOS, W. M. (2014). "The Stuation Regarding Non-State Military Actors in the Middle East", **UFRGSMUN | UFRGS Model United Nations** cilt 2, sayı 24.

- MEARSHEIMER, J. J.(1990). “Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War”, **International Security**, cilt 15, sayı 1, (Url) <https://users.metu.edu.tr/home405/utuba/wwwhome/Mearsheimer.pdf> (Erişim Tarihi: 25.02.2022)
- MILLIKEN, K. K. vd. (2009). “Introduction: The Challenge of Non-State Armed Groups”, **Contemporary Security Policy**, sayı 30.
- MORGENTHAU, H. J. (1979). “Uluslararası Politikada Gerçekçi Bir Kuram”, **Uluslararası Politika**, Çev. Baskın Oran, Ünsal Oskay, Ankara, Sevinç Matbaası, cilt 1, ss. 1-19.
- NADA, G. vd. (2021). “Profiles: Pro-Iran Militias in Iraq”, **United States Institute of Peace**, Washington, (Url) <https://iranprimer.usip.org/blog/2021/nov/10/profiles-pro-iran-militias-iraq> (Erişim Tarihi: 05.06.2022)
- NEWLINES INSTITUTE, “A Thousand Hezbollah: Iraq’s Emerging Militia State”, **Newlines Institute for Strategy and Policy**, Washington DC.
- ÖZCAN, G. (2018). “Dış Politika Analizi”, **Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar Teoriler Süreçler**, Ed. Evren Balta, İstanbul, İletişim Yayınları, ss.323-350.
- ÖZCAN, M. (2020). “Karma Güvenlik İkilemi ve Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Uluslararası Sistemdeki Rolü”, **Güvenlik Çalışmaları Dergisi**, cilt 22, sayı 2, ss.242-258.
- ROBERTO M. W. vd. (2014). “The Stuation Regarding Non-State Military Actors in the Middle East”, **UFRGSMUN | UFRGS Model United Nations**, Porto Alegre, sayı 2.
- ROSE, G. (1998). “Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, **World Politics**, cilt 51, sayı 1, ss.144-172.
- SİNKAYA, B. (2014). “Ahmedinecad’dan Ruhani’ye İran Dış Politikasında Değişim: İtidalli Dış Politika”, **Ortadoğu Analiz**, cilt 6, sayı 61, ss.30-33.
- SHUKRİ, N.A., AHMAD, Z.R. (2022). “Madha Taeni İhtijajat Iran Bialnisbat Ila al-Iraq wa'Iqlim Kurdistan?”, **Newlines Institute for Strategy and Policy**, Washington DC, (Url) <https://www.washingtoninstitute.org/ar/policy-analysis/madha-tny-ahtjajat-ayran-balnsbt-aly-alraq-waqlym-krdstan> (Erişim Tarihi: 26.12.2021)

- YEŞİLYURT, N. (2017). “Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro, And Steven E. Lobell, Neoclassical Realist Theory Of International Politics/Kitap İncelemesi”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, cilt 14, sayı 55, ss.119-124.
- TALIAFERRO, W. J. (2000). “Security Seeking Under Anarchy: Defensive Realism Revisited”, **International Security**, cilt 25, sayı 3, ss.128-161.
- WALTZ, K. N. (1990). “Realist Thought And Neorealist Theory”, **Journal of International Affairs**, cilt 44, sayı 1, ss. 21-37.

TEZLER

- GÜREL, N.(2019). “İran’ın Körfez Politikasının Analizi: Hatemi ve Ahmedinejad Dönemleri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi.
- GÜRSES, Ü. Ü. (2020). “Neoklasik Realizm ve Türkiye’de Dış Politikanın Süreçsel Analizi”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi.
- KAMER, K. (2021). “The Iranian Interventionist Policies in Iraq Between 2003 to 2020”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Kültür Üniversitesi.
- KAZDAL, M. (2018). “Savaşın Dönüşümü ve Vekalet Savaşları: Tarihsel ve Olgusal Değerlendirme”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi.
- ÖZDOĞAN, T. (2010). “Modern Irak’ın Oluşumu (1917-1941)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi.
- ŞARTEPE, Z. (2015). “Devrim Sonrası İran’da Muhafazakâr-Reformist Ayrışmasının Dış Politikaya Yansımaları”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi.
- YONCALIK, F. (2022). “Ruhullah Humeyni Dönemi İran İslam Cumhuriyeti İdeolojisinin İran’ın Güvenlik Yapılanması Üzerindeki Etkisi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

İNTERNET KAYNAKLARI VE HABER KAYNAKLARI

- URL-1 “Iraq: Turning A Blind Eye The Arming Of The Popular Mobilization Units”, Amnesty International, <https://www.refworld.org/country,AMNESTY,IRQ,50ffbce5ac-0.html>, (Erişim Tarihi:12.03.2022).

- URL-2 “ABD’den Irak’a ‘Operasyon İsmi’ Eleştirisi,” Anadolu Ajansı, 27.05.2015, ABD'den Irak'a "operasyon ismi" eleştirisi”, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdden-iraka-operasyon-ismi-elestirisi/43115#!> , (Erişim Tarihi :14.03.2022).
- URL-3 “Ayetullah Ali el-Hüseyn es-Sistani’nin Resmi İnternet Sitesi” (Tasrih Limasdar Masuwl fi Maktab Samahatih (daam zllh) Hawl al-Muzaharat aljariat fi al-Iraq) <https://www.sistani.org/arabic/archive/26353/> , (Erişim Tarihi: 18.01.2023)
- URL-4 “İran’da Hasan Ruhani Dönemi”, BBC, 3 Ağustos 2013, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/08/130803_iran_ruhani, (Erişim Tarihi: 03.01.2022)
- URL-5 “Ahmedinejad Barendeyı Entekhabatı İrani”, BBC Persian, https://www.bbc.com/persian/iran/story/2005/06/050624_sm-elections-results, (Erişim Tarihi:19.02.2022)
- URL-6 Farhad Alaedin, “Iran wa Siyasa al-Haymana alaa al-Iraq”, aawsat arabic”, Aawsat, 21. 02.2020, <https://aawsat.com/> sitesinden kısaltıldı: <https://124.im/mXT>, (Erişim Tarihi: 24.01.2023)
- URL-7 “Amerika General Süleymani’yi Şehit Etti”, Fars Haber Ajansı, <https://tr.farsnews.ir/defence/news/13981013000156>, (Erişim Tarihi: 01.01.2022)
- URL-8 AL-HADATH (2020). “Qays alkhazali yuvajih tahdid bishakl mubashir lirayis alwuzara' mustafaa alkazimi”, Youtube, 27.06.2020, <https://www.youtube.com/watch?v=lljl2HwqNWY> , (Erişim Tarihi: 27.01.2023)
- URL-9 CSRGULF-markaz alkhalij alearabii lildirasat walbuhuth, “dual alkhalij wa’iiran: sibaq nahw musalahat tarikhiat 'am muajahat musalahat fi 2022?”, Kuveyt, 20 Aralık 2021, <https://www.csrgulf.com> sitesinden link kısaltıldı: <https://124.im/g2U>, (Erişim Tarihi:18.02.2022)
- URL-10 DURSUN, A. (2021). “İran’ın Yeni Cumhurbaşkanı Kimdir?”, Anadolu Ajansı, 5 Ağustos 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranin-yeni-cumhurbaskani-ibrahim-reisi-kimdir/2325702>, (Erişim Tarihi: 03.01.2022).
- URL-11 GÖKSEDEF, E. “Mukteda es-Sadr: Irak’ta 20 Yıldır Siyasete Damgasını Vuran Şii Din Adamı”, BBC Türkçe, 31.08.2022, <https://www.bbc.com/turkce/articles/crgwz111yjro> , (Erişim Tarihi: 17.10.2022).

- URL-12 GÜNAYDIN, A. (2020) “Haşdi Şabi, namlularını Erbil'e çevirerek kime mesaj verdi?”, Independent Türkçe, 2 Ekim 2020 <https://www.indytrk.com/node/252741/haber/ha%C5%9Fdi-%C5%9Fabi-namlular%C4%B1n%C4%B1-erbile-%C3%A7evirerek-kime-mesaj-verdi>. (Erişim Tarihi: 03.12.2022).
- URL-13 Harakat Hezbollah al-Nujaba (HHN), Report Counter Extremism Project, <https://www.counterextremism.com/threat/harakat-hezbollah-al-nujaba-hhn/report>
- URL-14 Hareth Hasan, “Al-hashd al-shabi waistinsakh namudhaj al-haras althawrii fi al-iraq”, Markaz al-İmarat Lilsiyasat, <https://epc.ae/ar/details/brief/alhashd-alshaebiu-waistinsakh-namudhaj-alharas-althawrii-fi-aleiraq>, (Erişim Tarihi: 12.12.2022).
- URL-15 Hisham el-Hashimi, “el-Khilaf ed-Dakhili fi Hayyat el-Hashed eş-Şa’bi”, Markaz Sana’ es-Siyasat lidirasat ed-Devliya vaİstratijiyah, 01.07.2020 s.5 <https://www.makingpolicies.org> sitesinden kısaltıldı: <https://124.im/XP9>, (Erişim Tarihi: 13.05.2023)
- URL-16 HORASANLI, İ. (2020). “Devrim Sonrası İran’ın Suudi Arabistan Şiileriyle İlişkisi”, İRAM İran Araştırmaları Merkezi, 23.03.2020, <https://iramcenter.org/devrim-sonrasi-iranin-suudi-arabistan-siileriyle-iliskisi/>
- URL-17 “Ülke Profilleri”, İNSAMER, <https://www.insamer.com/tr/ulke-profilu>, (Erişim Tarihi: 28.06.2021)
- URL-18 “İran’ın Ortadoğu Siyaseti”, Araştırma 74, İNSAMER, 2018, <https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-iran-in-ortadogu-siyaseti.pdf>
- URL-19 İran Dini Lideri Ayetullah Ali Hamaney’in Resmi Sayfası, <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=43647>, (Erişim Tarihi: 03.09.2022) .
- URL-20 “Infographic: İraçi Resistance Groups”, Islamic World News, 31.12.2021, <https://english.iswnews.com/19081/infographic-iraqi-resistance-groups/>, (Erişim Tarihi: 24.01.2023).
- URL-21 “Kataib Hezbollah”, Report Counter Extremism Project, <https://www.counterextremism.com/threat/kata%E2%80%99ib-hezbollah>

- URL-22 Michael Young, “Alwilayat almutahidat qatalat qasim sulaymani, qayid faylaq alquds” Carnegie Middle East Center, <https://carnegie-mec.org/diwan/80691>, (Erişim Tarihi: 03.01.2020).
- URL-23 Mustafa el-Kazimi, “Çatışma Alanından, İşbirliği ve Bölgesel Entegrasyona”, Şarkul Avsat Türkçe, 15.01.2022, <https://turkish.aawsat.com> sitesinden kısaltıldı: <https://l24.im/9HxEPJ>, (Erişim Tarihi: 13.05.2023).
- URL-24 Mustafa Saadoun, “Shiite factions close to Sistani move to separate from Iran-backed militias”, 4 Decemcer 2020 <https://www.al-monitor.com/originals/2020/12/iraq-iran-pmu-sistani.html>.
- URL-25 Organization of the Petroleum Exporting Countries, “OPEC Share of World Crude Oil Reserves: 2018”, https://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm, (Erişim Tarihi: 18.02.2022).
- URL-26 Oxford Lexico, English Dictionary, https://www.lexico.com/definition/non-state_actor.htm, (Erişim Tarihi:27.12.2021).
- URL-27 Rahim Farzam, “İran-Suudi Arabistan Normalleşme Görüşmeleri”, İRAM Center, 30.07.2022, <https://iramcenter.org/iran-suudi-arabistan-normallesme-gorusmeleri/>.
- URL-28 Rasanah International Institute for Iranian Studies, “Iran Tastakhdim al-Iraq liltasiid al-askari”, 28.04.2022, <https://rasanah-iiis.org/>, (Erişim Tarihi: 24.01.2023).
- URL-29 “The Future vision of Iran of the popular crowd”, Rawabet Center, 18 June 2016, <http://rawabetcenter.com/en/?p=825>, (Erişim Tarihi: 02.09.2022).
- URL-30 Renad Mansour & Benedict Robin-D’Cruz, “The Sadrist Movement in Iraq Between Protest and Power Politics”, Chatham House, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2022-10/2022-10-28-sadrist-movement-iraq-mansour-robin-dcruz.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.01.2023).
- URL-31 Renad Mansour & Faleh A. Jabar, “The Popular Mobilization Forces And Iraq’s Future”, Carnegie Middle East Center, https://carnegieendowment.org/files/CMEC_63_Mansour_PMF_Final_Web.pdf, (Erişim Tarihi: 25.01.2023).
- URL-32 Resolution 715 (1991), 1441 (2002), 687 (1991) <https://www.un.org/depts/unmovic/documents/>, (Erişim Tarihi: 02.02.2022).

- URL-33 “ABD Dışışleri’nden Rûdaw’a: Füzeler Iraklı Kürt vatandaşın evini hedef aldı”, Rudaw, 14.03.2022 <https://www.rudaw.net/turkish/world/140320221>;
“Şii lider: Musul İmam Hüseyin’in intikam savaşı!”, 12.10.2016, rudaw.net, (Erişim Tarihi: 01.12.2021).
- URL-34 Stockholm International Peace Research Institute-SIPRI, “Iraq: The Unscm Experience” 1998, <https://www.sipri.org/sites/default/files/files/FS/SIPRIFS9810.pdf>.
- URL-35 The White House, George W. Bush, <https://www.whitehouse.gov/about-the-white-house/presidents/george-w-bush/>.
- URL-36 The International Institute for Strategic Studies (IISS), “Iran’s Networks of Influence - Chapter Four: Iraq”, Iran’s Networks of Influence In The Middle East içinde, November 2019, <https://www.iiss.org/publications/strategic-dossiers/iran-dossier/iran-19-06-ch-4-iraq>.
- URL-37 United Nation Peacemaker, “Security Council Resolution 598:Iraq-Islamic Republic of Iran”, <https://peacemaker.un.org/iraqiranresolution598>.
- URL-38 “Irak’ta Nihai Seçim Sonuçları Açıklandı”, Anadolu Ajansı, 30.11.2021 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/irakta-nihai-secim-sonuclari-aciklandi/2434934>.

Şekil Kaynakları

Şekil 1: I. ve II. Tip Neoklasik Realizmin Dış Politika Modeli

Norin M. Ripsman, Steven E. Lobell, Jeffrey W. Taliaferro, Neoclassical Realist Theory of International Politics, New York: Oxford University Press, 2016, 31.

Şekil 2: Neoklasik Realizmde Dış Politika

Norin M. Ripsman, Steven E. Lobell, Jeffrey W. Taliaferro, Neoclassical Realist Theory of International Politics, New York: Oxford University Press, 2016, 34

Şekil 3: Haşdi Şa'bi Yapılanması

Hisham Hisham el-Hashimi, “el-Khilaf ed-Dakhili fi Hayyat el-Hashed eş-Şa’bi”, Markaz Sana’ es-Siyasat lidirasat ed-Devliya vaIstratijiyah, 01.07.2020 s.8 <https://www.makingpolicies.org/ar/pdf/%D8%A7%D9%84%D8%AE%D9%84%D8%A7%D9%81%20%D8%A7%D9%84%D8%AF%D8%A7%D8%AE%D9%84%D9%8A%20%D9%81%D9%8A%20%D9%87%D9%8A%D8%A6%D8%A9%20%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%B4%D8%AF%20%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B9%D8%A8%D9%8A%20-%20%D9%85%D8%B1%D9%83%D8%B2%20%D8%B5%D9%86%D8%B9%20%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%8A%D8%A7%D8%B3%D8%A7%D8%AA%20%D9%84%D9%84%D8%AF%D8%B1%D8%A7%D8%B3%D8%A7%D8%AA%20%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%88%D9%88>

4%D9%8A%D8%A9%20%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%A7%D8%B3%D8%A
A%D8%B1%D8%A7%D8AA%D9%8A%D8AC%D9%8A%D8%A9.pdf
adresinden alındı.

Şekil 4: Haşdi Şa'bi İçindeki Grupların Sayısı

Hisham Hisham el-Hashimi, “el-Khilaf ed-Dakhili fi Hayyat el-Hashed eş-Şa’bi”,
Markaz Sana’ es-Siyasat lidirasat ed-Devliya vaIstratijiyah, 01.07.2020 s.8
<https://www.makingpolicies.org/ar/pdf/%D8%A7%D9%84%D8%AE%D9%84%D8%A7%D9%81%20%D8%A7%D9%84%D8%AF%D8%A7%D8%AE%D9%84%D9%8A%20%D9%81%D9%8A%20%D9%87%D9%8A%D8%A6%D8%A9%20%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%B4%D8%AF%20%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B9%D8%A8%D9%8A%20-%20%D9%85%D8%B1%D9%83%D8%B2%20%D8%B5%D9%86%D8%B9%20%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%8A%D8%A7%D8%B3%D8%A7%D8AA%20%D9%84%D9%84%D8%AF%D8%B1%D8%A7%D8%B3%D8%A7%D8AA%20%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%88%D9%84%D9%8A%D8%A9%20%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%A7%D8%B3%D8AA%D8%B1%D8%A7%D8AA%D9%8A%D8AC%D9%8A%D8%A9.pdf>
adresinden alındı.

Şekil 5: Haşdi Şa'bi İçindeki Şii Grupların Sayıları

Hisham Hisham el-Hashimi, “el-Khilaf ed-Dakhili fi Hayyat el-Hashed eş-Şa’bi”,
Markaz Sana’ es-Siyasat lidirasat ed-Devliya vaIstratijiyah, 01.07.2020 s.8
<https://www.makingpolicies.org/ar/pdf/%D8%A7%D9%84%D8%AE%D9%84%D8%A7%D9%81%20%D8%A7%D9%84%D8%AF%D8%A7%D8%AE%D9%84%D9%8A%20%D9%81%D9%8A%20%D9%87%D9%8A%D8%A6%D8%A9%20%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%B4%D8%AF%20%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B9%D8%A8%D9%8A%20-%20%D9%85%D8%B1%D9%83%D8%B2%20%D8%B5%D9%86%D8%B9%20%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%8A%D8%A7%D8%B3%D8%A7%D8AA%20%D9%84%D9%84%D8%AF%D8%B1%D8%A7%D8%B3%D8%A7%D8AA%20%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%88%D9%84%D9%8A%D8%A9%20%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%A7%D8%B3%D8AA%D8%B1%D8%A7%D8AA%D9%8A%D8AC%D9%8A%D8%A9.pdf>
adresinden alındı.

Şekil 6: İran Destekli Gruplar

Hisham Hisham el-Hashimi, “el-Khilaf ed-Dakhili fi Hayyat el-Hashed eş-Şa’bi”,
Markaz Sana’ es-Siyasat lidirasat ed-Devliya vaIstratijiyah, 01.07.2020 s.8
<https://www.makingpolicies.org/ar/pdf/%D8%A7%D9%84%D8%AE%D9%84%D8%A7%D9%81%20%D8%A7%D9%84%D8%AF%D8%A7%D8%AE%D9%84%D9%8A%20%D9%81%D9%8A%20%D9%87%D9%8A%D8%A6%D8%A9%20%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%B4%D8%AF%20%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B9%D8%A8%D9%8A%20-%20%D9%85%D8%B1%D9%83%D8%B2%20%D8%B5%D9%86%D8%B9%20%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%8A%D8%A7%D8%B3%D8%A7%D8AA%20%D9%84%D9%84%D8%AF%D8%B1%D8%A7%D8%B3%D8%A7%D8AA%20%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%88%D9%84%D9%8A%D8%A9%20%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%A7%D8%B3%D8AA%D8%B1%D8%A7%D8AA%D9%8A%D8AC%D9%8A%D8%A9.pdf>
adresinden alındı.

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad : Mahmut YAŞAR

ÖĞRENİM DURUMU:

Lisans : 2016, Anadolu Üniversitesi, Açık öğretim Fakültesi, Tarih Bölümü

Yüksek Lisans : 2023, İstanbul Aydın Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Uluslararası İlişkiler ve Terörizm Araştırmaları Programı

TEZ YAZIM DÖNEMİNDE ÜRETİLEN YAYINLAR

YAŞAR, Mahmut, “Pakistan Talibanı ve Pakistan’ın Ulusal Güvenliğine Etkileri”, International Journal of Social Sciences Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, IJSS, 2022, Volume 6, Issue 26, p. 188-208,

Original Article Received/Accepted Dates 15.07.2022/19.09.2022, DOI 10.52096/usbd.6.26.12